

**GLOBAL
INITIATIVE**
AGAINST TRANSNATIONAL
ORGANIZED CRIME

ISKORIŠĆENI PRED NAŠIM OČIMA

Procena komercijalnog seksualnog
iskorišćavanja dece i načini zaštite dece na
Zapadnom Balkanu





ISKORIŠĆENI PRED NAŠIM OČIMA

Procena komercijalnog seksualnog iskorišćavanja
dece i načini zaštite dece
na Zapadnom Balkanu

maj 2021. godine

ZAHVALNOST

Ovaj izveštaj je rezultat Opservatorije za ilegalne ekonomije u Jugoistočnoj Evropi (SEE-Obs) Globalne inicijative protiv transnacionalnog organizovanog kriminala. SEE-Obs je platforma koja povezuje i osnažuje aktere civilnog društva u Albaniji, Bosni i Hercegovini, Kosovu, Crnoj Gori, Severnoj Makedoniji i Srbiji. Njen cilj je da se civilnom društvu omogući da identificuje, analizira i mapira kriminalne trendove i njihov uticaj na nezakonite tokove, upravljanje, razvoj, međuetničke odnose, bezbednost i vladavinu zakona i da pruži podršku u praćenju nacionalne dinamike i širih regionalnih i međunarodnih trendova organizovanog kriminala.

Želimo da odamo priznanje stručnjacima za značajan doprinos koji su dali ovoj studiji, posebno stručnjacima koji pripremaju procene zemalja, stručnjacima za romsku zajednicu i našim savetnicima za tehnologiju. Zahvalili bismo se Ani Majko (Albanija); Amiru Bašiću i Ameli Efendić (Bosna i Hercegovina); Liridonu Latifiju i Škodranu Ramadaniju (Kosovo); Vanji Rakočević (Crna Gora); Stojni Atanasovskoj Dimiškovskoj (Severna Makedonija); Mariji Andželković (Srbija); Mirsadi Bajramović, Alketi Lasku i Sahiba-Siba Srni (Romske zajednice širom Zapadnog Balkana); i Tomislavu Ramljaku i Luciji Velmelki (tehnička ekspertiza). Veoma smo zahvalni i na podršci Teute Zimeri i Marije Todorovske.

Ovaj izveštaj su izradili Livija Vagner, Kristina Amerhauzer, Ruđero Skaturo i Ti Hoang. Želeli bismo da se zahvalimo našim kolegama na podršci, posebno Volteru Kempu na predvođenju recenzije; Luciji Bird na doprinosu pravnoj analizi; i Anesi Agović, Saši Đorđeviću, Fatjoni Mejdini i Aleksandru Srbinovskom na doprinosima. Zahvalni smo i na podršci ostalih članova SEE-Obs tima, a to su: Uglješa (Ugi) Zvekić, Fabijan Žila, Od Malme i Trpe Stojanovski.

Ova publikacija je sastavljena uz finansijsku podršku Fonda za prevenciju konflikata i za stabilnost i bezbednost Ujedinjenog Kraljevstva. Njen sadržaj je isključiva odgovornost Globalne inicijative protiv transnacionalnog organizovanog kriminala (GI-TOC) i ne odražava nužno stavove Ujedinjenog Kraljevstva.

© 2021 Globalna inicijativa protiv transnacionalnog organizovanog kriminala.
Sva prava zadržana.

Nijedan deo ove publikacije ne sme se umnožavati ili prenositi
u bilo kom obliku ili na bilo koji način bez pisanih odobrenja
Globalne inicijative.

Naslovna strana: © Bahrudin Bandić
Dizajn: Ink Design
Ilustracija: Paulina Rosol-Baras

Sve upite možete uputiti na adresu:
Global Initiative Against Transnational Organized Crime
Avenue de France 23
Geneva, CH-1202
Switzerland

www.globalinitiative.net

SADRŽAJ

Akronimi i skraćenice	4
Rečnik ključnih pojmova	4
Opšti kratak pregled	6
Globalni fenomen komercijalnog seksualnog iskorišćavanja dece	10
Faktori rizika	12
Posledice	13
Uloga digitalnih mrežnih tehnologija.....	14
Istorijat i kontekst Zapadnog Balkana	16
Komercijalno seksualno iskorišćavanje dece u WB6	20
Putovanje i turizam	22
Dečji brakovi	25
CSEC olakšan tehnologijom	28
Profil dece koja su u riziku.....	31
Ranjivost Roma.....	32
Profil izvršilaca	35
Uticaj pandemije COVID-19.....	36
Sistem i načini zaštite dece	38
Pravni okvir.....	40
Nacionalni pristupi zaštiti dece.....	42
Mehanizmi podrške civilnom društvu.....	50
Privatni sektor	53
Zaključak	58
Ciljane regionalne preporuke	62
Preporuke za pojedinačne zemlje	72
Matrica preporuka	84
Napomene	88

Akronimi i skraćenice

CSAM	Materijal o seksualnom zlostavljanju dece
CSEC	Komercijalno seksualno iskoriščavanje dece
ECPAT	Okončati dečju prostituciju i trgovinu decom
IKT	Informaciona i komunikaciona tehnologija
ISP	Pružalač internet usluga
NCMEC	Nacionalni centar za nestalu i iskorišćenu decu
SECTT	Seksualno iskoriščavanje dece u putovanjima i turizmu
UNCRC	Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima deteta
UNICEF	Međunarodni dečiji fond Ujedinjenih nacija za vanredne situacije
UNODC	Kancelarija Ujedinjenih nacija za borbu protiv droge i kriminala
UNTOC	Konvencija Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala
UNWTO	Svetska turistička organizacija Ujedinjenih nacija

Rečnik ključnih pojmova

Budimpeštanska konvencija

(Konvencija Saveta Evrope o visokotehnološkom kriminalu)

Instrument koji služi kao smernica za svaku zemlju koja razvija sveobuhvatno nacionalno zakonodavstvo protiv visokotehnološkog kriminala i kao okvir za međunarodnu saradnju između država potpisnica.

Dečji brak

Termin koji označava brak devojčice ili dečaka pre navršenih 18 godina, a odnosi se i na formalne brakove i neformalne zajednice u kojima deca mlađa od 18 godina žive sa partnerom kao da su u braku.

CSEC olakšan tehnologijom/ Onlajn seksualno iskoriščavanje dece

Odnosi se na seksualno zlostavljanje lica mlađeg od 18 godina, kao i na izradu slika takvog zlostavljanja i deljenje tih slika na mreži. Onlajn seksualno iskoriščavanje dece je fenomen koji se stalno razvija i koji je oblikovan razvojem tehnologije.

Dečja pornografija

Bilo koji sadržaj koji prikazuje seksualno iskoriščavanje deteta. Vizuelni prikazi uključuju fotografije, video snimke, digitalne i kompjuterski generisane slike koje se ne mogu razlikovati od stvarnih maloletnika.¹

Dečja prostitucija

Seksualno iskoriščavanje maloletnika ili lica mlađeg od zakonskog uzrasta saglasnosti.

U većini jurisdikcija, komercijalno seksualno iskoriščavanje (koje se koristi terminom dečja prostitucija) je nezakonito kao deo opšte zabrane prostitucije.

Deca u migraciji

Deca koja se kreću dobrovoljno ili protiv svoje volje, unutar ili između zemalja, sa ili bez roditelja ili drugih primarnih negovatelja, i čije kretanje ih može dovesti u rizik (ili u povećan rizik) ekonomске ili seksualne eksploracije, zlostavljanja, zanemarivanja i nasilja.

Visokotehnološki kriminal

Zločin koji uključuje kompjuter i mrežu. Kompjuter je možda korišćen u izvršenju zločina ili je možda meta. Visokotehnološki kriminal može ugroziti ličnost, kompaniju ili bezbednost nacije i finansijsko zdravlje.

Bezbednost na internetu

Zaštita sistema povezanih na internet kao što su hardver, softver i podaci od sajber pretnji. Ovu praksu koriste pojedinci i preduzeća za zaštitu od neovlašćenog pristupa centrima podataka i drugim kompjuterizovanim sistemima.

Mračni internet

Mračni internet je World Wide Web sadržaj koji postoji na darknet mrežama: mreže sa preklapanjem koje koriste internet, ali zahtevaju specifičan softver, konfiguracije ili ovlašćenje za pristup.

Šifrovana komunikacija/Enkripcija

Proces kodiranja informacija kako bi se sprečilo da ih iko osim predviđenog primaoca vidi. Šifrovane informacije su nečitljive svima koji nemaju pristup posebnom ključu koji se koristi za dešifrovanje informacija koje ih čine čitljivima.

Prinudno prosjačenje

Oblik eksploracije u kome je osoba prisiljena ili primorana da prikuplja donacije, obično novčane prirode. Prosјaci su primorani da učestvuju u aktivnostima, u rasponu od traženja od stranaca dobrovornih priloga do prodaje malih stvari, pri čemu većinu zarade zadrže trgovci ljudima.

Lanzarot konvencija (Konvencija

Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualnog iskorijščavanja i seksualnog zlostavljanja)

Instrument koji kriminalizuje sve vrste seksualnih prestupa nad decom. Njime se utvrđuje da zemlje potpisnice donose posebne zakone i preduzimaju mere za sprečavanje seksualnog nasilja, zaštitu dece žrtava i procesuiranje počinilaca.

Palermo Protokoli

Protokoli koje su usvojile Ujedinjene nacije za dopunu UNTOC-a (Konvencije UN-a protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, takođe Palermo konvencija). Oni su: Protokol za sprečavanje, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudima, posebno ženama i decom; Protokol protiv krijumčarenja migranata kopnom, morem i vazduhom; i Protokol protiv nedozvoljene proizvodnje i trgovine vatrenim oružjem, njegovim delovima i komponentama i municijom.

Telegram

Besplatni softver za razmenu trenutnih poruka na više platformi zasnovan na oblaku i usluga aplikacije. Ova usluga takođe omogućava end-to-end (s kraja na kraj) šifrovane video pozive, VoIP, deljenje datoteka i nekoliko drugih funkcija.

WB6/šest zemalja Zapadnog Balkana

Grupa zemalja koju čine: Albanija, Bosna i Hercegovina, Kosovo,² Crna Gora, Severna Makedonija i Srbija.



SAŽETAK

Iz siromašnog naselja, dete koje je prikazano nudi se za samo 25 evra dnevno. ©

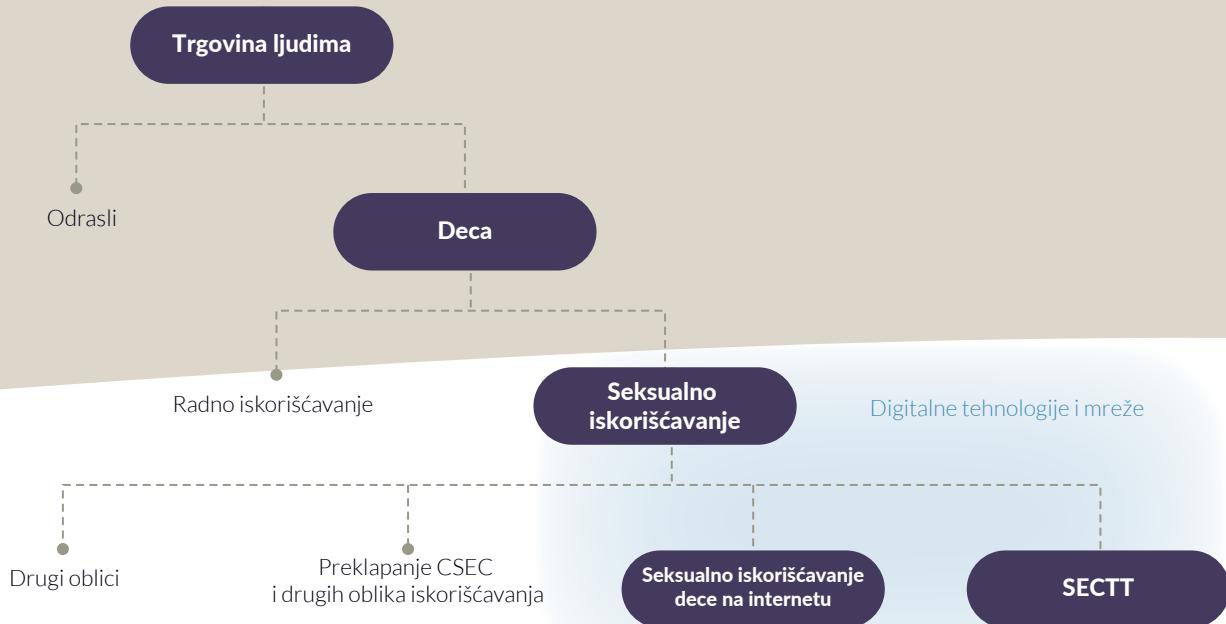
Bahrudin Bandić

Šest zemalja Zapadnog Balkana (WB6) istorijski nisu bile u centru pažnje i istraživanja koja su se bavila komercijalnim seksualnim iskorišćavanjem dece (CSEC). Uprkos sve većem broju literature o trgovini ljudima u jugoistočnoj Evropi generalno, postoji malo podataka konkretno o CSEC-u. O informacijama se retko izveštava u lokalnim medijima, takođe zato što patrijalna i tradicionalna struktura društava na Zapadnom Balkanu podstiče rašireno uverenje da seksualno iskorišćavanje dece ili ne postoji ili predstavlja izuzetak, a ne pravilo. Stoga je vrlo mali broj prethodnih izveštaja na sveobuhvatan način sagledalo ulogu WB6, njegove ranjivosti i doprinos fenomenu CSEC-a. U isto vreme kada CSEC dobija pažnju na globalnom nivou, društva i institucije na Zapadnom Balkanu nastavljaju da imaju nizak nivo svesti i kapaciteta da preuzmu taj fenomen.

CSEC se manifestuje u nekoliko međusobno povezanih oblika u WB6, uključujući seksualnu trgovinu maloletnicima, iskorišćavanje dece u putovanjima i turizmu, rani i prinudni brak i seksualno iskorišćavanje na mestima kao što su bordeli, barovi i striptiz klubovi. Ona se takođe ogleda u kreiranju i distribuciji materijala seksualnog zlostavljanja dece (CSAM) na internetu, uključujući, ali ne ograničavajući se na snimanje, prenos uživo, deljenje i preuzimanje materijala koji prikazuju maloletnike koji su seksualno iskorišćeni. Takođe postoji nekoliko preklapanja između CSEC-a i drugih oblika eksploracije, uključujući eksploraciju radne snage (npr. prosjačenje). Čak i pre nego što je pandemija COVID-19 pogodila WB6, region je beležio sve veći broj slučajeva CSEC-a.

S obzirom na nedostatak istraživanja i sudskih podataka koji bi mogli poslužiti kao osnova za analizu, ne postoji zajednički profil počinilaca umešanih u CSEC u regionu. U stvari, čini se da počinjenici deluju širom regiona bez velikog nadzora, podstaknuti digitalnim tehnologijama i mrežama, porastom turizma i rasprostranjenim slabostima u sistemu zaštite dece. Kriminalni akteri takođe koriste socio-ekonomske ranjivosti regiona i endemsку marginalizaciju, čineći razne etničke manjine još ranjivijim.

Ovaj izveštaj procenjuje ranjivost dece na CSEC širom WB6 i posebno se fokusira na onlajn seksualno iskorišćavanje dece i seksualno iskorišćavanje dece u putovanjima i turizmu (SECTT). Takođe daje pregled šta organi za sproveđenje zakona, privatne kompanije i organizacije civilnog društva rade – a šta ne rade – da bi odgovorili na različite manifestacije CSEC-a, borili se protiv njih i sprečili ih.



SLIKA 1 Fokus izveštaja.

U izveštaju se prvo procenjuje trenutna situacija u WB6 i daje pregled dečjeg braka, SECTT-a i CSEC-a koji je olakšan tehnologijom. Takođe se posebno osvrće na profil dece koja su u riziku (uključujući romsku decu i decu u migraciji), počinioce CSEC-a i uticaj pandemije COVID-19. Drugi deo izveštaja zatim ispituje trenutne odgovore na CSEC. On opisuje infrastrukturu za zaštitu dece od strane organa za sprovođenje zakona i sistema krivičnog pravosuđa, a takođe se ocenjuju pojedinačni mehanizmi podrške koje pruža civilno društvo širom regiona i uloga privatnog sektora, posebno pružalaca internet usluga (ISP) i ugostiteljske industrije.

S obzirom da su istraživanja i medijski izveštaji o CSEC-u na internetu prilično oskudni u regionu, ovaj izveštaj se prvenstveno zasniva na kvalitativnim intervjuima: 11 stručnjaka na terenu je obavilo više od 135 intervjuja između oktobra 2020. i februara 2021. godine sa službenicima za sprovođenje zakona i predstavnicima pravosuđa, zaposlenima u putničkim i turističkim i tehnološkim kompanijama, pružaocima interet usluga, skloništima i drugim organizacijama civilnog društva koje se bave trgovinom ljudima i zloupotrebatom dece. Podaci su potom triangulisani i unakrsno proveravani sa informacijama prikupljenim od vlada, izveštajima međunarodnih organizacija i nekoliko dostupnih slučajeva koji su objavljeni u lokalnim medijima. Ukupno, za ovaj izveštaj je konsultovano više od 150 izvora. Slika 2 prikazuje proces istraživanja od juna 2020. do marta 2021. godine.



SLIKE 2 Proces istraživanja.

O svim nalazima se razgovaralo i na sastanku regionalne ekspertske grupe sredinom marta 2021. godine. Tamo su stručnjaci ponovo naglasili da, uprkos sve većem broju literature na temu trgovine ljudima u WB6, još uvek postoji značajan nedostatak razumevanja CSEC-a i nedovoljno odgovora. Na primer, termin „dečja pornografija“ i dalje se široko koristi kao pravna definicija – uprkos tome što je obmanjujući i netačan. S obzirom na to da umanjuje eksplotacionu prirodu ovog fenomena i implicira legitimitet sa strane počinjoca i pristanak deteta žrtve, preporučuje se da se umesto toga koriste termini „seksualno zlostavljanje dece“ i „iskorišćavanje“.

Međutim, izazovi ne leže samo u definisanju termina i obima CSEC-a, već i u identifikovanju žrtava, razumevanju socijalne dinamike između trgovaca ljudima i osoba koje su žrtve trgovine ljudima i razlikovanju različitih oblika eksplotacije. Čini se da u ovom trenutku, iako su nacionalni pravni okviri generalno u skladu sa međunarodnim standardima, ne postoji ni holistički pristup sa više zainteresovanih strana niti postoje dovoljni resursi za suzbijanje i smanjenje ranjivosti dece na seksualno iskorisćavanje na adekvatan način širom regiona.

Oblici CSEC-a su prisutni u svim zemljama WB6 i svaka zemlja ima odgovornost da odgovori na i spreči širenje CSEC-a na nacionalnom nivou. Međutim, imajući u vidu zajedničke ranjivosti regiona i transnacionalni karakter ovog fenomena, potreban je zajednički regionalni pristup kako bi se osigurao uspešan i efikasan odgovor. Izveštaj takođe daje konkretnе preporuke i ilustruje primere najbolje prakse za napredak.

Konkretno, u izveštaju se preporučuje uspostavljanje WB6 regionalne mreže za prevenciju kako bi se:

- Omogućio pozitivan ciklus prakse i istraživanja;
- Podržao rad WB6 na podizanju svesti kreiranjem fokusiranih medijskih kampanja i materijala za obuku;
- Osnovale radne grupe koje će olakšati razmenu najboljih praksi i raditi na konkretnim inicijativama za stvaranje opipljivih rezultata.

GLOBALNI FENOMEN KOMERCIJALNOG SEKSUALNOG ISKORIŠĆAVANJA DECE

Ovom detetu pomaže lokalna nevladina organizacija za zaštitu dece u Bosni i Hercegovini.

© Bahrudin Bandić



Međunarodna organizacija rada procenjuje da je oko milion dece žrtve komercijalnog seksualnog iskorišćavanja širom sveta.³ Pored toga, Savet Evrope i Nacionalni centar za nestalu i iskorišćenu decu (NCMEC) procenjuju da je u Evropi i SAD-u jedna petina dece izložena nekom obliku nasilja, uključujući seksualno zlostavljanje.⁴

CSEC je seksualno zlostavljanje i iskorišćavanje deteta ili lica mlađeg od uzrasta saglasnosti, što je obično manje od 18 godina, radi ekonomski i novčane koristi (u gotovini, robi ili naknadama u naturi).⁵ CSEC ugrožava fizičko i psihosocijalno blagostanje i integritet dece.⁶ Prema članovima 19 i 34 Konvencije o pravima deteta, prvog međunarodnog sporazuma kojim se priznaju ljudska prava dece,⁷ zemlje se pozivaju da preduzmu sve odgovarajuće mere i napore da „zaštite dete od svih oblika fizičkog ili mentalnog nasilja“ i da spreče navođenje ili prisiljavanje i eksplotacionu upotrebu dece u bilo kakvim nezakonitim seksualnim radnjama i aktivnostima.

Pored toga, Konvencija MOR-a br. 182 (1999) definiše seksualno iskorišćavanje kao jedan od najgorih oblika dečjeg rada.⁸ CSEC takođe potпадa pod Protokol UN za sprečavanje, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudima, posebno ženama i decom,⁹ koji je usvojen u decembru 2000. godine.¹⁰ Ovaj protokol precizira da su, što se tiče dece, „regrutacija, prevoz, transfer, skrivanje ili primanje deteta u svrhu eksplatacije“ dovoljni da predstavljaju trgovinu ljudima. Dokazi o korišćenim sredstvima (pretnja ili upotreba sile i drugih oblika prinude, otmica ili obmana) ili o saglasnosti deteta su nebitni.

Kratak pregled

- CSEC je široko rasprostranjen sa oko milion procenjenih žrtava širom sveta.
- Pitanje saglasnosti i dokazi o korišćenim sredstvima (pretnja, nasilje, prinuda) su nebitni u CSEC-u.
- Postoje tri nivoa faktora rizika CSEC-a: individualni i porodični, vršnjački i društveni, makro-okruženje i sistemski nivoi. Faktori rizika mogu biti prisutni istovremeno na različitim nivoima, a kada funkcionišu u kombinaciji, verovatno će predstavljati veći ukupni rizik za ranjive grupe.
- CSEC podrazumeva brojne ozbiljne mentalne, fizičke, socijalne i pravne posledice za osobe koje ga dožive. Žrtve mogu doživeti ponovnu viktimizaciju svaki put kada se nedozvoljeni materijali šalju dalje na mreži. Osobe koje su doživele CSEC treba prepoznati i tretirati kao takve, umesto da budu kriminalizovani za ponašanja i aktivnosti do kojih je njihovo iskorišćavanje neraskidivo dovelo (npr. maloletnička delikvencija, zavisnost od droge/alkohola).
- Upotreba digitalnih tehnologija od strane CSEC trgovaca dovela je do brojnih izazova u naporima protiv CSEC-a, uključujući povećanu ranjivost dece na internetu, povećanu anonimnost u kriminalnim aktivnostima, povećan pritisak na zainteresovane strane da poboljšaju postojeće zakonske okvire, prekograničnu i saradnju sa više zainteresovanih strana, kao i tehničke veštine

Faktori rizika

Razumevanje faktora rizika koji doprinose CSEC-u je od suštinskog značaja za rešavanje problema, kao i za osmišljavanje politika i intervencija za njegovo sprečavanje i ublažavanje.

Što se tiče potencijalnih žrtava, njihovi faktori rizika koji dovode do CSEC-a mogu se identifikovati na više nivoa, kao što je prikazano na slici 3.



SLIKA 3 Faktori rizika CSEC-a.

IZVOR: Institut za medicinu i Nacionalni istraživački savet, 2013. godine

ISKORIŠĆENI PRED NAŠIM OČIMA • PROCENA KOMERCIJALNOG SEKSUALNOG ISKORIŠĆAVANJA DECE I NAČINI ZAŠTITE DECE NA ZAPADNOM BALKANU

Ovi faktori rizika mogu biti prisutni istovremeno na različitim nivoima koji su gore pomenuti. Kada funkcionišu u kombinaciji, verovatno će dovesti do većeg ukupnog rizika za ranjive grupe. Vredi napomenuti da se u literaturi značajno manje pominje CSEC dečaka. Studije su pokazale da su žrtve CSEC-a muškog pola mnogo manje vidljivi i da, u poređenju sa ženskim žrtvama, postoji manja verovatnoća da će biti identifikovani, iako obe grupe dele višestruke rizike da postanu žrtve CSEC-a, uključujući visok nivo porodičnog nasilja i zlostavljanja dece.¹¹ U kontekstu Zapadnog Balkana, ovo je takođe uočeno i prijavljeno, kao što je detaljnije objašnjeno u nastavku.

Posledice

Medu brojnim posledicama CSEC-a najčešće se navode traumatizacija, doživotni uticaj na mentalno, fizičko i socijalno zdravlje i razvoj deteta žrtve.¹² To uključuje visok nivo depresije, suicidalnosti, gubitka pamćenja, agresije, prekomerne upotrebe ili zavisnosti od droga i alkohola, anksioznosti, posttraumatskog stresnog poremećaja, Stokholmskog sindroma, fizičkih zdravstvenih problema kao što su psihoseksualna disfunkcija, problemi reproduktivnog zdravlja ili čak seksualno prenosive bolesti, ličnih iskustava, patnje od krivice, sramote i društvene stigme.¹³ U slučajevima kada se CSEC čuva u materijalnom obliku, kao što su slike ili video snimci, dete može doživeti ponovnu viktimizaciju kada se ovi materijali dalje šalju, otpremaju ili dele na mreži.

DRUŠTVENE I PRAVNE	MENTALNE I FIZIČKE
<ul style="list-style-type: none">• Traumatizacija/suicidalnost• Visok nivo depresije• Zavisnost od droge/alkohola• Posttraumatski stresni poremećaj• Stokholmski sindrom• Reproduktivni zdravstveni problemi• Seksualno prenosive bolesti	<ul style="list-style-type: none">• Ponovni ulazak u komercijalnu seksualnu industriju• Pritisak vršnjaka• Sami postaju trgovci ljudima• Upuštanje u kriminalne radnje• Maloletnička delikvencija

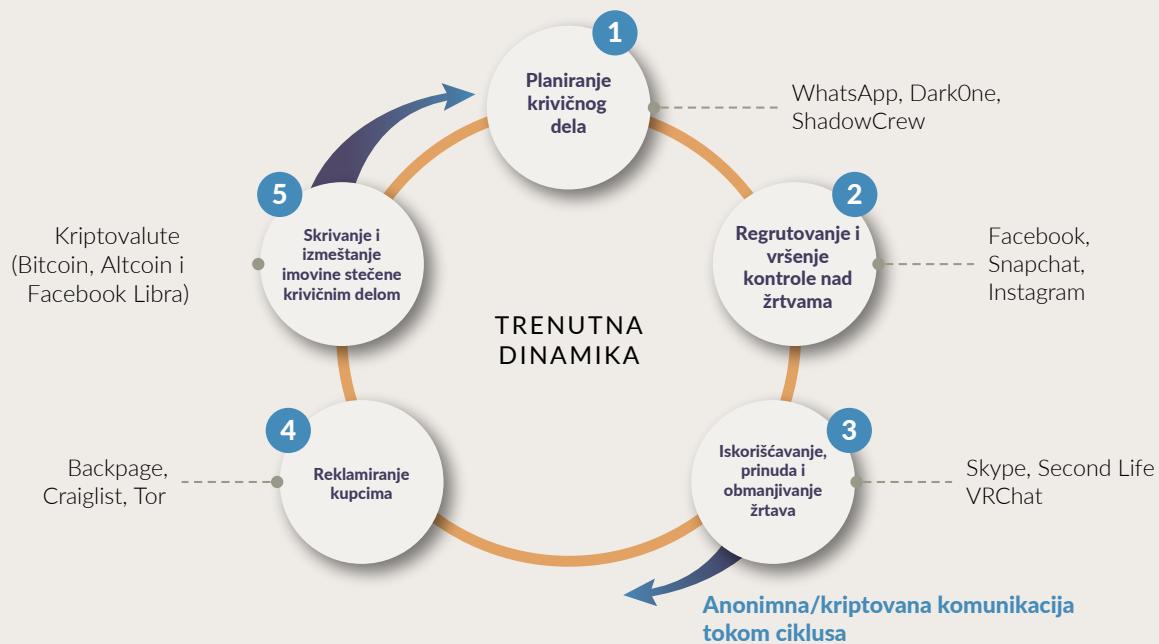
SLIKA 4 Posledice CSEC-a.

IZVOR: Ellen Wright Clayton, Richard D Krugman and Patti Simon (eds), *Confronting Commercial Sexual Exploitation and Sex Trafficking of Minors in the United States*, Institute of Medicine and National Research Council, Washington DC: The National Academies Press, 2013, <https://ojidp.ojp.gov/sites/g/files/xyckuh176/files/pubs/243838.pdf>.

CSEC takođe može da dovede do višestrukih pravnih posledica za žrtve. Suočeni sa mnogim mentalnim, fizičkim i socijalnim problemima zbog CSEC-a, zajedno sa nedostatkom pravovremene i odgovarajuće intervencije, maloletnici koji su bivše žrtve CSEC-a imaju veće šanse da budu ponovo iskorišćeni, da uđu u komercijalni seksualni rad kao odrasli i/ili da se bave kriminalnim aktivnostima. To bi moglo da dovede do niza krivičnih prijava protiv njih, kao što su maloletnička delikvencija ili zloupotreba, krijumčarenje ili trgovina nedozvoljenim supstancama, čime bi se žrtve našle u začaranom krugu.¹⁴ Stoga je ključno da se žrtve CSEC-a prepozna i tretiraju kao takve, umesto da se kriminalizuju i procesuiraju ponašanja i aktivnosti do kojih je njihovo iskorišćavanje neraskidivo dovelo.

Uloga digitalnih mrežnih tehnologija

S obzirom na to da tehnološki napredak neprestano transformiše globalnu ekonomiju, doveo je do pojave i širenja nekoliko krivičnih dela koja su omogućena upotrebom tehnologije, uključujući onlajn seksualno iskoriščavanje dece.¹⁵ CSEC je, kako se navodi, jedno od krivičnih dela koji se najbrže prilagođava i iskoriščava mogućnosti koje nudi tehnologija. Digitalne i mrežne tehnologije sada se mogu naći u svakoj fazi CSEC procesa: (1) forumi mračne mreže samo za članove i šifrovane komunikacione aplikacije kao što su ShadowCrew i WhatsApp navodno su korišćene od strane trgovaca ljudima za bezbednu i anonimnu komunikaciju i planiranje kriminalnih aktivnosti; (2) otkriveno je da se deca vrbuju i manipulišu putem Instagrama, Facebook-a, Snapchat-a i KIK-a;¹⁶ (3) maloletnici se prisiljavaju na CSEC preko Skype-a, onlajn igara i virtuelnih svetova kao što su Second Life i VRChat;¹⁷ (4) takve nedozvoljene aktivnosti se zatim prenose uživo, snimaju se i skladište u aplikacijama baziranim na oblaku, kao što su Dropbox, Google Drive i OneDrive, pre nego što se dalje distribuiraju putem mreža „peer-to-peer“ ili na forumima samo uz pozivnice na površinskoj mreži i tamnoj mreži;¹⁸ (5) trgovci ljudima su navodno „oglašavali“ svoje žrtve CSEC-a na veb sajtovima kao što su Backpage i Craigslist;¹⁹ (6) nedozvoljene zarade i transakcije se zatim anonimno distribuiraju i cirkulišu među kupcima CSEC-a, trgovcima i kriminalnim mrežama; i na kraju, ovaj krug kriminalnih aktivnosti unapređen tehnologijom se ponovo pokreće na (1), ili na fazu planiranja zločina.



SLIKA 5 Uloga digitalnih tehnologija.

IZVOR: Lucia Bird et al, Transformative technologies: How digital is changing the landscape of organized crime, Global Initiative Against Transnational Organized Crime, June 2020,

<https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2020/06/Transformative-Technologies-WEB.pdf>.



UPOTREBA digitalnih tehnologija od strane CSEC trgovaca dovela je do brojnih izazova u naporima protiv CSEC-a:

- Veliki nedostatak su ograničene tehničke veštine agencija za sprovođenje zakona, nacionalnih istražnih timova i organizacija civilnog društva. Digitalne tehnologije ne samo da su povećale ranjivost dece na internetu, već su povećale i anonimnost u kriminalnim aktivnostima, što je zainteresovanim stranama otežalo da identifikuju i otkriju žrtve i materijale CSEC-a, kao i da sprovode istrage ili prate nelegalne finansijske tokove povezane sa CSEC-om.²⁰
- Pored toga, zakonska regulativa o bezbednosti na internetu, posebno ona koja se odnosi na CSEC, zaostaje i ostaje fragmentirana.
- Takođe, ne postoji dovoljan pravni okvir za usmeravanje prekogranične saradnje, komunikacije, istraga nadležnosti i krivičnih postupaka protiv CSEC-a koji je olakšan tehnologijom, uprkos prekograničnoj prirodi samog krivičnog dela.²¹

Svi ovi faktori su značajno doprineli porastu prijavljenog CSEC-a i njegovih materijala na internetu, čak i pre pandemije koronavirusa. Specijalni izvestilac Saveta UN za ljudska prava o prodaji dece izvestio je da, u svakom trenutku, postoji oko 750.000 predatora širom sveta povezanih sa internetom i digitalnim platformama.²² Globalne tehnološke kompanije prijavile su više od 45 miliona onlajn CSEC slika i video snimaka 2018. godine – dvostruko više nego što je zabeleženo 2017. godine.²³ Materijal koji se nalazio u zemljama EU činio je više od dve trećine svih nedozvoljenih materijala u 2019. godini.²⁴

▲ Agencije za sprovođenje zakona imaju ograničene tehničke veštine za suzbijanje upotrebe digitalnih tehnologija od strane CSEC trgovaca. © Besart Cani



ISTORIJAT I KONTEKST
**ZAPADNOG
BALKANA**

Deca prose novac od automobila u prolazu u Tirani, u Albaniji. © Besart Cani



U prethodnom odeljku razmatran je fenomen CSEC-a, faktori rizika koji doprinose njemu i posledice na globalnom nivou. Iako ovo daje važan pregled samog fenomena CSEC-a, CSEC se može manifestovati drugačije u skladu sa regionalnim faktorima i specifičnostima. Stoga je podjednako važno sagledati posebne društvene, ekonomski i političke uslove, kao i digitalnu infrastrukturu i regionalni kontekst Zapadnog Balkana, koji mogu umanjiti ili olakšati određene oblike i rizike CSEC-a u regionu.

Kratak pregled

- Nakon raspada Jugoslavije, kriminalne grupe su brzo zaobišle novouspostavljene administrativne granice. Danas, Zapadni Balkan je region porekla, tranzita i odredišta kako za krijumčarenje ljudi tako i za trgovinu ljudima.
- O informacijama i podacima o komercijalnom seksualnom iskorišćavanju dece na Zapadnom Balkanu lokalni mediji retko izveštavaju, takođe zbog generalno patrijarhalne strukture društava u regionu, koja podstiče rašireno uverenje da pojava ili ne postoji ili predstavlja izuzetak, a ne pravilo.
- Podaci o trgovini ljudima na Zapadnom Balkanu koje su dostavili UNODC i Stejt department SAD-a pokazuju da najveći broj žrtava seksualne eksploracije čine odrasle žene. Međutim, ne treba potcenjivati broj devojčica.



SLIKA 6 Zemlje u fokusu.

Zapadni Balkan nastavlja da se suočava sa socio-ekonomskim izazovima. Širom regiona nezaposlenost je i dalje više nego tri puta veća od proseka EU,²⁵ sa stopom nezaposlenosti mladih od 35 odsto – jednom od najviših u svetu.²⁶ Očekuje se da će se stopa nezaposlenosti značajno povećati zbog pandemije COVID-19. Do oktobra 2020. godine, Svetska banka je procenila da je dodatnih 300.000 ljudi iz Albanije, Kosova, Crne Gore i Srbije zapalo u siromaštvo zbog pandemije COVID-19.²⁷ Pandemija COVID-19 stoga povećava broj ranjivih osoba koje su izložene riziku da postanu žrtve trgovine ljudima i drugih oblika eksploatacije.

Institucionalne i ekonomske nestabilnosti u regionu doprinele su stvaranju ekosistema kriminala i korupcije, u kojem nelegalna tržišta i kriminalci cvetaju.²⁸ To je dovelo do toga da neki definišu WB6 kao „stabilokratije“ – zemlje na čijem čelu su elite koje tvrže da pružaju stabilnost i unutar i preko nacionalnih granica, ali čije institucije podležu nedozvoljenom uticaju i de facto su pod kontrolom kriminalnih aktera.²⁹

*Iako najveći broj
žrtava seksualne
eksploatacije čine
odrasle žene, ne
treba potcenjivati
broj devočica.*

Zapadni Balkan, koji se nalazi na raskrsnici Istoka i Zapada, je istorijski tranzitni put za trgovinu ljudima i robom. Zapravo, nakon raspada Jugoslavije, kriminalne grupe su brzo zaobišle novouspostavljene administrativne granice. Danas, Zapadni Balkan nastavlja da bude region porekla, tranzita i odredišta kako za krijumčarenje ljudi tako i za trgovinu ljudima.³⁰

Međutim, uprkos sve većem broju literature o trgovini ljudima, još uvek postoji značajan nedostatak razumevanja tog fenomena širom regiona. Postoje brojni izazovi ne samo za definisanje obima trgovine ljudima, već i za identifikovanje žrtava i van mreže i na internetu, razumevanje socijalne dinamike između trgovaca ljudima i osoba koje su žrtve trgovine ljudima, pa čak i za razlikovanje trgovine ljudima od drugih sličnih krivičnih dela, kao što su krijumčarenje ljudi ili međunarodni seksualni rad.³¹

Kancelarija Ujedinjenih nacija za borbu protiv droge i kriminala (UNODC) procenila je 2020. godine da je jedna od pet žena identifikovanih kao žrtva trgovine ljudima u Zapadnoj Evropi Evropi iz jugoistočne Evrope.³² I UNODC i Stejt department SAD-a objavljaju statističke podatke o broju žrtava trgovine ljudima (podeljene sa oblikom eksploatacije) na Zapadnom Balkanu i daju pregled dece žrtava.³³ Ovo pokazuje da iako najveći broj žrtava seksualne eksploatacije čine odrasle žene, ne treba potcenjivati broj devočica.³⁴ Pored toga, iako je broj muških žrtava otkrivenih u regionu generalno manji od broja žena, dečaci su više podložni seksualnoj eksploataciji od odraslih muškaraca.³⁵

Informacije i podaci o komercijalnom seksualnom iskorišćavanju dece na Zapadnom Balkanu takođe su oskudni zbog činjenice da se o tom pitanju retko izveštava ili se njime retko bavi u lokalnim medijima. Pored toga, generalno patrijarhalna i tradicionalna struktura društava na Zapadnom Balkanu podstiče rašireno uverenje da seksualno iskorišćavanje dece ili ne postoji ili predstavlja izuzetak, a ne pravilo.

Dokazi predstavljeni u ovom izveštaju govore drugačije, jer podaci prikupljeni o deci pokazuju postojanje ranjivosti i izloženost seksualnom iskorišćavanju. Te ranjivosti su se povećale poslednjih godina zbog različitih faktora, kao što su tehnološki razvoj i povećanje turizma širom regiona. Za sada se čini da ne postoji koherentan pristup za suzbijanje i smanjenje ranjivosti dece na seksualno iskorišćavanje u WB6 od strane vlada, agencija za sprovodenje zakona, civilnog društva ili privatnog sektora. Iako su nacionalni pravni okviri uglavnom uskladeni sa međunarodnim standardima, njihovo sprovodenje često je otežano nedostatkom svesti, kapaciteta, pa čak i tehnoloških sredstava za efikasno rešavanje ovog fenomena.

Kao što će biti ispitano u sledećim odeljcima, regionalni socijalno-ekonomski faktori, zajedno sa institucionalnim nestabilnostima i nedostatkom adekvatnog prijavljivanja i implementacije pravnih okvira i mehanizama reagovanja, otvorili su put za nekoliko CSEC manifestacija, uključujući dečji brak i seksualno iskorišćavanje dece putem digitalnih tehnologija i/ili u putovanjima i turizmu.



KOMERCIJALNO SEKSUALNO ISKORIŠĆAVANJE DECE U WB6

Romska deca i deca u migracijama posebno su ranjiva na ovaj vid iskorišćavanja u regionu.

© Bahrudin Bandić

CSEC se manifestuje u nekoliko međusobno povezanih oblika na Zapadnom Balkanu, uključujući seksualnu trgovinu maloletnicima; iskorišćavanje dece u putovanjima i turizmu; dečji brak; seksualno iskorišćavanje na mestima kao što su bordeli, barovi i striptiz klubovi; i kreiranje i distribucija materijala seksualnog zlostavljanja dece, uključujući, ali ne ograničavajući se na snimanje, prenos uživo, deljenje i preuzimanje materijala koji prikazuju seksualno iskorišćavanje maloletnika.³⁶ I čini se da problem raste.

Sledeće poglavlje razmatra glavne manifestacije CSEC-a širom Zapadnog Balkana. To uključuje detaljan pogled na seksualno iskorišćavanje u putovanjima i turizmu, iskorišćavanje uz pomoć tehnologije i dečji brak. Međutim, uprkos različitim tačkama fokusa, važno je imati na umu da nisu svi slučajevi jasni. U stvari, utvrđeno je nekoliko preklapanja ne samo između različitih tipova eksploracije, već i u metodama koje se koriste. Koliko su usko povezani različiti oblici eksploracije postaje vidljivo i kada se sagleda profil dece koja su u riziku i vrste izvršilaca koji su opisani u drugom delu ovog poglavlja.

Kratak pregled

- Deca ranjiva na CSEC često dele zajednički profil, koji se često zasniva na određenim specifičnim socio-ekonomskim okolnostima u porodici, nedostatku angažovanja i prevencije od strane sistema za zaštitu dece. Romska deca i deca u pokretu identifikovana su kao posebno ranjiva.
- Nasuprot tome, zbog nedostatka istraživanja i sudskih podataka, ne postoji zajednički profil počinilaca umešanih u CSEC.
- Razni oblici seksualnog iskorišćavanja dece na Zapadnom Balkanu su olakšani tehnologijom i uključuju gruming, seksting, seksualno iznuđivanje, seksualno zlostavljanje uživo ili CSAM. Slučajevi seksualnog iskorišćavanja dece uz pomoć tehnologije rastu na Zapadnom Balkanu.
- Dečji brak se često odvija u zajednicama etničkih manjina na Zapadnom Balkanu, posebno u romskoj zajednici. Često dovodi do ekstremne i neprekidne dinamike iskorišćavanja, koja može uključivati seksualno i radno iskorišćavanje.
- Čini se da seksualno iskorišćavanje u putovanjima i turizmu takođe prati druge obrasce trgovine decom. Posmatrajući SECTT, nije samo važno sagledati eksploraciju u turističkoj industriji, već i volontiran i sezonski rad. Međutim, s obzirom da se on ne definiše kao posebno krivično delo na Zapadnom Balkanu, podaci o rasprostranjenosti su oskudni.
- COVID-19 je povećao ranjivost dece i na seksualno iskorišćavanje na mreži i van nje, jer pogoršava neke od ključnih faktora koji olakšavaju seksualno iskorišćavanje.

Putovanje i turizam

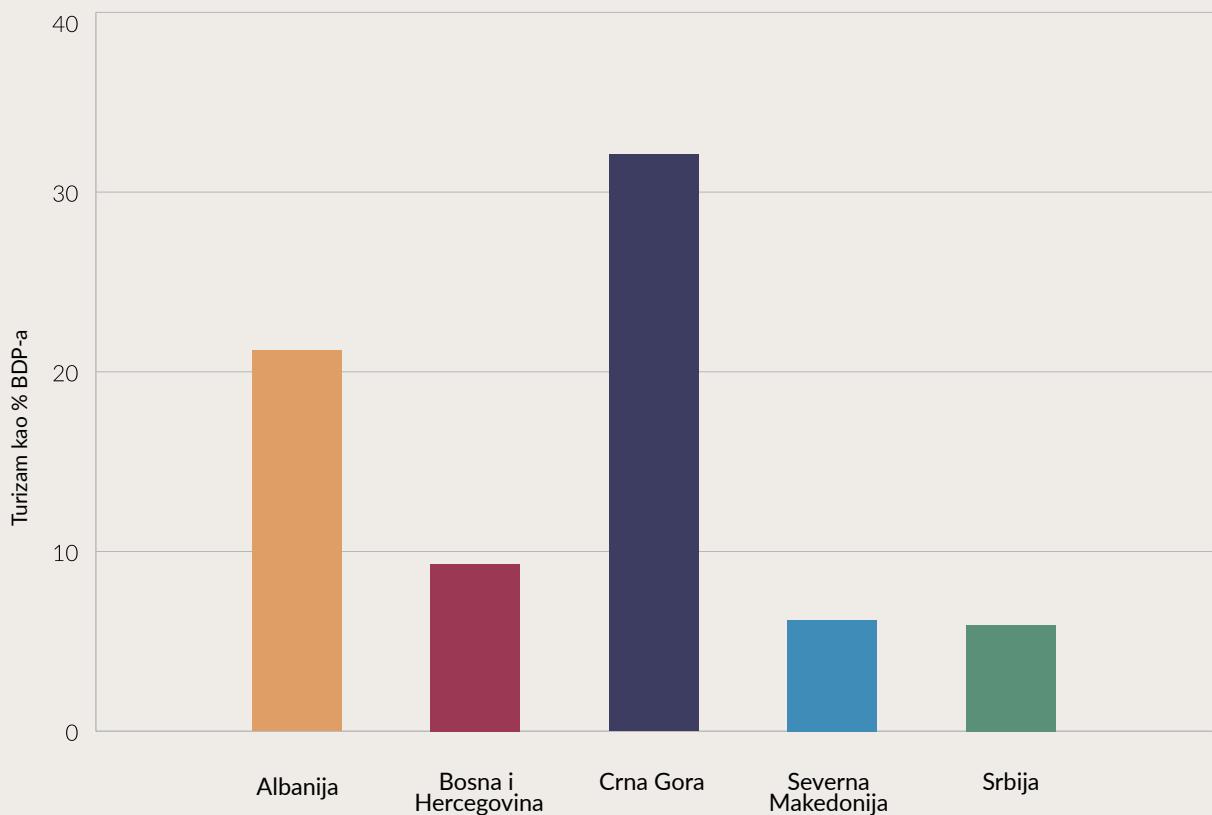
Kao što je prethodno pomenuto, SECTT je jedna manifestacija CSEC-a na Zapadnom Balkanu. SECTT se obično odnosi na komercijalno seksualno iskorišćavanje dece od strane ljudi koji putuju iz svog matičnog okruga, regionala ili zemlje u drugo mesto radi upuštanja u seksualne aktivnosti sa maloletnicima. Pojedinci koji se upuštaju u SECTT mogu biti domaći putnici ili međunarodni turisti. SECTT obično podrazumeva korišćenje usluga smeštaja, prevoza i drugih usluga vezanih za turizam koje olakšavaju kontakt sa decom i omogućavaju počiniocima da ostanu prilično neprimetni. SECTT podrazumeva razmenu gotovine, odeće, hrane ili nekog drugog oblika naknade detetu ili trećem licu radi seksualnog kontakta.³⁷ Prema organizaciji ECPAT (Okončati dečju prostituciju i trgovinu decom), neki eksplotatori SECTT-a, uključujući zlostavljače dece i pedofile, posebno ciljaju na maloletnike, dok drugi „koriste situaciju u kojoj im se deca stavljavaju na raspolaganje“.³⁸

Pre pandemije, turizam je bio među najvećim i najbrže rastućim industrijama na Zapadnom Balkanu. Region beleži značajan godišnji rast stranih turista od liberalizacije viznog režima sa EU 2009/2010. godine. Tokom 2018. i 2019. godine zabeleženo je preko milion turista koji su putovali u Crnu Goru.³⁹ U Albaniji se broj stranaca koji ulaze u zemlju skoro udvostručio između 2014. godine (3 415 550 dolazaka) i 2019. godine (6 094 889 dolazaka),⁴⁰ dok se na Kosovu broj stranih turista skoro učetvorostručio između 2014. godine (46 477) i 2019. godine (177 358).⁴¹ Šest zemalja Zapadnog Balkana zaista je postalo glavna turistička destinacija ne samo za ljudе koji žive i rade u regionu, već i za putnike iz Turske, EU i Rusije.⁴² Iako je to dobro za turističku industriju u regionu, predstavlja povećan rizik od seksualnog iskorišćavanja dece, posebno iz vulnerabilnih zajednica.⁴³

▼ Deci iz cele Albanije se pristupa preko interneta i dovode se u urbane centre kao što je Tirana, na slici ispod, radi seksualnog iskorišćavanja.

© Besart Cani





SLIKA 7 Turizam kao procenat BDP-a.

NAPOMENA: Nisu dostavljeni podaci za Kosovo.

IZVOR: Svetski savet za putovanja i turizam, Izveštaji o ekonomskim uticajima za Albaniju, Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru, Severnu Makedoniju i Srbiju, 2020. godine, godišnje istraživanje: ključni događaji, <https://wttc.org/Research/Economic-Impact>.

Širom WB6, slaba regulacija turizma (uključujući pojavljivanje neformalnih turističkih usluga), nizak kapacitet organa za sprovođenje zakona koji imaju zadatku da obezbede zaštitu dece i nedostatak stručnosti o CSEC-u u putničkoj i turističkoj industriji povećali su rizik od seksualnog iskorišćavanja dece. Mnoge nevladine organizacije širom regiona zabeležile su uzinemirujući trend poslednjih godina. Oni navode da se eksploatacija često dešava u hotelijerstvu i ukazali su na povećane rizike tokom leta, posebno duž jadranske obale.⁴⁴

Postoji malo podataka ili informacija o rasprostranjenosti SECTT-a na Zapadnom Balkanu, jer se o tom pitanju ne izveštava često ili se njime ne bavi u lokalnim medijima, turističkoj i putničkoj industriji ili sistemu krivičnog pravosuđa. Deo problema je u tome što SECTT nije definisan kao posebno krivično delo u krivičnim zakonima zemalja WB6, tako da nadležne agencije za sprovođenje zakona nisu zabeležile nijedan zvaničan slučaj niti su se njime bavili lokalni sudovi poslednjih godina. Ovaj zaključak je rezultat pregleda važećih krivičnih zakona Albanije, Bosne i Hercegovine, Kosova, Crne Gore, Severne Makedonije i Srbije i ispitivanja dostupnih statističkih podataka o trgovini ljudima. Kao što će biti opisano u nastavku, SECTT se obično tretira kao trgovina ljudima uopšteno ili kao „zlostavljanje dece”. Međutim, predstavnici javnih institucija konsultovani za potrebe ovog izveštaja potvrđili su da su uočili sve veći broj slučajeva, posebno tokom letnje sezone odmora.⁴⁵



SLIKA 8 Ključne lokacije za odmor i eksplataciju širom WB6.

NAPOMENA: Slika pruža uvid u regionalnu distribuciju, ali nije iscrpna. Ispitanici nisu pominjali žarišta specifična za seksualno iskorišćavanje dece u sektoru putovanja i turizma na Kosovu.



Čini se da je SECTT usko povezan sa unutrašnjim obrascima trgovine decom kao vidom trgovine decom u svrhu seksualne eksploracije. Međutim, on nije povezan samo sa hotelском industrijom, već i sa barovima, restoranima, organizatorima putovanja i dogadaja i, šire, transportnim kompanijama. Pored toga, on uključuje incidente kao što je zloglasni slučaj Dejvida Brauna 2008. godine, kada je jedan britanski državljanin vodio sirotište u Tirani, u Albaniji, ali je proglašen krivim za seksualno zlostavljanje dece koja su tamo boravila.⁴⁶ Prepostavlja se da je bilo uključeno i nekoliko drugih međunarodnih putnika koji su posetili sirotište.⁴⁷ Dok je ovaj slučaj star više od 10 godina, on karakteriše šira pitanja koja se odnose na SECTT, odnosno ranjivost različitih tipova organizacija na strane putnika koji dolaze kao volonteri. Mnoge institucije koje rade sa volonterima ne izvrše bezbednosne provere, ne uspostave politiku zaštite dece ili ne obezbede odgovarajuću obuku za volontere, čime stvaraju mogućnosti da putujući prestupnici koji su prethodno osuđivani za seksualne radnje sa decom imaju lak pristup deci.⁴⁸ U tom kontekstu, uticaj sezonskih radnika se takođe pomno prati zbog njegovog uticaja na SECTT u Crnoj Gori.⁴⁹

▲ Rastuća turistička industrija na Zapadnom Balkanu predstavlja rizik za seksualno iskorišćavanje dece. Na slici iznad je jedna od najpopularnijih turističkih destinacija u Albaniji, Drač. © Besart Cani

Dečji brak

Kancelarija Visokog komesara za ljudska prava definiše dečji brak kao brak gde je najmanje jedna od strana mlađa od 18 godina i opisuje ga kao oblik prinudnog braka: tj. kada jedna ili obe strane nisu lično izrazile svoju punu i slobodnu saglasnost sa bračnom zajednicom.⁵⁰

Prema Međunarodnom dečjem fondu Ujedinjenih nacija za vanredne situacije (UNICEF), oko 650 miliona žena koje su danas žive bile su udatе kao deca širom sveta; ukupan broj devojčica koje se udaju u detinjstvu trenutno se procenjuje na 12 miliona godišnje.⁵¹ Takođe, iako je Južna Azija zabeležila značajno smanjenje slučajeva dečjih brakova u protekloj deceniji, globalno opterećenje se prebacilo na podsaharske afričke zemlje, koje su trenutno svedoci dramatično visokih stopa.⁵²

*Različiti oblici
iskoriščavanja
progresivno
karakterišu živote
romske dece.*

Na Zapadnom Balkanu, dečji brak je posebno rasprostranjen među manjinama, posebno u romskim zajednicama.⁵³ Stručnjaci objašnjavaju da roditelji i uticajni članovi zajednice dogovaraju brakove što je pre moguće kako bi se izbegla vanbračna trudnoća i javna sramota koju bi to izazvalo.⁵⁴ Pored toga, kada je brak organizovan sa mladoženjama iz inostranstva, uključeni su i posrednici iz drugih romskih zajedница.⁵⁵ Postoje i izveštaji o deci koja žele da se venčaju u ranom uzrastu, što daje uvid u to koliko je ova pojava duboko ukorenjena među romskim zajednicama.⁵⁶

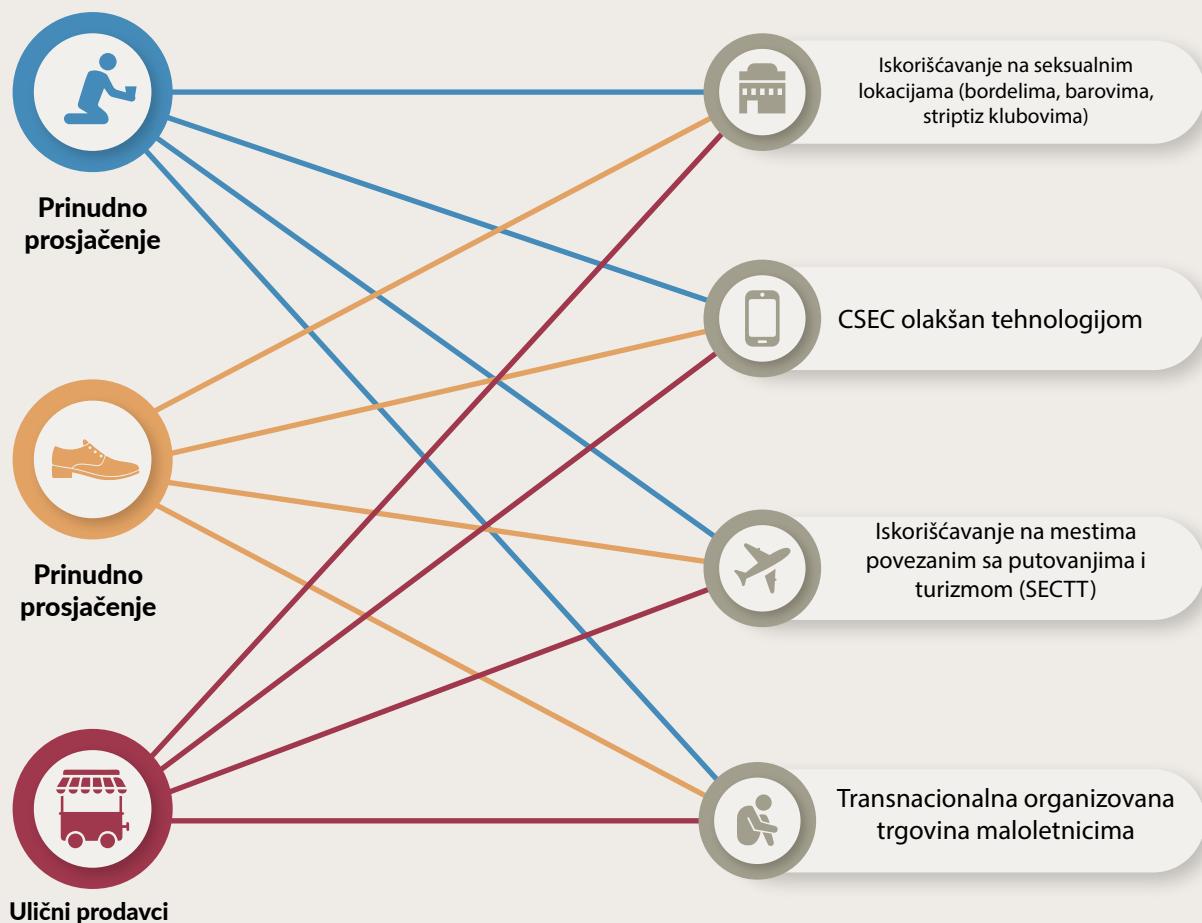
Drugi ključni element dečjeg braka je novčana naknada za porodicu devojčice. Svi ispitanici su potvrdili da nema braka bez finansijske koristi za porodicu i, kada se proda, devojčica obično prekida sve veze sa svojim roditeljima i porodicom.⁵⁷ Da bi se dobila ideja o količini novca, iz izveštaja o sudskom postupku koji je održan u Banjaluci, Bosna i Hercegovina, 2020. godine, otac je prodao svoju 13-godišnju čerku za 2 300 BAM (1 180 €) dvojici odraslih muškaraca koji su je potom seksualno zlostavljali.⁵⁸

Mnoge romske devojčice primorane su na brak u okviru svoje ili drugih romskih zajednica širom regiona. Na primer, postoje izveštaji da su romske devojčice sa severa Albanije nasilno udate u zajednice iz Severne Makedonije ili sa Kosova, a da su romske devojčice sa Kosova udate protiv svoje volje u romske zajednice u Crnoj Gori.⁵⁹ Slični obrasci primećeni su i sa romskim zajednicama u Srbiji, Bosni i Hercegovini i Rumuniji.⁶⁰

Terenska istraživanja pokazala su ekstremnu i stalnu dinamiku eksploracije: kako se navodi, u Severnoj Makedoniji jedna Romkinja bila je prisilno udata četiri puta i rodila nepoznat broj dece.⁶¹ U drugim slučajevima, pokazalo se kako različiti oblici iskorisćavanja progresivno karakterišu živote romske dece: prvo bitno iskorisćeni za prinudno prosaćenje ili glancanje cipela, mnoga romska deca su, kako se izveštava, bila izložena komercijalnom seksualnom iskorisćavanju u barovima, bordelima i striptiz klubovima⁶².

Slika 9 ilustruje obrasci koji su se pojavili tokom istraživanja, koji pokazuju kako eksploratori obmanjuju romsku decu i kako se, kroz lažna obećanja, deca navode na različite oblike eksploracije, često organizovane od strane kriminalnih mreža.

Na primer, romska deca u Severnoj Makedoniji su, kako se izveštava, primorana na eksploracione poslove putem verbalnog i fizičkog zlostavljanja ili nametanja opojnih supstanci.⁶³ U Crnoj Gori je iskorisćavanje romske dece tako dobro organizованo da prosaćenje i dečji brakovi predstavljaju privremeni uvod u teže komercijalno seksualno iskorisćavanje u kasnijoj fazi.⁶⁴



SLIKA 9 Međusobno povezani oblici eksploatacije u WB6.

NAPOMENA: Istraživanja o dečjim brakovima su konstantno izlagala preklapanja i veze između oblika eksploatacije vezanih za rad i CSEC-a, kao i između različitih oblika CSEC-a.

Iako se većina iskorišćavanja dešava u regionu, postoje i izveštaji o prodaji romske dece u Zapadnu Evropu (Francuska, Italija i Nemačka), gde su primorana na brak sa mladoženjama iz lokalnih romskih zajednica.⁶⁵ U 2015. godini, „slučaj Hamidović“ je izazvao posebnu pažnju kada su organi za sprovođenje zakona iz Bosne i Hercegovine i Francuske, zajedno sa Agencijom Evropske unije za saradnju u oblasti krivičnog pravosuđa, otkrili transnacionalnu mrežu za trgovinu ljudima koja deluje iz Pariza. Hamidović, bosanski državljanin, proglašen je krivim za iskorišćavanje više od 500 devojčica i žena (uglavnom Romkinja) kojima se trgovalo iz Bosne i Hercegovine u Francusku i koje su bile prisiljene na prosjačenje, džeparenje i seksualni rad.⁶⁶ U nekim slučajevima, dečji brakovi su prethodno bili ugovoreni kako bi se zaobišle granične kontrole i obezbedila uspešna trgovina devojčicama u Francusku.⁶⁷

Postoje indicije da se CSEC romske dece takođe kreće internetom. U 2017. godini, slučaj koji je uključivao evropsku državljanку pokazao je kako su romske devojčice u malim urbanim sredinama na severu Srbije prvo namamljene obećanjima o lažnim poslovima u modnoj industriji, a zatim su postale predmet materijala seksualnog zlostavljanja dece koji se prodaju na internetu.⁶⁸ Kao što je opisano u daljem tekstu, ovo je deo šireg trenda u WB6 prema CSEC-u koji je olakšan tehnologijom.

CSEC olakšan tehnologijom

Iako su na nacionalnom nivou u WB6 dostupni samo ograničeni podaci o CSEC-u koji je olakšan tehnologijom, predstavnici nevladinih organizacija iz regionala ukazuju da problem raste u njihovim zemljama.

CSEC olakšan tehnologijom obično počinje grumingom (uspostavljanjem odnosa sa maloletnom žrtvom), zatim „sekstingom“ (kreiranjem i/ili deljenjem seksualno sugestivnih slika žrtve), seksualnim iznuđivanjem (ucenjivanjem deteta žrtve njegovim sopstvenim slikama da bi se iznudile seksualne usluge ili novac) ili seksualnim zlostavljanjem uživo (prinudom deteta na seksualne aktivnosti) i CSAM seksualizovanim materijalima koji prikazuju decu.



SLIKA 10 Faze i elementi onlajn CSEC-a.

IZVOR: ECPAT International, Online child sexual exploitation: A common understanding, May 2017, https://www.ecpat.org/wp-content/uploads/2017/05/SECO-Booklet_ebook-1.pdf.

Prema studiji UNICEF-a iz 2020. godine, Jedinica za visokotehnološki kriminal u Albaniji primila je između 5.000 i 20.000 uputa godišnje od međunarodnih partnera kao što su INTERPOL, EVROPOL i NCMEC, koji ukazuju na posedovanje, distribuciju, proizvodnju i korišćenje CSAM-a.⁶⁹ Samo NCMEC je uputio 6 300 slučajeva nepristojnih slika dece od januara do oktobra 2019. godine, sa prosekom od 200 korisnika koji pristupaju i dele materijal o zlostavljanju.⁷⁰

U Albaniji, jedno od četvoro dece prijavilo je da je imalo najmanje jedan kontakt onlajn sa nekim koga nikada ranije nisu sreli uživo, a skoro dvoje od desetoro prijavilo je da je upoznalo nekoga lično koga su ranije poznavali samo na internetu; jedno od desetoro dece prijavilo je najmanje jedno neželjeno seksualno iskustvo putem interneta.⁷¹



SLIKA 11. Albanski domen .al

IZVOR: Sibt Ali et al, The lost cases: Findings and recommendations from an in-depth assessment of gaps in the investigation of online child sexual abuse cases in Albania, UNICEF Albania, August 2020, <https://www.unicef.org/albania/media/3361/file/The%20lost%20Cases.pdf>.

Istraživanje koje su 2016. godine sproveli „Save the Children“ za severozapadni Balkan i nevladina organizacija Centar za istraživanje politike suprotstavljanja kriminalitetu (Criminal Policy Research Centre) o ponašanju dece, roditelja i nastavnika na internetu u Bosni i Hercegovini pokazalo je alarmantne rezultate: 48,5% dece dobilo je poruke od nepoznatih ljudi na internetu; jedno od četvoro dece (23,1%) odgovorilo je na takve poruke, a jedno od desetoro dece (11,4%) reklo je da će pristati da upozna (u stvarnom životu) osobu sa kojom je razgovaralo onlajn.⁷² Statistički podaci pravosudnih institucija pokazuju pojavljivanje trenda seksualnog zlostavljanja dece na internetu.⁷³ Štaviše, u Republici Srpskoj (Bosna i Hercegovina) je u 2019. godini prijavljeno 117 krivičnih dela iz oblasti visokotehnološkog kriminala, što je 67 krivičnih dela više u odnosu na 2018. godinu. Iskorišćavanje dece u pornografske i seksualne svrhe spada među najčešće prekršaje.⁷⁴

Srpski Nacionalni kontakt centar za bezbednost dece na internetu primio je 19 500 komunikacija (telefonskih poziva, imejlova i sl.) o potencijalnoj zloupotrebi interneta koja uključuje decu u periodu od 2015. do 2019. godine. Pored toga, svaki treći učenik u Srbiji imao je, kako se izveštava, uznenimajuće onlajn iskustvo u prethodnoj godini, pokazalo je onlajn istraživanje UNICEF-a o upotrebi interneta i digitalne tehnologije među decom i mladima 2019. godine.⁷⁵ Međutim, policija je imala delimičnog uspeha u hvatanju u koštač sa ovim zločinom. U 2019. godini, kroz „Operaciju Armagedon“, zaplenjeno je više od 15 terabajta materijala o zlostavljanju, podneto preko 200 krivičnih prijava i uhapšeno na desetine ljudi u Ujedinjenom Kraljevstvu, SAD-u i drugim zemljama.⁷⁶

Realni broj slučajeva CSEC-a koji je olakšan tehnologijom može biti znatno veći od onih koji su prijavljeni ili identifikovani.

U Severnoj Makedoniji, na mobilnoj aplikaciji Telegram, početkom 2020. godine nastala je grupa od više od 7.000 korisnika sa ciljem deljenja materijala o zlostavljanju tinejdžerki i mladih žena.⁷⁷ Nema podataka o preduzetim radnjama protiv počinilaca, iako su administratori ove grupe na društvenoj mreži bili poznati organima reda. Slični slučajevi zabeleženi su i u Srbiji u martu 2021. godine, gde je nekoliko prestupnika uhapšeno zbog deljenja pornografskih materijala sa decom i izrečene su im kazne do deset godina zatvora.⁷⁸

U Crnoj Gori, istraživanje UNICEF-a je pokazalo da je 29% dece, ili oko 20.000 dece, izjavilo da je videlo slike na internetu sa očiglednim seksualnim sadržajem.⁷⁹

S obzirom na to da je sposobnost agencija za sprovođenje zakona da otkriju CSEC koji je olakšan tehnologijom još uvek u povoju i da postoji malo mehanizama za prijavljivanje i nema sistematskog praćenja trendova, smatra se da realan broj slučajeva može biti znatno veći od prijavljenih ili identifikovanih slučajeva.

Onlajn uznemiravanje i krivična dela koja su omogućena internetom

Jedan važan segment koji zahteva zajedničku intervenciju u regionu Zapadnog Balkana podrazumeva onlajn igre i platforme za razmenu poruka koje su identifikovane kao kanal za različite vektore pretnji koji utiču na decu: od njihove privatnosti, zlostavljanja do manipulacije i radikalizacije.

Kako je istakao ekspert za visokotehnološki kriminal u makedonskom udruženju za korporativnu bezbednost, dva najčešća oblika uznemiravanja u onlajn igrama su doxxing (doksing/targetiranje) i swatting (svotovanje/lažno prijavljivanje). Doxxing je kada jedan ili više onlajn učesnika traže lične, identifikacione informacije o odredenom korisniku u svrhu ucene ili zastrašivanja. Doxxing često može dovesti do objavljinjanja pravih imena, telefonskih brojeva, kućnih adresa, informacija o poslodavcu i još mnogo toga. Swatting je oblik uznemiravanja koji koristi tehnike doksinga da stvari stvarnu, opipljivu pretnju. Uznemiravač će prijaviti pretnju lokalnoj policiji za korisnika koji je targetiran, često tvrdeći da postoji otmica ili situacija sa taocima na adresi žrtve, kako bi zastrašio, ucenjivao i izvršio kontrolu nad žrtvom.

Profil dece koja su u riziku

Postoji malo podataka vezanih za broj iskorišćene dece ili njihove starosne grupe, ali podaci sugerisu da deca ranjiva na CSEC širom Zapadnog Balkana dele sličan profil – bilo da se radi o iskorišćavanju na internetu, tokom putovanja i turizma ili vezanog za dečje brakove. Zaista, ispitanici – i iz vlade i iz civilnog društva – naveli su da su faktori rizika uglavnom povezani sa socio-ekonomskim porodičnim okolnostima deteta (siromaštvo i visoka nezaposlenost, nizak nivo obrazovanja, socijalna isključenost, istorija zlostavljanja/alkoholizma itd.), nedostatak angažovanja i prevencije iz sistema dečje zaštite i socijalne zaštite, kao i nedostatak pristupa informacijama o CSEC-u u zajednici.⁸⁰

Informacije iz Severne Makedonije pokazuju da su deca koja su najranjivija na CSEC/SECTT devojčice i da je većina žrtava starosti između 13 i 17 godina.⁸¹ Većinom se trgovalo na domaćem tržištu za komercijalnu seksualnu eksploraciju i prinudni rad u restoranima, barovima, hostelima, motelima na autoputevima, noćnim klubovima i niskoprofilnim smeštajima izvan gradova koje često posećuju lokalci i putnici.⁸² Iako nisu dostupne sveobuhvatne studije za druge zemlje WB6, stručnjaci konsultovani za ovaj izveštaj potvrđili su da su uočili slične obrasce u drugim zemljama širom regiona. Istraživači su naglasili da ranjivost dečaka na CSEC ne treba potcenjivati,⁸³ što je u skladu sa opštom literaturom o CSEC-u.

Sektor nevladinih organizacija takođe je identifikovao neke karakteristike koje se posebno odnose na žrtve onlajn eksploracije. Dok u Albaniji CSEC olakšan tehnologijom, uglavnom pogoda adolescentne (u dobi od 11 do 17 godina), u Severnoj Makedoniji nevladine organizacije navode da su i mlada deca u opasnosti, uzimajući u obzir njihovu sve veću upotrebu interneta i činjenicu da deca odlaze na internet u ranom uzrastu. Takođe je utvrđeno da su devojčice u Albaniji i Severnoj Makedoniji izložene većem riziku da postanu žrtve CSEC-a olakšanog tehnologijom. Intervjuji obavljeni u Bosni i Hercegovini i Severnoj Makedoniji ukazuju da se žrtve pažljivo biraju prema različitim faktorima rizika u svom fizičkom i mentalnom zdravlju i lošim socijalnim veštinama, što ih čini otvorenijim za sugestije i manipulacije.

▼ Romska porodica u Beogradu, Srbija. © Vladimir Živojinović



Većina romske dece živi u prenatrpanim domovima u kojima nema adekvatne vode za piće, struje, grejanja i sanitarnih čvorova.

Ranjivost Roma

Romska deca su posebno podložna komercijalnom seksualnom iskorišćavanju. Već 2014. godine, na primer, Evropska komisija je objavila izveštaj o SECTT-u, posebno se osvrćući na ranjivosti sa kojima se suočavaju i koje su prepoznate kod romske dece u pokretu na Kosovu. U izveštaju se otkriva kako su neka deca bila primorana da se kreću između Albanije i Severne Makedonije, obično tokom leta, ili između Albanije i Kosova leti i zimi.⁸⁴ Međutim, izveštaji o romskoj deci i CSEC-u na Zapadnom Balkanu od strane bilo međunarodnih ili nevladinih organizacija su retki. Oni koji postoje su često zastareli – kao i specifični demografski podaci o romskim zajednicama.⁸⁵

Sve zemlje WB6 imaju značajnu romsku populaciju, u rasponu od oko šest do osam hiljada ljudi u Albaniji i Crnoj Gori do skoro 150 hiljada u Srbiji.⁸⁶ Procena veličine romske zajednice širom Zapadnog Balkana je izazovna, s obzirom da mnogi žive u neformalnim naseljima sa ograničenim pristupom infrastrukturi i sanitarnim objektima. Na primer, u Albaniji manje od 50 odsto svih romskih domaćinstava ima pristup cevovodima.⁸⁷ Formalizacija ovih naselja je spora i mnoge romske zajednice nastavljaju da žive kao zatvorene grupe, sa malim pristupom formalnoj ekonomiji ili državnim službama. Na Kosovu, na primer, samo 10 odsto Roma starijih od 16 godina ima pristup zdravstvenom osiguranju.⁸⁸

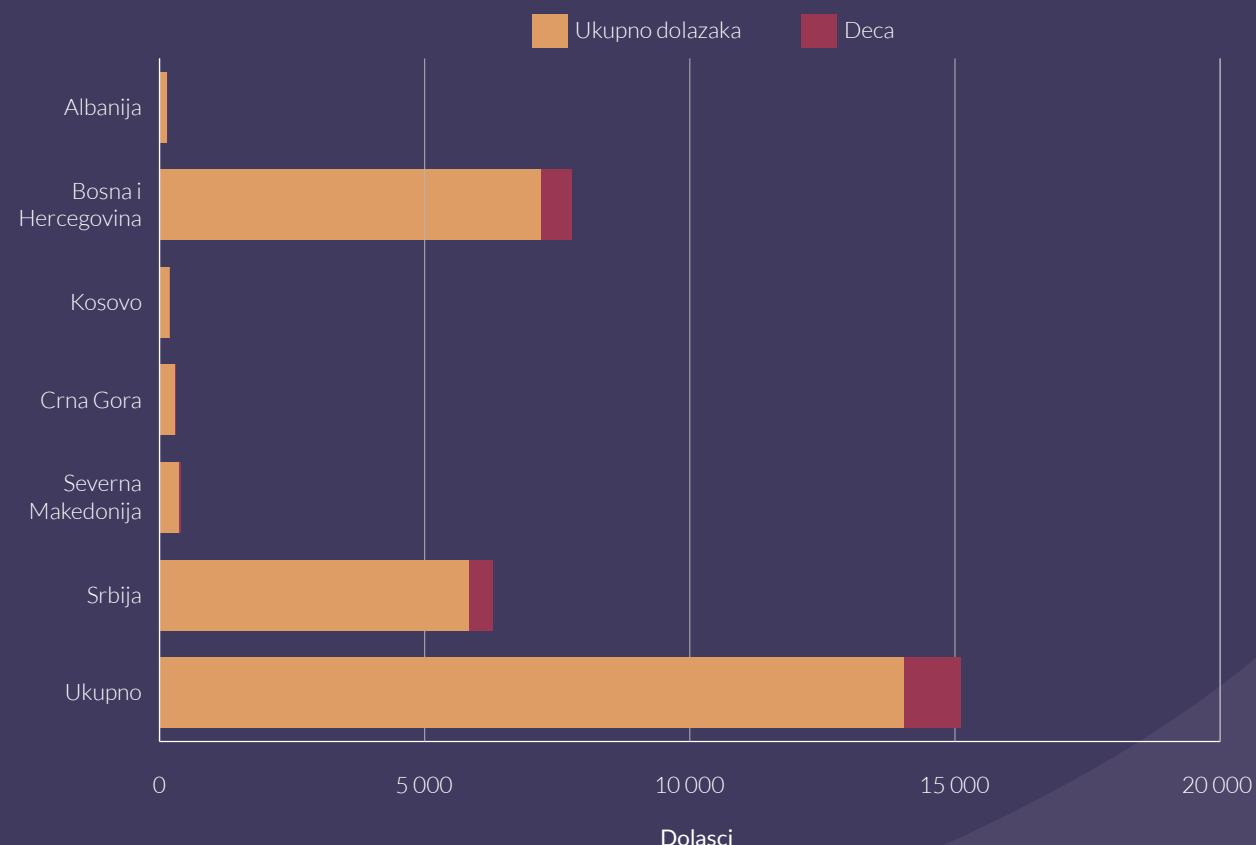
Očuvanje njihovog jezika i nomadskih ili polynomadskih navika, zajedno sa njihovom marginalizacijom u odvojenim naseljima, dovelo je do postojanja stereotipa o načinu života Roma i njihovoj kulturi, jeziku i tradiciji, što im je otežalo integraciju u lokalna društva.⁸⁹

Isključenost, predrasude i diskriminacija utiču na živote i mogućnosti romske zajednice na svakodnevnom nivou, posebno one romske dece, čije su stope upisa u škole i dalje niske. U Srbiji, na primer, manje od 4% romske dece upisano je u predškolsko obrazovanje; samo polovina upisanih u prvi razred dostiže peti razred.⁹⁰ U susednoj Bosni i Hercegovini samo 2% romske dece starosti od tri do pet godina upisano je u obrazovne programe.⁹¹ Slični statistički podaci dostupni su i iz Svetske banke, koji pokazuju da dvoje od petoro romske dece dobija nekvalitetno obrazovanje u odvojenoj školi i da samo jedno od troje završi srednju školu. Pored toga, većina romske dece živi u prenatrpanim domovima u kojima nema adekvatne vode za piće, struje, grejanja i sanitarnih čvorova.⁹²

Ovaj nizak nivo obrazovanja i društvene pokretljivosti čine brojnu romsku decu ranjivom na različite oblike eksploracije – kako unutar zajednice, tako i od strane organizovanih kriminalnih mreža koje deluju na Zapadnom Balkanu i šire. Prethodna istraživanja i članci u medijima često su bili usredsređeni na iskorišćavanje romske dece u prinudnom prosjačenju i džeparenju.⁹³ Decom (pre svega dečacima) se često trguje iz prigradskih u urbana područja u svrhu prosjačenja na ulicama.⁹⁴ Na primer, u Tirani, u Albaniji, procenjuje se da stotine dece živi od prosjačenja, prodaje predmeta na ulicama i glancanja cipela.⁹⁵ Međutim, takođe su zabeleženi slučajevi ranjivosti muške dece koja žive na ulicama na seksualno iskorišćavanje u noćnim klubovima gde su angažovani kao plesači i za seksualni rad.⁹⁶

Trendovi u nastajanju

Visok rizik dece u pokretu da postanu ranjiva za CSEC: Od „izbegličke krize“ 2015-2016. godine, balkanska ruta je istaknuti put za migrante i izbeglice koji idu ka Zapadnoj Evropi. Kako je opisano u nedavnom izveštaju Globalne inicijative protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, i odrasli i maloletnici bez pravnje putovali su kroz dva glavna koridora: „centralni koridor“ koji vodi od Grčke preko Severne Makedonije, Kosova i Srbije do Madarske i „zapadni koridor“, koji ide duž obale Jadranskog mora preko Albanije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine do Hrvatske.



SLIKA 12 Dolasci u WB6 na kraju 2019. godine.

IZVOR: UNHCR, Western Balkans – Refugees, asylum-seekers and other mixed movements, <https://data2.unhcr.org/en/documents/download/73832>.

Iako je zvaničan broj maloletnika bez pratnje relativno mali, dokazi ukazuju da je tačan broj znatno veći od onog koji se odražava u zvaničnoj statistici, posebno imajući u vidu da značajan broj maloletnika odlučuje da se izjasni kao stariji od 18 godina kako bi izbegli odvajanje od ostalih migranata.⁹⁷

Širom regiona, veliki porast neprijavljenih migranata u relativno kratkom vremenskom periodu izazvao je značajan pritisak na administrativne i prihvatne kapacitete, što znači da osnovne potrebe migranata često nisu zadovoljene. Pored veoma loših higijenskih uslova i nedostatka pristupa primarnoj zdravstvenoj zaštiti – problema sa kojima većina migranata mora da se nosi – maloletnici se suočavaju i sa ozbiljnim sigurnosnim i bezbednosnim rizicima, uključujući i rizik da postanu žrtve trgovine ljudima.⁹⁸ Iako je više od 100 prijava podneto od strane potencijalnih žrtava trgovine ljudima u Srbiji između 2013. i 2019. godine, samo osam je identifikovano kao takvo, bez dostupnih raščlanjenih informacija o polu ili starosti.⁹⁹

Podaci koje je u Srbiji prikupio Centar za zaštitu žrtava trgovine ljudima pokazali su da je u 2016. godini bilo 40 prepostavljenih žrtava, ali su formalno identifikovane samo dve žrtve trgovine ljudima. Obe su bile žene: devojčica iz Afganistana kojom se trgovalo za radnu eksploraciju i dečji brak i žena iz Nepala kojom se trgovalo za seksualno iskorišćavanje. U 2017. godini identifikovano je 14 slučajeva prepostavljenih žrtava trgovine ljudima među migrantima, od kojih je samo jedan – dečak iz Afganistana koji je bio žrtva seksualne eksploracije – formalno identifikovan kao slučaj trgovine ljudima.¹⁰⁰ Postoje i slučajevi „Bacha bāzī“, takozvanih „dečaka plesača“, uglavnom iz Afganistana, koje su drugi migranti zlostavljali u prihvatnim centrima duž balkanske rute.¹⁰¹

Organizacije civilnog društva su takođe prijavile praksu seksa za preživljavanje, odnosno pružanje seksualnih usluga u zamenu za hranu, mesto za spavanje ili druge osnovne potrebe.¹⁰² Predstavnik Centra za zaštitu žrtava u Srbiji opisao je ovaj fenomen u jednom intervjuu: „To su uglavnom deca koja pokušavaju da pomognu svojim porodicama ili su sama. Postoji slučaj devojčice koja je bila seksualno zlostavljana u Turskoj, Grčkoj i Srbiji. Trgovci ljudima čekali su je u Turskoj, gde je bila zaposlena kao dadilja, kao što je dogovorenno, ali i primorana da obavlja seksualne poslove.“¹⁰³

Gledajući statistiku, može delovati da su ovo izolovani slučajevi. Međutim, sumnja se da je taj fenomen uglavnom nedovoljno prijavljen, posebno imajući u vidu poteškoće vezane za identifikaciju dece migranata. Zbog kratkotrajnog boravka migranata u prihvatnim centrima i činjenice da prijave obično ne podnose same žrtve iz straha da će biti vraćene u domovinu (svedočenja dolaze od njihovih vršnjaka, saputnika ili migranata koji zauzimaju ulogu „upravnika“ u prihvatnim centrima), teško je identifikovati i pratiti obrasce eksploracije.

Profil izvršilaca

Globalna literatura o CSEC-u ranije je klasifikovala prestupnike u dve glavne grupe: trgovce ljudima, one čija je primarna svrha da regrutuju i vrše kontrolu nad žrtvama i iskoriste ih za novčanu dobit; i kupce CSEC-a.¹⁰⁴ Na globalnom nivou, izveštaji ukazuju da su trgovci ljudima prvenstveno muškarci.¹⁰⁵ U nekoliko slučajeva, žene koje su ranije bile žrtve trgovine ljudima kasnije su postale regruteri. One su bile motivisane željom da same prestanu da budu viktimizovane i da steknu zaštitu ili naklonost počinilaca.¹⁰⁶ Trgovci ljudima, kako se izveštava, dele nekoliko faktora rizika sa žrtvama CSEC-a, uključujući to da su bivše žrtve porodičnog nasilja, fizičkog zlostavljanja ili zloupotrebe narkotika, i da su i sami bili u nepovoljnem socijalnom, obrazovnom i ekonomskom položaju.¹⁰⁷ Međutim, s obzirom na nedostatak istraživanja i sudskih podataka o ovoj temi koji bi mogli poslužiti kao osnova za analizu na Zapadnom Balkanu, ne postoji zajednički profil počinilaca umešanih u CSEC u regionu.¹⁰⁸

Što se tiče kupaca, istraživanje naglašava značaj društvenih i kulturnih vrednosti i uverenja, za razliku od pojedinačnih faktora.¹⁰⁹ Izveštaji su pokazali da se većina muškaraca koji kupuju seks ne razlikuje značajno od onih koji ga ne kupuju.¹¹⁰ Neki kupci, navodno, nisu znali da li kupuju usluge ili materijale od maloletnika, dok su drugi svojevoljno ignorisali takvu mogućnost.¹¹¹ Već 2016. godine, ECPAT je upozorio da CSEC (posebno u sektoru putovanja i turizma) postaje nevidljiv, prebacujući se na unutrašnje lokacije kao što su bordeli, klubovi, hoteli i gostinske kuće u urbanim, ruralnim i priobalnim okruženjima. Dok su neki počinoci nastavili da prilaze deci na ulici, regrutovanje dece za SECTT u Evropi sve se više pomeralo onlajn, što je omogućilo počiniocima da smanje svoju vidljivost i rizik od hapšenja.¹¹² To su potvrdili i mnogi predstavnici civilnog društva i organa reda koji su primetili sofisticiranost pojedinaca i kriminalnih mreža uključenih u njegovu organizaciju.¹¹³

Prema ECPAT-u, iseljenici i drugi stanovnici sa produženim boravkom čine značajan deo stanovništva koje je počinilo krivično delo povezano sa SECTT-om na evropskim destinacijama. Globalizacija tržišta rada i česta prekogranična putovanja za posao i turizam, sada predstavljaju važan izvor potražnje koja podstiče SECTT.¹¹⁴ Iako se na Zapadnom Balkanu često tvrdi da se SECTT javlja samo u izolovanim slučajevima i regionalni podaci su ograničeni, važno je napomenuti da je nekoliko stranaca zaista uhapšeno u regionu zbog različitih krivičnih dela vezanih za seksualno iskorišćavanje dece (npr. državljanin Velike Britanije u Albaniji 2008. godine,¹¹⁵ Izraelac uhapšen u Prištini 2019. godine¹¹⁶ i Albanac uhapšen u Severnoj Makedoniji 2017-2018. godine¹¹⁷).

*Na globalnom nivou,
trgovci ljudima
su prvenstveno
muškarci. U nekoliko
slučajeva, žene
koje su ranije bile
žrtve trgovine
ljudima kasnije su
postale regruteri.*

Kada je reč o CSEC-u koji je olakšan tehnologijom, predstavnici nevladinih organizacija iz Albanije izjavili su da su prestupnici često ljudi koji su poznati žrtvama. Predstavnici bosanskih nevladinih organizacija veruju da bi neki od počinilaca mogli da imaju posttraumatska iskustva ili druge poremećaje, kao što su problemi sa kontrolom impulsa. U Severnoj Makedoniji, prijavljeni počinoci su obično odrasli srednjih godina (od 25 do oko 55 godina) koji su digitalno pismeni i imaju pristup računaru. Dok su neki „usamljeni mladići“, često su počinoci ljudi koji imaju svoje porodice i decu..

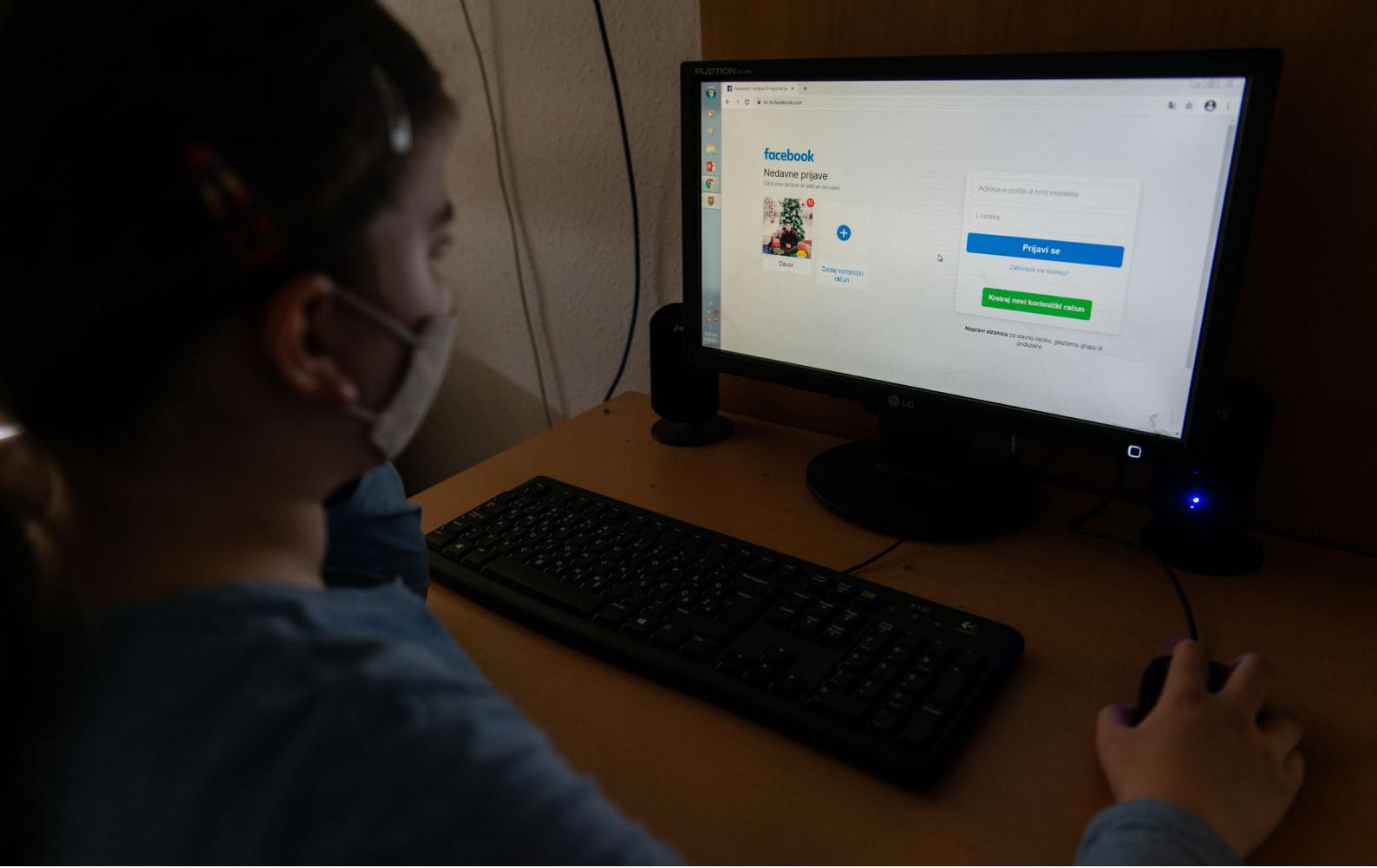
Još jedna zanimljiva pojava o kojoj su izveštavali albanski policajci i pravni psiholozi koji nude savetovanje dece u komesarijatima, bila je „obrnuto zlostavljanje“. Iskoriščavana deca, uglavnom devojčice, bile su primorane da nude seksualne usluge u zamenu za novac i druga dobra. Devojčice su se pretvarale da su starije od 18 godina. Ako su ljudi koje su kontaktirali odbili da se dalje upuštaju u takav odnos, onda su ucenjivani intimnim snimcima i fotografijama svojih nezakonitih radnji sa maloletnicima. Eksplotator je tako postao žrtva. U Crnoj Gori, strani ženski počinoci navodno vrše gruming (eng. grooming), tj. vrbuju i priprema decu na internetu u svrhu seksualne eksploracije i seksualnog iznuđivanja.

Uticaj pandemije COVID-19

Iako je još uvek prerano za procenu uticaja pandemije COVID-19 na CSEC, ona je bez sumnje povećala ranjivost dece na seksualno iskoriščavanje omogućeno tehnologijom. Zatvaranje škola je nateralo decu u digitalnu sferu nepripremljenu, bez adekvatnog znanja o tome kako digitalna sfera funkcioniše ili koje rizike nosi. Onlajn gejming i grupe za časkanje postale su ključna mesta za interakciju među decom, čime se povećao rizik od CSEC-a. Zaista, od početka 2020. godine došlo je do naglog povećanja digitalizacije društva na svim nivoima.

Još uvek nema pouzdanih globalnih podataka (a kamoli u zemljama Zapadnog Balkana) o obimu dece pogodene povećanom upotrebom interneta, s obzirom na to da istraživanja još uvek traju. Međutim, EVROPOL¹¹⁸ i INTERPOL¹¹⁹ izveštavaju da su vladina ograničenja uticala na trendove i pretnje od krivičnih dela komercijalnog seksualnog iskoriščavanja širom sveta. Oni su primetili skok potražnje za trgovinom decom za onlajn seksualno iskoriščavanje i distribuciju onlajn materijala seksualnog iskoriščavanja dece u mnogim delovima Evrope, jer je više predatora i potencijalnih počinilaca bilo zatvoreno kod kuće.

Prema izveštaju EVROPOLA, mnogi pokazatelji CSAM-a postali su vidljiviji, kao što je povećan broj pokušaja pristupa nezakonitim veb-sajtovima i forumima koji sadrže materijal seksualnog iskoriščavanja dece, aktivnost na P2P mrežama, upućivanje od strane NCMEC-a i broj prijava koje je javnost podnela organima reda i drugim institucijama.¹²⁰ Onlajn igrice, grupe za časkanje, pokušaji pecanja (fišing, eng. phishing) putem imejla, kontakti preko društvenih mreža i obrazovne aplikacije postali su glavna mesta za susrete između dece i seksualnih prestupnika. Vreme bez nadzora na internetu takođe je povećalo rizik da maloletni pojedinci mogu da proizvode i distribuiraju nepristojan materijal koji su sami stvorili. Zapravo, stručnjaci iz EVROPOLA predviđaju da će doći do naglog povećanja količine samoproizvedenog nepristojnog materijala u 2021. godini, što bi moglo dovesti do odgovarajućeg povećanja onlajn vrbovanja i eksploracije.¹²¹



Međutim, pandemija COVID-19 je takođe imala značajan uticaj na „offline“ CSEC (van mreže) i prevenciju i krvično gonjenje slučajeva. Postoji ozbiljna verovatnoća da ranjive osobe koje su ranije bile marginalizovane zbog pola, etničke pripadnosti ili migracionog statusa, sada doživljavaju još više otudenja, nesigurnosti i diskriminacije nego pre pandemije. Pored toga, mnogi koji ranije nisu bili u visokorizičnoj grupi sada bi mogli da budu ranjiviji na CSEC zbog povećanog vremena na mreži, veće nezaposlenosti i činjenice da su mnogi neformalni izvori prihoda postali nedostupni tokom pandemije COVID-19.¹²² Iako je broj međunarodnih turista značajno opao u leto i zimu 2020. godine, putovanja u zemlji su se često nastavila bez kontrole, posebno tokom leta.¹²³

Identifikacija žrtava je takođe otežana izolacijom i potpunim zatvaranjem (eng. lockdown). Iako su skloništa ostala zvanično otvorena, mnoge žrtve nisu mogle lično da ih posete, već su mogle da ih dobiju samo telefonom.¹²⁴ Stručnjaci su izvestili da su njihove SOS telefonske linije primile više poziva tokom krize COVID-19 nego prethodnih godina; u Srbiji se, na primer, broj poziva više nego udvostručio u odnosu na 2019. godinu.

Mnoge vlade su takođe prebacile svoje prioritete u protekloj godini sa već ograničenog fokusa na prevenciju i otkrivanje CSEC-a na odgovore na pandemiju, politike i mere. Zaista, u WB6, vlade nisu preduzele nikakve posebne mere za rešavanje povećane ranjivosti dece na CSEC zbog COVID-19.¹²⁵ Postoji hitna potreba da sve zainteresovane strane razviju preventivne akcije i planove i uspostave efikasne strategije i mere za ublažavanje, posebno pre nego što turizam ponovo počne sa radom.

▲ **Pandemija virusa COVID-19 povećala je vreme koje deca provode na mreži, što ih čini ranjivijim na seksualno iskorišćavanje omogućeno tehnologijom.**

© Bahrudin Bandić



SISTEM I NAČINI ZAŠTITE DECE

Zemlje u regionu uspostavile su sisteme zaštite dece i zakonodavne okvire, ali oni pate usled nedostatka resursa i sistematske implementacije.

© Besart Cani

Nakon razmatranja specifičnih društvenih, ekonomskih i političkih situacija Zapadnog Balkana, kao i različitih oblika CSEC-a koji su prisutni u regionu, važno je razumeti koji načini reagovanja su trenutno na snazi kako bi se pomoglo u identifikovanju izazova i praznina u efikasnom rešavanju ovog fenomena. Sledеći odeljak ispituje infrastrukturu za zaštitu dece u regionu – nacionalni sistem koji obezbeđuje zaštitu dece od bilo kog oblika nasilja, zlostavljanja ili iskorišćavanja, a utvrđen je kroz niz zakona, politika, propisa i usluga u svim socijalnim sektorima. S obzirom na to da je koordinacija odgovornosti sistema za zaštitu dece raspoređena po vladinim agencijama, kao što su organi za sprovodenje zakona, pravosuđe i akteri socijalne zaštite, a sprovode ih pružaoci usluga, kao što su lokalne vlasti i specijalizovane organizacije civilnog društva, poglavje u nastavku se posebno fokusira na aktivnosti i inicijative ovih aktera.

Kratak pregled

- Sve zemlje osim Kosova potpisale su važne međunarodne i regionalne pravne okvire, konvencije i protokole koji se odnose na CSEC zemalja WB6.
- Na nacionalnom nivou, elementi seksualnog zlostavljanja dece kao krivičnog dela su uglavnom raspoređeni kroz članove krivičnog zakona zemalja WB6, ali nemaju sve zemlje odvojena krivična dela povezana sa dečjom prostitucijom.
- Iako su nacionalni pravni okviri u skladu sa međunarodnim standardima, čini se da ne postoji ni koherentan pristup sa više zainteresovanih strana niti dovoljna dostupnost resursa za suzbijanje i smanjenje ranjivosti dece na seksualno iskorišćavanje u WB6.
- Sve zemlje imaju nacionalne mehanizme upućivanja kako bi olakšale prijavljivanje i obradu slučajeva sumnje na trgovinu ljudima za seksualno iskorišćavanje i eksploraciju radne snage.

- Sistematska implementacija odgovornosti za zaštitu dece na svim administrativnim nivoima, kao i ograničeni finansijski, ljudski i tehnički resursi ostaju izazov. Drugi izazov je nedostatak koordinisane operacionalizacije ciljnih akcionalih planova između grupa zainteresovanih strana, uključujući razmenu i ažuriranje informacija.
- Organi za sprovođenje zakona imaju različite stepene ekspertize o seksualnom iskorišćavanju olakšanom tehnologijom i SECTT-u. Uprkos tome, širom zemalja WB6 ukazana je potreba za ciljanom izgradnjom kapaciteta za sudstvo i pripadnike organa za sprovođenje zakona.
- Jedan od glavnih izazova za nevladine organizacije za zaštitu dece koje se bave CSEC-om koji je olakšan tehnologijom je nedostatak saradnje sa policijom i ograničeno deljenje podataka agencija za sprovođenje zakona.
- Postoji ograničena zaštita i pomoć deci u migracijama i deci iz zajednica etničkih manjina, posebno u pogledu pružanja smeštaja i reintegracije za romsku decu.
- U svim zemljama, osim Bosne i Hercegovine, kompanije za informacione i komunikacione tehnologije (IKT) tvrde da imaju poseban kadar koji radi na prijavljivanju neprimerenog i nezakonitog sadržaja.
- Lokalna putovanja i turistička industrija nisu dovoljno spremni da identifikuju, prijave i spreče SECTT.

Pravni okvir

Postoji nekoliko međunarodnih i regionalnih okvira, konvencija i protokola koji se odnose na CSEC, uključujući kriminalne aktivnosti CSEC-a olakšane tehnologijom. Najznačajnije i relevantne za zemlje WB6 su: Konvencija UN o pravima deteta (CRC);¹²⁶ Fakultativni protokol o prodaji dece, dečjoj prostituciji i pornografiji uz Konvenciju UN o pravima deteta; Konvencija UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala (UNTOC) i Protokol o sprečavanju, suzbijanju i kažnjavanju trgovine ljudima, posebno ženama i decom; Konvencija Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja (Lanzarot konvencija);¹²⁷ Konvencija Saveta Evrope o visokotehnološkom kriminalu (Budimpeštanska konvencija);¹²⁸ Rezolucije 1099 (1996) i 1307 (2002) Parlamentarne skupštine Saveta Evrope o seksualnoj eksploraciji dece; i Direktiva 2011/93/EU Evropskog parlamenta i Saveta od 13. decembra 2011. godine o borbi protiv seksualnog zlostavljanja i seksualnog iskorišćavanja dece i dečje pornografije.¹²⁹ Ovi dokumenti predstavljaju međunarodne standarde i standarde širom EU u borbi protiv zloupotrebe i iskorišćavanja dece uz pomoć tehnologije koji su imali uticaj na relevantno nacionalno zakonodavstvo.

Slika 13 posmatra status ratifikacije i/ili napredak usaglašenosti zemalja Zapadnog Balkana u vezi sa nekim od gore pomenutih međunarodnih i evropskih pravnih okvira, konvencija i protokola koji se odnose na CSEC, uključujući kriminalne aktivnosti CSEC-a olakšane tehnologijom (za više detalja, videti Aneks II).

Obaveze iz konkretnog akta	Albanija	Bosna i Hercegovina	Kosovo	Crna Gora	Severna Makedonija	Srbija
UN CRC	Ratifikovan 27. februara 1992.	Ratifikovan 1. septembra 1993.	-	Ratifikovan 23. oktobra 2006.	Ratifikovan 2. decembra 1993.	Ratifikovan 12. marta 2001.
UN CRC-OP-SC	Ratifikovan 5. februara 2008.	Ratifikovan 4. septembra 2002.	-	Ratifikovan 23. oktobra 2006.	Ratifikovan 17. oktobra 2003.	Ratifikovan 10. oktobra 2002.
UNTOC	Ratifikovan 21. avgusta 2002.	Ratifikovan 24. aprila 2002.	-	Ratifikovan 23. oktobra 2006.	Ratifikovan 12. januara 2005.	Ratifikovan 6. septembra 2001.
Palermo Protokol	Ratifikovan 21. avgusta 2002.	Ratifikovan 24. aprila 2002.	-	Sukcesija 23. oktobra 2006.	Ratifikovan 12. januara 2005.	Ratifikovan 6. septembra 2001.
Savet Evrope Lanzarot	Ratifikovan 14. aprila 2009.	Ratifikovan 14. novembra 2021.	-	Ratifikovan 25. novembra 2020.	Ratifikovan 11. juna 2012.	Ratifikovan 29. jula 2010.
Savet Evrope Budimpešta	Ratifikovan 20. juna 2002.	Ratifikovan 19. maja 2006.	-	Ratifikovan 3. marta 2010.	Ratifikovan 15. septembra 2004.	Ratifikovan 14. aprila 2009.
EU direktiva 2011/92 ¹³⁰	-	-	-	-	-	-

SLIKA 13 Status ratifikacije ključnih međunarodnih i regionalnih pravnih okvira, konvencija i protokola koji se odnose na CSEC od strane WB6.

Sve zemlje osim Kosova ratifikovale su važne međunarodne i regionalne pravne okvire, konvencije i protokole koji se odnose na CSEC u zemljama WB6. Na nacionalnom nivou, većina elemenata izvedenih iz međunarodnih instrumenata o seksualnom zlostavljanju dece uključena je u članove krivičnog zakona WB6, ali se takođe nalaze u porodičnim zakonima i zakonima o visokotehnološkom kriminalu. Zaštita deteta zasnovana na međunarodnim principima koji se odnose na potrebe etničkih manjina takođe je zagarantovana ustavima zemalja.

Iako se čini da su nacionalni pravni okviri u skladu sa međunarodnim standardima, detaljna analiza pokazuje da WB6 imaju neujednačenu regionalnu krivično-pravnu zaštitu dece. Na primer, nemaju sve zemlje odvojena krivična dela u vezi sa „dečjom prostitucijom“. Sve zemlje WB6, osim Kosova, imaju adekvatne odredbe krivičnog prava za „gruming“, ali u zavisnosti od toga gde se krivična dela nalaze, kazne mogu da variraju. Takođe, obaveze pružaoca internetske usluge se razlikuju, jer postoje u Srbiji, Crnoj Gori i Albaniji, ali su odsutne u Bosni i Hercegovini, Kosovu.

Terminologija

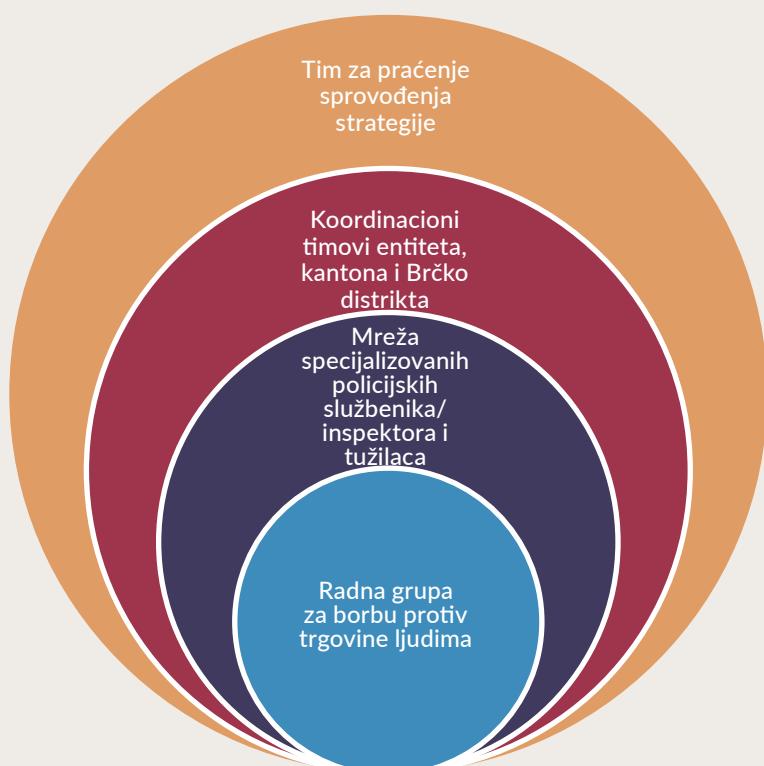
Iako se termin „dečja pornografija“ i dalje široko koristi kao pravna definicija u mnogim zemljama, uključujući SAD i mnoge zemlje Zapadnog Balkana, njegova upotreba je uglavnom obmanjujuća i netačna. Termin „pornografija“ se koristi za materijale kao što su slike, video snimci, knjige i drugi mediji koji imaju za cilj da izazovu seksualno uzbudjenje.

S obzirom na to da deca još nisu psihički ili fizički zrela, ne mogu biti potpuno svesna aktivnosti u koje su možda primorana. Uključivanje dece u takve materijale stoga ne treba definisati kao pornografiju, već kao „seksualno zlostavljanje ili iskoriščavanje dece“. Netačna upotreba terminologije može umanjiti eksplotacionu prirodu ovog fenomena, kao i implicirati određeni stepen legitimite sa strane počinjoca i pristanak sa strane deteta žrtve.

Nacionalni pristupi zaštiti dece

Nacionalni mehanizmi upućivanja (NRM) su ključna komponenta sistema zaštite dece. U WB6, sve zemlje imaju takve NRM-ove kako bi olakšale prijavljivanje i obradu slučajeva sumnje na trgovinu ljudima za seksualno iskorišćavanje i eksploraciju radne snage i identifikaciju potencijalnih trgovaca ljudima.¹³¹ Na primer, u Bosni i Hercegovini je nedavno uspostavljena mreža specijalizovanih policijskih službenika i tužilaca u okviru Strategije suprotstavljanja trgovini ljudima u Bosni i Hercegovini 2020-2023.

Očekuje se da će ova mreža obezbediti aktivniji pristup u borbi protiv trgovine ljudima i srodnih krivičnih dela, kao što je iskorišćavanje dece omogućeno tehnologijom, uključujući odgovornosti za planiranje i sprovođenje zajedničkih operacija, koordinaciju, učešće u radu nove koordinacione strukture i aktivnosti podrške Operativne grupe.



SLIKA 14 Koordinacioni timovi u strukturi Nacionalnog mehanizma upućivanja Bosne i Hercegovine.

Sistematska implementacija i ograničeni finansijski, ljudski i tehnički resursi ostaju izazov u regionu.

U Bosni i Hercegovini, aktivnosti na identifikaciji žrtava opadaju od 2012. godine, kao i istraža, krivično gonjenje i osuda počinilaca trgovine ljudima. Jedan od razloga je taj što, iako postoje neophodni zakonodavni i institucionalni okviri, implementacija širom zemlje zaostaje. Savet ministara usvojio je Akcioni plan za zaštitu dece i sprečavanje nasilja nad decom putem informaciono-komunikacionih tehnologija u Bosni i Hercegovini (2014–2015), čiji je cilj podsticanje razvoja efikasnog mehanizma za zaštitu dece na internetu i prevenciju onlajn seksualnog iskorišćavanja dece. Međutim, u predviđenom vremenskom periodu realizovano je malo aktivnosti iz Akcionog plana. Iako nova Strategija za borbu protiv trgovine ljudima 2020-2023 uključuje sve obaveze prihvaćene potpisivanjem i Palermo Protokola i Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima, implementacija će biti ključna.

U Severnoj Makedoniji je 2008. godine uspostavljeno nacionalno koordinaciono telo za sprovođenje Akcionog plana 2009–2012 za sprečavanje i borbu protiv seksualnog zlostavljanja dece i pedofilije. Međutim, ovo telo očigledno nije funkcionalno: nisu pronađeni dostupni podaci o njegovim aktivnostima, niti se može proceniti status sprovođenja Akcionog plana. Glavne prepreke ostaju loše sprovođenje zakona; nedostatak strateškog i sistematskog pristupa; i ograničeni finansijski, ljudski i tehnički resursi i kapaciteti. Ministarstvo unutrašnjih poslova Severne Makedonije uspostavilo je šemu prijavljivanja pod nazivom „Crveno dugme“,¹³² kao i veb-sajt za prijavljivanje krivičnih dela vezanih za seksualno zlostavljanje dece na internetu i govor mržnje.¹³³

U Srbiji, Odeljenje za suzbijanje visokotehnološkog kriminala MUP-a u saradnji sa Specijalnim odeljenjem za borbu protiv visokotehnološkog kriminala Višeg javnog tužilaštva u Beogradu sprovodi operaciju Armagedon, stalnu policijsku akciju započetu 2010. godine. Cilj je borba protiv seksualnog iskorišćavanja dece i maloletnika na internetu, kao i drugih oblika digitalnog nasilja nad maloletnicima. Dalje, Vlada je razvila strategiju za borbu protiv visokotehnološkog kriminala za period 2019-2023. godine, koja predviđa posebne aktivnosti i zadatke za zaštitu dece u Srbiji od trgovine i iskorišćavanja za pornografiju i prostituciju.¹³⁴

U Crnoj Gori, 2015. godine, UNICEF je podržao osnivanje jedinice za visokotehnološki kriminal u okviru policijske uprave obezbeđivanjem obuke za zaposlene i kupovinom softvera za njen rad. Ova jedinica radi posebno na krivičnim delima u vezi sa dečjom pornografijom i uhodenjem.

Sve zemlje WB6 uspostavile su sisteme zaštite dece i uspostavile zakonodavne okvire. Međutim, sistematska implementacija na svim administrativnim nivoima i ograničeni finansijski, ljudski i tehnički resursi ostaju izazov. Predstavnici civilnog društva i organa reda su dodatno prijavili nedostatak koordinisanog sprovođenja, uključujući blagovremenu razmenu informacija, ciljanih akcionalih planova od strane grupa zainteresovanih strana.

Standardne operativne procedure za istrage CSEC-a olakšanog tehnologijom

„Izveštaj o proceni u vezi sa pribavljanjem i korišćenjem elektronskih dokaza u krivičnim postupcima na osnovu domaćeg zakonodavstva u zemljama Jugoistočne Evrope i Turskoj“ iz 2018. godine¹³⁵ ukazuje da ne postoji jedinstvena procedura za ispitivanje digitalnih dokaza na Zapadnom Balkanu, iako postoji velika sličnost u pogledu jezika i prava, posebno u zemljama bivše Jugoslavije.

Za materijal seksualnog zlostavljanja dece, vrlo često jedini tragovi koji postoje da identifikuju žrtvu i uhvate počinioца su upravo video snimci ili slike koji se čuvaju na elektronskom uređaju. Za očuvanje dokaza za krivično gonjenje ili podizanje optužnice za krivično delo neophodno je pravilno ispitivanje digitalnih dokaza i uređaja. Uspostavljanje protokola za ispitivanje digitalnih dokaza je ključno za uspeh optužnice, kako je detaljno objasnilo američko Ministarstvo pravde u „Forenzičkom ispitivanju digitalnih dokaza: Vodič za sprovođenje zakona“. ¹³⁶ Međutim, samo Kosovo ima specijalizovane policijske protokole za postupanje sa digitalnim dokazima u slučajevima CSEC-a olakšanog tehnologijom.

U Albaniji postoji proceduralna struktura za istraživanje i rešavanje svakog prijavljenog slučaja CSEC-a olakšanog tehnologijom. Informacije se od policijskih službenika šalju tužiocima i odeljenju za visokotehnološki kriminal na dalju istragu. Ako policija zahteva detaljnije informacije u vezi sa IP adresama ili internet vezama, tužilaštvo odobrava zahtev dok jedinica za visokotehnološki kriminal vodi proces.

Često je veoma teško pravilno utvrditi IP adresu počinioца, njegove kredencijale ili IP mrežu sa koje je veza napravljena. U Albaniji, mnogi pružaoci internet usluga (ISP) pružaju samo jedan GPON (Gigabit Pasivna optička mreža) po oblasti, što otežava praćenje određenih IP adresa. Iako postoje alati koji mogu da pomognu pružaocima internet usluga da prate i lociraju tačnu adresu, većina tih alata ne postoji u Albaniji i takve vrste istraga se ne sprovode.



SLIKA 15 Proceduralna struktura za istrage slučajeva u albanskoj policiji.

Što se tiče SECTT-a, nijedan akcioni plan za zaštitu dece u regionu se ne bavi posebno ovim fenomenom. Samo u Crnoj Gori Strategija za borbu protiv trgovine ljudima 2019–2024 prepoznaje izazove trgovine ljudima koje predstavljaju velika turistička mesta i priliv milion turista godišnje. U Bosni i Hercegovini i na Kosovu, SECTT nije posebno obrađen u strategiji trgovine ljudima ili nacionalnom akcionom planu. U Albaniji se stručnjaci trenutno nadaju da će biti uključena u novu Strategiju za dečja prava 2021-2026, kao i u novu strategiju za rešavanje problema zlostavljanja dece. Mada je Severna Makedonija već pristala na poseban akcioni plan za borbu protiv trgovine decom, on ne predviđa nikakve konkretne aktivnosti za rešavanje problema SECTT-a.

Većina zemalja WB6 su i članovi Svetske turističke organizacije Ujedinjenih nacija (UNWTO), koja je 1999. godine usvojila Globalni etički kodeks u turizmu, skup principa namenjenih razvoju turizma od strane vlada, turističke industrije, zajednica i turista.¹³⁷ Iako nije pravno obavezujući, Kodeks sadrži dobrovoljni mehanizam implementacije; ukupno 15 kompanija sa sedištem na Zapadnom Balkanu potpisalo je ovaj Kodeks. Pored toga, ministar trgovine i industrije na Kosovu (koje nije zvaničan član UNWTO-a) prijavio se na njegova obećanja.¹³⁸

Većina zemalja u regionu potpisala je bilateralne sporazume sa svojim susedima o trgovini ljudima.¹³⁹ Pored toga, albansko Ministarstvo unutrašnjih poslova i Ministarstvo turizma, kulture, omladine i sporta potpisali su 2007. godine sporazum sa Organizacionom za bezbednost i saradnju u Evropi koji je imao za cilj zaštitu dece od seksualnog iskorišćavanja u turizmu. Međutim, mnoge od ovih inicijativa još uvek nisu u potpunosti sprovedene.¹⁴⁰

Sistematsko praćenje CSEC trendova u WB6

Nevladine organizacije iz ovih šest zemalja navele su da nacionalni podaci o rasprostranjenosti CSEC-a nisu dostupni. Međutim, anegdotski dokazi UNICEF-a Srbija ukazuju na to da su dostupne statistike otvorenog koda u ovoj oblasti.¹⁴¹ Nekim zemljama, poput Kosova, nedostaje ne samo jedinstvena baza podataka o onlajn seksualnom iskorišćavanju dece, već i mehanizmi prijavljivanja krivičnih dela u vezi sa seksualnim zlostavljanjem. U Crnoj Gori, eksperti su zabrinuti zbog nepostojanja jedinstvene baze podataka. Ukupno gledano, ispitanici eksperti se slažu da je skup podataka o CSEC-u na Zapadnom Balkanu nedovoljan.

Država	Albanija	Bosna i Hercegovina	Kosovo	Crna Gora	Severna Makedonija	Srbija
Pouzdana nacionalna statistika	Da	Nije objedinjena, na različitim državnim nivoima	–	Ne	Ne	Da
Statistika otvorenog koda	Da	Nije objedinjena, na različitim državnim nivoima	–	Ne	Ne	Da
Relevantna stopa rasprostranjenosti/ značajno istraživanje	Ne	Ne	–	Ne	Ne	Da

SLIKA 16 Sistematski pristup praćenju CSEC trendova na Zapadnom Balkanu.

Eksperti koji sarađuju sa romskom zajednicom opisali su nedostatak proaktivnih i reaktivnih istraga, posebno kada se radi o dolasku do udaljenih lokacija na kojima romske zajednice često žive.

Oprema, izgradnja kapaciteta i obuka

Predstavnici snaga reda iz Albanije, Kosova, Bosne i Hercegovine i Severne Makedonije izjavili su da policija ima opremu i softver neophodan za prikupljanje, zaplenu i analizu digitalnih dokaza o onlajn eksplotaciji dece. Međutim, Albanija ne poseduje opremu za analizu mobilnih telefona, dok Crna Gora nema opremu i softver za zaplenu i analizu dokaza prikupljenih sa ličnih računara. Policijski ispitanici sa Kosova, iz Bosne i Hercegovine i Severne Makedonije izjavili su da se njihova oprema i softver redovno ažuriraju i obnavljaju. Kada je reč o kapacitetima za čuvanje digitalnih dokaza, samo je policija Kosova, Crne Gore i Severne Makedonije izjavila da ima dovoljno kapaciteta. Kosovo i Severna Makedonija pomenuli su da je policija adekvatno opremljena i obučena za slučajevе CSEC-a olakšanog tehnologijom. Međutim, makedonska jedinica za visokotehnološki kriminal i forenzičku analizu napominje da postoji potreba za dodatnom obukom.

Vlasništvo nad opremom i povezanim softverom	Albanija, Kosovo, Bosna i Hercegovina, Severna Makedonija
Vlasništvo nad opremom i povezanim softverom za analizu mobilnih telefona	Kosovo, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Severna Makedonija
Održavanje opreme i softvera	Kosovo, Bosna i Hercegovina, Severna Makedonija
Postojanje specijalizovanih protokola	Kosovo
Dovoljan kapacitet za čuvanje digitalnih dokaza	Kosovo, Crna Gora, Severna Makedonija

SLIKA 17 Pregled opreme, softvera, protokola i kapaciteta za sprovođenje zakona za postupanje sa CSEC-om olakšanim tehnologijom.

Kada je u pitanju broj kadrova koji radi na slučajevima CSEC-a koji su olakšani tehnologijom, policijski službenici u Albaniji, Crnoj Gori, Severnoj Makedoniji, Bosni i Hercegovini i Srbiji izjavili su da nema dovoljno policajaca koji se bave ovakvim slučajevima.

Država	Albanija	Bosna i Hercegovina	Kosovo	Crna Gora	Severna Makedonija	Srbija
Adekvatan broj kadrova koji radi na slučajevima CSEC-a olakšanog tehnologijom	Ne	Delimično (ne u Federaciji ili Brčko distriktu, da u Republici Srpskoj)	Kontradiktorne informacije	Ne	Ne	Da
Specijalizovani kadar ili odeljenje za slučajeve CSEC-a olakšanog tehnologijom	Ne	Delimično (ne u Federaciji i Brčko distriktu, da u Republici Srpskoj)		Ne	Ne	Ne
Obuka i edukacija kadrova koji rade na slučajevima CSEC-a olakšanog tehnologijom	Ne	Da	Da	Da	Ne	Delimično (od strane INTERPOLA)
Policajski kapaciteti su adekvatni	Ne	Ne	Da	Ne	Da	Ne
Pravosudni kapaciteti su adekvatni	Ne		Da	Ne	Da	Ne

SLIKA 18 Pregled kapaciteta i obuke službenika za sprovođenje zakona.

Kosovo i neki entiteti u Bosni i Hercegovini imaju specijalizovana odeljenja i kadrove koji rade na slučajevima CSEC-a olakšanog tehnologijom. Kosovo i Crna Gora koriste specijalizovane stručnjake koje je imenovao sud u slučajevima CSEC-a olakšanim tehnologijom, dok druge zemlje ne koriste. Šef kosovskog odeljenja za visokotehnološki kriminal tvrdi da imaju dovoljno kompetencija i sposobnosti da se izbore sa tim zločinima. Istovremeno, razgovori pokazuju da je evidentan nedostatak stručnosti u rešavanju ove vrste kriminala u okviru regionalnih agencija za sprovođenje zakona. Ipak, svi predstavnici snaga reda, osim onih iz Albanije, izjavili su da je njihov kadar koji radi na slučajevima CSEC-a olakšanog tehnologijom

prošao kroz dodatnu obuku i edukaciju. Samo ispitanici iz Albanije i Kosova pomenuli su postojanje specijalizovanih protokola koji bi trebalo da se poštuju u slučajevima CSEC-a olakšanog tehnologijom.

Čini se da je pravosudni kapacitet problematičan: samo su predstavnici snaga reda iz Crne Gore i Severne Makedonije izjavili da je adekvatan za postupanje u slučajevima CSEC-a olakšanog tehnologijom. Eksperti iz Albanije, Crne Gore i Severne Makedonije ukazali su da nema tužilaca ili sudija specijalizovanih za rešavanje takvih slučajeva u njihovim zemljama. Međutim, stručnjaci iz crnogorskog civilnog društva doveli su u pitanje adekvatnost kapaciteta pravosudnog osoblja u radu na eksploataciji olakšanoj tehnologijom, s obzirom da, prema saznanjima tužilaca, nije bilo krivičnih dela trgovine decom korišćenjem interneta. U Srbiji, iako se pravosudni kapaciteti ne smatraju adekvatnim, ipak postoji povoljna atmosfera i spremnost za razvoj kapaciteta.

U Albaniji, iako postoji jedinica za visokotehnološki kriminal u policijskoj upravi u Tirani, osoblje nije adekvatno obučeno i nema forenzičke alate i tehnologije za istragu tih krivičnih dela. Jedinica za bezbednost na internetu, uglavnom uz podršku donatora, preduzela je nekoliko programa za izgradnju kapaciteta o istraživanju slučajeva onlajn seksualnog iskorišćavanja i zlostavljanja dece, ali nema interni sistem za prenos specijalizovanih veština u ovoj oblasti. Tužiocи takođe izveštavaju o potrebi obuke za veštine vezane za IT, kao i o tehnikama istrage i krivičnog gonjenja za slučajeve onlajn seksualnog iskorišćavanja i zlostavljanja dece. Ni policija ni tužilaštvo nisu u potpunosti opremljeni odgovarajućom infrastrukturom da efikasno istraže ove slučajeve. Jedinica za bezbednost na internetu nije u mogućnosti da sprovodi nadgledanje veb-sajtova, što ometa njihovu sposobnost da pokreću istrage po službenoj dužnosti i proaktivne istrage. U strahu da bi se tajne operacije mogle smatrati zamkom, policija ih ne preduzima. Ovu barijeru treba rešiti kroz adekvatnu obuku, standardne procedure i tehničke alate. Nedostatak brzog reagovanja pružalaca internet usluga na zahteve tužilaštva, kao i poteškoće u identifikovanju IP adresa navodnih počinilaca, utiče na kvalitet istrage i, shodno tome, mogućnost da se počinioци smatraju odgovornim. Do sada nije bilo psiholoških ili psihosocijalnih usluga ili podrške. Ovo je od ključnog značaja za pomoć profesionalcima koji rade na tom pitanju da se izbore sa mentalnim stresom i fizičkim sagorevanjem povezanim sa užasnom prirodom ovih zločina.

Kada je reč o SECTT-u, postoji mala svest među pripadnicima organa reda širom Zapadnog Balkana o trenutnoj rasprostranjenosti i trendovima i službenici često ne prolaze kroz redovnu ili specifičnu obuku.¹⁴² Međutim, makedonske snage reda obezbeđuju godišnji raspored obuke, dok snage reda u Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori prolaze obuku specifičnu za projekte vezane za SECTT koje pružaju međunarodne nevladine organizacije. Na Kosovu, službenici za sprovođenje zakona koji su intervjuisani naglasili su da oni imaju sastanke za izgradnju kapaciteta na temu zlostavljanja dece, kako bi se poboljšao kvalitet istraga.¹⁴³ Međutim, nekoliko ispitanika se osvrnulo na činjenicu da su smernice i zakoni često nejasni i da ih nema u primeni. Takođe, službenici imaju malo iskustva u prepoznavanju obrazaca ponašanja zlostavljača ili dece koja nisu u pratnji svojih zakonskih staratelja.¹⁴⁴

Ni policija ni tužilaštvo nisu u potpunosti opremljeni odgovarajućom infrastrukturom da efikasno istraže slučajeve seksualnog iskorišćavanja i zlostavljanja dece.

Međusektorska saradnja između zainteresovanih strana za zaštitu dece

Regulatorni okviri i ciljane politike često zaostaju za tehnološkim inovacijama. Kreatori politika treba da proaktivnije pristupe rešavanju problema trgovine decom i srodnih krivičnih dela, uključujući razgraničenje odgovornosti za planiranje i sprovođenje zajedničkih operacija i koordinaciju. Da bi se te praznine zatvorile, različite grupe zainteresovanih strana, uključujući organe za sprovođenje zakona, preduzeća i organizacije civilnog društva, moraju da se okupe kako bi razvili tehnološki inovativna rešenja protiv različitih oblika trgovine ljudima.

Ispitanici organa reda iz Crne Gore koji su intervjuisani za ovaj izveštaj rekli su da zbog nepostojanja nevladinih organizacija koje se fokusiraju na iskorišćavanje dece omogućeno korišćenjem tehnologije, ne postoji saradnja između civilnog društva i organa reda po ovom pitanju. Nasuprot tome, policija iz Albanije, Kosova, Severne Makedonije i Bosne i Hercegovine potvrdila je postojanje saradnje sa nevladinim organizacijama. Pozitivan primer dobre saradnje između vladinih institucija u borbi protiv CSEC-a koji je olakšan tehnologijom je potpisivanje Protokola o saradnji između Centra za bezbedniji internet u Bosni i Hercegovini i Federalne uprave policije, Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske i policije Brčko distrikta.¹⁴⁵ Ovim protokolima regulišu se međusobne odgovornosti i procedure između Centra i sve tri policijske agencije u Bosni i Hercegovini u primanju prijava CSAM-a, razmeni informacija, proceni sadržaja i podnošenju prijavljenih slučajeva sistemima za sprovođenje zakona. Protokoli imaju za cilj unapređenje socijalne brige o deci i dečje zaštite, kao i obezbeđivanje neophodne pomoći kada je dete izloženo različitim oblicima nasilja ili zlostavljanja, kroz obezbeđivanje adekvatnih i blagovremenih odgovora nadležnih institucija i službi. Protokoli takođe predviđaju saradnju između Centra i policijskih agencija u vezi sa sprovođenjem aktivnosti izgradnje kapaciteta za različite ciljne grupe (decu, roditelje, nastavnike, profesionalce, itd.) i druge edukativne i promotivne aktivnosti Centra u Bosni i Hercegovini.

Država	Albanija	Bosna i Hercegovina	Kosovo	Crna Gora	Severna Makedonija	Srbija
Saradnja sa nevladnim organizacijama	Da	Da, dežurna linija/linija za pomoć	Da, dežurna linija/linija za pomoć	Ne	Da	Da
Saradnja sa EVROPOLOM/INTERPOLOM	–	Da, osnovna	Da, osnovna	Da	Da	Da
Saradnja sa IKT sektorom	Da	Ne	Da	Da	Da	Da
Saradnja pravnog kadra i tužilaca sa policijom je pozitivna	Ne	Ne	Ne	Da	Da	Da
Saradnja sa susednim zemljama i međunarodnim organizacijama	Da	–	Da	Da	Da	Da

SLIKA 19 Pregled saradnje sa nevladnim organizacijama, međunarodnim organizacijama i kompanijama iz privatnog sektora i između organa vlasti.

Kada je u pitanju saradnja sa EVROPOLOM i INTERPOLOM, Bosna i Hercegovina i Kosovo imaju samo osnovnu saradnju; Crna Gora i Severna Makedonija imaju punu saradnju sa oba entiteta. Srpska policija takođe sarađuje sa INTERPOLOM, dok tužioci rade zajedno sa agencijom EuroJust. Pored toga, sve zemlje osim Bosne i Hercegovine sarađuju sa IKT kompanijama. U Albaniji i Crnoj Gori, ova saradnja između IKT sektora i drugih institucija kao što su EVROPOL, INTERPOL i organizacije civilnog društva regulisana je zakonom. Drugi sagovornici koji rade u hotelijerstvu i turizmu dodali su da od policije ne dobijaju nikakve informacije o trendovima ili obrascima koji bi olakšali identifikaciju mogućih slučajeva SECTT-a.¹⁴⁶

Tužioci iz Crne Gore, Srbije i Severne Makedonije pozitivno su ocenili saradnju sa snagama reda. Ispitanici iz drugih zemalja WB6 smatrali su da je rad sa policijom jedan od glavnih problema u rešavanju slučajeva CSEC-a olakšanog tehnologijom.

Iako je većina predstavnika organa reda izjavila da sarađuju sa civilnim društvom dobro funkcioniše, predstavnici nevladinih organizacija naglasili su da čak i kada su prijavili moguće slučajeve SECTT-a, policija nije adekvatno obradila informacije. Prema rečima jednog ispitanika u Crnoj Gori, uprkos činjenici da je nevladina organizacija dostavila informacije o umešanim kriminalnim grupama, „policija nije pokrenula nikakav postupak”.¹⁴⁷ Prema rečima stručnjacima o Romima, saradnja između pojedinačnih subjekata na nacionalnom nivou je veoma ograničena; većina slučajeva ostaje neprijavljeni zbog loše kontrole u zemljama kao što su Kosovo ili Severna Makedonija. Počinjenici u nekim slučajevima rade u dobro strukturiranoj mreži koja podrazumeva i policijsku korupciju, tako da se „deca jednostavno prebacuju preko granice Crne Gore bez pasoša, izvoda iz matične knjige rođenih, zdravstvene knjižice ili sa falsifikovanim dokumentima koje niko ne proverava”.¹⁴⁸

U Albaniji se radnici koji rade na zaštiti dece suočavaju sa izazovima zbog nedostatka znanja o bezbednosti dece na internetu i nedostatka osnovnih finansijskih sredstava za upravljanje slučajevima. Ograničen broj radnika koji rade na zaštiti dece i njihova neujednačena raspodela širom zemlje dodatno otežavaju njihov rad. Povećanje delotvornosti istraga i borbe protiv visokotehnološkog kriminala deo je strateških ciljeva i državne policije i tužilaštva. Policija je osnovala i vodi jedinicu za visokotehnološki kriminal specijalizovanu za istraživanje slučajeva onlajn seksualnog iskorišćavanja i zlostavljanja dece. Međutim, postoji nedovoljna koordinacija između ove jedinice i drugih delova sistema za zaštitu dece, što bi moglo da spreči žrtvu da primi druge usluge na koje ima pravo. Ova jedinica nema procedure za obezbeđivanje uključivanja stručnjaka za zaštitu dece u istragu.

U Crnoj Gori, tokom turističke sezone, policija obično vrši racije u barovima, noćnim klubovima, komercijalnim lokacijama za seksualne usluge, agencijama za poslovnu pratnju i kompanijama osumnjičenim za nelegalne prakse zapošljavanja. Ipak, oni ne dele rezultate ovih operacija sa drugim nacionalnim subjektima sistema za zaštitu dece.¹⁴⁹

Sa izuzetkom Bosne i Hercegovine, sve zemlje su potvrdile saradnju sa susednim zemljama i međunarodnim organizacijama, što su ocenile pozitivno.

Ograničen broj
radnika koji rade na
zaštiti dece i njihova
neujednačena
raspodela širom
zemlje dodatno
otežavaju njihov rad.

Reakcije na pomoć žrtvama za decu iz romskih zajednica i decu u migraciji

Potrebna je veća pažnja svih zainteresovanih strana kako bi se pomoglo deci iz romskih zajednica i deci u migraciji. Kada su u pitanju žrtve koja su romska deca, stručnjaci su objasnili da čak i u slučajevima kada se romska deca uspešno identifikuju i spase od svojih trgovaca, retko im se pruža odgovarajuće sklonište ili adekvatna psihološka pomoć. Rehabilitacija i time (pre)integracija u društvo je retka. Čak i kada romska deca provedu neko vreme u zaštitnim strukturama, često se vraćaju svojim porodicama i istom okruženju koje ih je prvo bitno dovelo u opasnost od eksploatacije.

Seksualno iskorišćavanje dece i izloženost maloletnika bez pratnje trgovini ljudima je ključna briga mnogih humanitarnih organizacija koje deluju u regionu. Ove organizacije su, zajedno sa nacionalnim vlastima, obimno radile na podizanju svesti o ranjivosti maloletnika koji prolaze kroz region. Ipak, mnogi prepoznavaju granice podrške koju mogu da pruže. Sagovornik koji je radio u crnogorskom prihvatnom centru primetio je da „oni [migrant] imaju jedan cilj, a to je da prodaju kroz našu zemlju u najkraćem mogućem roku. Vremenski okvir tokom kojeg borave ovde je jednostavno prekratak da bi se identifikovala moguća eksploatatorska dinamika. A stvari su pogoršane zato što nismo u mogućnosti da primenimo sve standardne strategije koje su delotvorne u dužim periodima.“¹⁵⁰ Međutim, uprkos vremenskim ograničenjima, mogu se identifikovati neki znaci upozorenja: na primer, samohrani roditelj koji putuje sa mnogo dece.

Javne institucije, međunarodne organizacije i civilno društvo moraju raditi na efikasnijem preventivnom pristupu kako bi se ubrzao proces identifikacije ugroženih maloletnika i obezbedio odgovarajući smeštaj ovoj deci u *ad hoc* prihvatnim centrima odvojeno od odraslih. Potrebni su i dodatni kadrovi i u prihvatnim centrima za pružanje stalne administrativne i psihološke podrške.

Mehanizmi podrške civilnom društvu

Mnoge nevladine organizacije širom regiona rade kao pružaoci usluga za decu žrtve trgovine ljudima i seksualne eksploatacije. Međutim, kapaciteti nevladinih organizacija koje se bave ovim fenomenom i dalje su niski, što znači da nisu u mogućnosti da obezbede odvojena skloništa za decu i odrasle žrtve seksualne eksploatacije. Postojeća skloništa su često popunjena preko svojih kapaciteta, a zaposleni imaju malo znanja o tome kako da identifikuju i postupaju sa potencijalnim žrtvama.

U Bosni i Hercegovini je uspostavljanje Centra za bezbedniji internet završeno tek 2018. godine od nevladine organizacije IFS-EMMAUS, uz podršku međunarodnih donatora. Došlo je do opšteg nedostatka finansijske podrške od vlade za borbu protiv aktivnosti CSEC-a koje olakšava tehnologija unutar ove zemlje. Ovo je zabrinjavajuće s obzirom na to da očigledno postoji potreba za rešavanjem ovih pitanja. Dežurni telefon za prijavljivanje „Sigurno dijete“, osnovan 2010. godine, primio je ukupno 1 140 prijava neprimerenog sadržaja od 2010. do 2020. godine, uključujući 137 o CSAM-u; 127 o internet maltretiranju, seksualnog iznudovanja, sekstingu i povezanim prekršajima; i 871 upita dece, zabrinutih roditelja i šire javnosti o pitanjima vezanim za rizike i bezbednost na internetu (registrovanih kao nepotpune prijave u skladu sa postupcima INHOPE-a, pošto nisu direktno povezani sa CSAM prekršajima).¹⁵¹

Predstavnik crnogorske vladine organizacije pomenuo je da, prema izveštajima, nema dovoljno kadrova u centrima za socijalni rad, sa pet ili šest kolega odgovornih za rešavanje oko 100 aktivnih slučajeva u svakom trenutku. Prvo sklonište za žrtve trgovine ljudima u zemlji osnovano je 2004. godine i pružalo je smeštaj i pravnu, psihosocijalnu i medicinsku pomoć žrtvama. Sklonište su vodile iskusne aktivistkinje iz nevladine organizacije Crnogorski ženski lobi, a od 2006. godine njegov rad u potpunosti finansira vlada preko kancelarije za borbu protiv trgovine ljudima. Sklonište je tada došlo u nadležnost Ministarstva rada i socijalnog staranja, koje isključivo upućuje žrtve na licencirane pružoce usluga. Zbog zahtevne i skupe procedure izdavanja licenci za pružanje usluga, ovo sklonište je bilo primorano da se zatvori 2019. godine i da svoje klijente prebací u četiri druga licencirana skloništa. Još jedno sklonište isključivo za podršku žrtvama trgovine ljudima osnovao je Institut za socijalnu i obrazovnu politiku (ISOP) u decembru 2019. godine. Crnogorsko ministarstvo rada i socijalnog staranja izabralo je ISOP za svog novog partnera u naporima za borbu protiv trgovine ljudima. Međutim, Izveštaj američkog Stejt departmenta o trgovini ljudima za 2020. godinu kritikovao je činjenicu da vlada nije zvanično uključila organizacije civilnog društva u procedure identifikacije žrtava. U izveštaju se takođe izdvaja zatvaranje jedinog skloništa koje vode nevladine organizacije i izražava zabrinutost zbog kvaliteta pomoći u novom skloništu za trgovinu ljudima.

U Severnoj Makedoniji, mobilni timovi su osnovani od institucija i nevladinih organizacija 2018. godine. Ovi timovi komunicirali su sa 390 ljudi, pomogli devet osoba koje su preživele trgovinu ljudima i identifikovali 104 potencijalne žrtve trgovine ljudima. Deca koja su žrtve, kako se izveštava, često se smeštaju pored odraslih u opštim prihvatnim centrima, koji su često pretrpani i loše opremljeni i nemaju usluge koje se posebno odnose na decu. U ovim aranžmanima deca su izložena ozbilnjim bezbednosnim, fizičkim i psihološkim rizicima i još više su ranjiva na seksualno zlostavljanje i rodno zasnovano nasilje.¹⁵²

▼ Grupni razgovor bosanske nevladine organizacije koja pruža pomoć deci koja su pretrpela bilo koji oblik nasilja.
© Bahrudin Bandić



U Srbiji portal Bolji internet za decu (Better Internet for Kids) pruža informacije, smernice i resurse o pitanjima bezbednosti na internetu iz zajedničke mreže Insafe-INHOPE Centara za bezbedniji internet u Evropi i drugih zainteresovanih strana. Nacionalni kontakt centar za bezbednost dece na internetu osnovan je u februaru 2017. godine.¹⁵³ Kroz ovaj centar, Ministarstvo trgovine, turizma i telekomunikacija sprovodi savetovanje za decu, roditelje, učenike i nastavnike, kao i sve druge građane, o prednostima i rizicima korišćenja interneta i bezbednim načinima korišćenja novih tehnologija kroz različite aktivnosti sa ciljem podizanja svesti.

Regionalno, IRIS mreža je osnovana 2013. godine, a sastoji se od preko 200 pružalaca socijalnih usluga i organizacija iz sedam zemalja u regionu (WB6 plus Hrvatska) koje pružaju podršku deci, omladini, starijima, žrtvama nasilja, osobama sa invaliditetom i migrantima. IRIS mreža ima za cilj da ojača ulogu neprofitnih pružalaca socijalnih usluga u jugoistočnoj Evropi i da obezbedi da ove organizacije budu prepoznate kao ravnopravni partneri u javnom sektoru.

Lanzarot konvencija, posebno članovi 11 do 13, detaljno opisuje koji su mehanizmi potrebni za efikasnu podršku maloletnim žrtvama.¹⁵⁴ Član 12 predlaže razvoj dežurnih telefona za prijavljivanje nezakonitog materijala, dok član 13 preporučuje uspostavljanje anonimnih telefonskih linija za pružanje pomoći deci i njihovim roditeljima ili starateljima, omogućavajući korisnicima da se anonimno jave i potraže savet. U tom smislu, sve zemlje imaju zvanični mehanizam za pružanje pomoći – osim Kosova koje nije dalo nikakve informacije u vezi sa tim. Srbija i Albanija imaju mehanizme dežurnih linija izvan mreže INHOPE,¹⁵⁵ dok Bosna i Hercegovina ima jedan u okviru ove mreže. Prema zvaničnim podacima, ni Crna Gora ni Severna Makedonija nemaju nikakav mehanizam za prijavljivanje nezakonitog ili neprimerenog sadržaja.

Država	Albanija	Bosna i Hercegovina	Kosovo	Crna Gora	Severna Makedonija	Srbija
Dežurna linija za članove INHOPE ¹⁵⁶	Ne	Da	Ne	Ne	Ne	Ne
Dežurna linija van INHOPE	Da	Ne	Ne	Ne	Ne	Da ¹⁵⁸
Linija za pomoći za članove Child helpline international ¹⁵⁷	Da	Da	Ne	Da	Da	Da

SLIKA 20 Pregled statusa dežurnih i telefonskih linija za pružanje pomoći u ispitivanim zemljama.

Što se tiče SECTT-a, postoje pojedinačne pozitivne inicijative civilnog društva za suzbijanje ovog fenomena, kao što je Međunarodna platforma protiv dečijeg seksualnog turizma,¹⁵⁹ koja omogućava pojedincima da prijave sumnju na seksualno iskorišćavanje dece, čak i iz inostranstva, korišćenjem linkova na nacionalne mehanizme onlajn prijavljivanja. U zemljama u kojima ne postoje nacionalni mehanizmi prijavljivanja, ova internet stranica pruža alternativne informacije o načinu prijavljivanja. Ovaj web-sajt takođe pruža informacije o seksualnom iskorišćavanju

dece u kontekstu putovanja i turizma. Pet organizacija sa sedištem u WB6 su članovi ove platforme.¹⁶⁰

Nevladine organizacije takođe prednjače u podizanju svesti o SECTT-u širom Zapadnog Balkana, uključujući škole u kojima CSEC još uvek nije deo nastavnog plana i programa. Za razliku od globalnih inicijativa kao što je Šiva fondacija,¹⁶¹ trenutno ne postoje poznate inicijative koje spajaju nevladine organizacije sa privatnim kompanijama kako bi se rešio problem iskorišćavanja dece u putovanjima i turizmu na Kosovu.¹⁶²

Kompanije iz privatnog sektora mogu odigrati ključnu ulogu u ublažavanju rizika od CSEC-a.

Privatni sektor

Privatni sektor je ključni učesnik u sistemu zaštite dece kao akter koji omogućava, ali se i bori protiv različitih aspekata seksualnog iskorišćavanja dece. Poštovanjem privrednih propisa, najboljih svetskih praksi i standarda detaljnog ispitivanja koje su same nametnule, kompanije iz privatnog sektora mogu odigrati ključnu ulogu u ublažavanju rizika od CSEC-a. Poglavlje u nastavku se posebno osvrće na ulogu IKT-a i tehnološke industrije, kao i ugostiteljske industrije u suprotstavljanju CSEC-u i pokazuje da je privatni sektor takođe često prvi koji prepoznaće nove trendove i stoga može da pruži važne informacije vladinim institucijama.

IKT i tehnološka industrija

Rešavanje CSEC-a – i tehnologije koje se zloupotrebljavaju da bi se to postiglo – zahteva koordinirane napore relevantnih zainteresovanih strana: kreatora politika koji uvode zaštitne propise, službenika za sprovođenje zakona koji nadgledaju implementaciju, privatnog sektora koji radi na suzbijanju i sprečavanju zloupotrebe svojih tehnologija i digitalnih platformi i organizacija civilnog društva koje deluju kao nadzor i pomažu u podizanju svesti kod šire javnosti. U okviru poslovne zajednice, IKT i tehnološki sektor su jedinstveno pozicionirani da obezbede inovativna rešenja za ranjive zajednice, žrtve, aktere borbe protiv trgovine ljudima i kreatore politika, a takođe mogu da pomognu poslovnoj zajednici da iskoristi postojeće alate za borbu protiv trgovine ljudima.

U Severnoj Makedoniji, iako su strateški dokumenti kao što su Nacionalna strategija za sajber bezbednost 2018-2022. i Akcioni plan usvojeni 2018. godine, tehnološki sektor je imao samo malu ulogu u procesu konsultacija i sprovodenja. Privredna komora za informacione i komunikacione tehnologije (MASIT) se ne bavi pitanjem CSEC-a koji je olakšan tehnologijom, niti je uključena u mehanizme uklanjanja sadržaja ili prijavljivanja.¹⁶³ Telekom Makedonija je saopštilo da ova kompanija poštuje trenutne standarde Dojče Telekoma,¹⁶⁴ što znači da ne postoji proaktivno praćenje, uklanjanje ili prijavljivanje onlajn sadržaja. Ne postoje obavezni postupci uklanjanja sadržaja za pružaoce internet usluga, koji deluju samo na zahtev javnih tužilaca i dostavljaju podatke Sektoru za visokotehnološki kriminal i forenzičku analizu MUP-a na dalju obradu.

U Srbiji većina pružalaca internet usluga i sve mobilne kompanije imaju detaljna preventivna uputstva za zaštitu dece na svojim internet stranicama. Takođe nude roditeljima tehničku mogućnost da kontrolišu kom sadržaju dete može da pristupi. Međutim, postoji nedostatak transparentnih informacija i smernica o neophodnim procedurama kada dođe do zloupotrebe. Kompanije, kako se izveštava, moraju da balansiraju između zaštite privatnosti svojih klijenata i obaveze da prijave zloupotrebu.

Na slikama 21 i 22 prikazani su rezultati razgovora sa IKT kompanijama.

Analiza prijava neprimerenog i nezakonitog sadržaja	Albanija, Srbija, Kosovo, Crna Gora, Severna Makedonija
Obrazovanje i obuka kadrova koji rade na prijavama	Albanija, Srbija
Tehnologija automatizovanog skrininga neprikladnog sadržaja	Severna Makedonija
Anonimno prijavljivanje neprimerenog sadržaja	Albanija, Srbija, Kosovo
Programi prevencije	Albanija, Srbija, Crna Gora, Severna Makedonija

SLIKA 21 Pregled zaposlenih u IKT kompanijama i njihovih kapaciteta.

Što se tiče zaposlenih u IKT kompanijama i njihovih kapaciteta, ispitanici iz svih zemalja osim Bosne i Hercegovine izjavili su da imaju zaposlene koje radi na prijavljivanju neprimerenog ili nezakonitog sadržaja. Međutim, samo zaposleni u IKT kompanijama iz Albanije i Srbije prošli su dodatnu edukaciju i obuku za obradu takvih prijava. Kada je reč o tehnologiji automatizovanog skrininga, samo su zaposleni u IKT iz Severne Makedonije izvestili da koriste tu tehnologiju. Što se tiče anonimnog prijavljivanja neprimerenog sadržaja, ispitanici iz Albanije, Srbije i Kosova izjavili su da su omogućili ovu funkciju na svojim internet stranicama. Pored toga, svi ispitanici osim onih sa Kosova i iz Bosne i Hercegovine potvrđili su da su učestvovali u programima za sprečavanje CSEC-a olakšanog tehnologijom.

Kada su kadrovi u IKT kompanijama upitani o sprovođenju zakona u vezi sa odgovornostima IKT sektora u slučajevima CSEC-a koji je olakšan tehnologijom, zaposleni iz Albanije, Kosova i Severne Makedonije potvrđili su postojanje relevantnih zakona i propisa, dok su ispitanici iz Crne Gore i Srbije izjavili da ti zakoni nisu dostupni u njihovim zemljama. Zaposleni u IKT kompanijama iz Bosne i Hercegovine nisu odgovorili na ovo pitanje. Kosovo, Severna Makedonija i Srbija su potvrđili da postoje specijalizovani protokoli za slučajeve CSEC-a olakšanog tehnologijom. Ispitanici iz svih zemalja osim Bosne i Hercegovine potvrđili su saradnju svoje kompanije sa drugim organizacijama i institucijama (uglavnom vladinim i agencijama za sprovođenje zakona). Za više detalja, pogledajte sliku 22.

Država	Albanija	Bosna i Hercegovina	Kosovo	Crna Gora	Severna Makedonija	Srbija
Implementacija zakona u vezi sa odgovornostima IKT-a u slučajevima CSEC-a olakšanog tehnologijom	Da	–	Da	Da	Da	Ne
Postojanje specijalizovanih protokola za slučajeve CSEC-a olakšanog tehnologijom	–	Ne	Da	–	Da	Da
Saradnja sa organizacijama i institucijama vlade/civilnog društva	Da	Ne	Da	Da	Delimično	Da

SLIKA 22 Pregled primene zakona IKT kompanija, postojanja protokola i saradnje.

Putničke kompanije, hoteli i turistička industrija

Turistički časopisi u Srbiji predstavljaju ovu zemlju kao destinaciju sa „sjajnim i jeftinim noćnim životom, kao i lepim devojkama“.¹⁶⁵ Stručnjaci su upozorili da bi ove vrste reklama mogle da privuku potencijalne počinioce SECTT-a i da lokalna industrija putovanja i turizma nije dovoljno spremna da identificuje, prijavi i spreči SECTT.¹⁶⁶

Zaista, čini se da postoji velika razlika između nivoa pripremljenosti i znanja o SECTT-u među manjim preduzećima i hotelima u privatnom vlasništvu i nekim od većih hotelskih lanaca koji posluju širom regiona. Prva grupa je izrazila ograničeno znanje o SECTT-u i odgovarajućim procedurama za reagovanje na sumnjive slučajeve. Jedna menadžerka jednog malog hotela koja je intervjuisana u Albaniji moralna je da pretraži putem interneta SECTT jer je to bio prvi put da je čula za tu temu. Drugi ispitanik u Bosni i Hercegovini izrazio je svoju frustraciju, rekavši: „Ne postoji znanje o identifikaciji i upućivanju žrtava i ne postoje procedure u tom pogledu, osim verbalnih uputstava osoblju da treba pozvati policiju ako se sumnja da je dete uključeno u pružanje seksualnih usluga gostimima“.¹⁶⁷ Osoblje hotela u Albaniji takođe je izrazilo zabrinutost da nema specifičnih procedura kako da se proveri da li su deca koja su prenoćila u hotelu odsela kod svojih zakonskih staratelja.¹⁶⁸

Na međunarodnom nivou, Kodeks ponašanja za zaštitu dece od seksualnog iskorišćavanja u putovanjima i turizmu (Kodeks) je inicijativa više zainteresovanih strana za pružanje veće svesti, alata i podrške kompanijama u turističkoj industriji u cilju sprečavanja seksualnog iskorišćavanja dece. Kodeks ima za cilj jačanje posvećenosti kompanija koje posluju u ovoj industriji da se pridruže borbi protiv trgovine decom i zlostavljanja. Oni koji se obavežu da će ga slediti obavezuju se da će pružati redovnu obuku hotelskom osoblju, uvoditi klauzule o CSEC-u u ugovorima sa svojim dobavljačima, pružati informacije gostima hotela i javno se odricati CSEC-a.¹⁶⁹ Slika 23 pokazuje koje su se zainteresovane strane u WB6 obavezale na Kodeks.

Država	Registrirane turističke kompanije	Potpisnici Kodeksa
Albanija	1 326 registrovanih smeštajnih objekata u Albaniji u 2018. godini. ¹⁷⁰ 1 259 registrovanih putničkih agencija (uključujući turooperatore itd.) u Albaniji u 2019. godini. ¹⁷¹	Sedam međunarodnih putničkih i turističkih kompanija koje takođe posluju u Albaniji članovi su Kodeksa. Nijedna putnička i turistička kompanija sa sedištem u Albaniji nije potpisnik. Na sajtu su navedene samo dve međunarodne kompanije.
Bosna i Hercegovina	U Republici Srpskoj je u decembru 2020. godine registrovano 62 licencirane turističke kompanije i 190 smeštajnih objekata. ¹⁷² Na kraju 2019. godine u Kantonu Sarajevo bilo je 512 registrovanih smeštajnih objekata. ¹⁷³	Nema potpisnika Kodeksa. Kodeks (ili referenca na njega) takođe nije dostupan ni na jednom vladinom veb sajtu.
Kosovo	Na Kosovu je u 2016. godini registrovano 490 delatnika za smeštaj. ¹⁷⁴	Nema dostupnih podataka. Prilikom intervjuja, Turistički savez Kosova i Ugostiteljsko-turistička komora Kosova nisu bili upoznati sa Kodeksom.
Crna Gora	Registrovano je 248 organizatora putovanja i 94 turističke agencije i/ili posrednika. ¹⁷⁵	Dva potpisnika, kako se navodi na veb-sajtu. Međutim, više od 200 potpisnika se pominje u dokumentu Saveta Evrope. ¹⁷⁶
Severna Makedonija	U Severnoj Makedoniji je u 2010. godini registrovano 1 132 delatnosti za smeštaj. ¹⁷⁷ U 2016. godini bila je registrovana 571 turistička agencija. ¹⁷⁸	Nema potpisnika na internetu. Nema drugih dostupnih informacija.
Srbija	U 2018. godini bilo je registrovano 1 259 turističkih agencija. ¹⁷⁹	Dva potpisnika.

SLIKA 23 Potpisnici Kodeksa u WB6.

Izvor: Informacije su, između ostalog, preuzete na internet stranici Kodeksa i nacionalnim zavodima za statistiku.

Sporadična primena Kodeksa čak i među lokalnim podružnicama međunarodnih hotelskih lanaca dovela je do ograničenog znanja o SECTT-u. Na primer, osoblje hotela koje radi u nekim od najvećih hotela u Prištini, na Kosovu, izjavilo je da nije imalo nikakvo znanje o odgovorima specifičnim za industriju, najboljim praksama ili inicijativama za odgovarajuću reakciju na SECTT.¹⁸⁰

Hoteli na Zapadnom Balkanu nisu zakonom obavezni da imaju posebne smernice ili protokole za reagovanje na SECTT. Kao što je jedan ispitanik objasnio: „Dokle god poštujete zakon, odgovori na sprečavanje SECTT-a zavise od individualnog napora menadžera ili drugog hotelskog osoblja. Naša kompanija nema precizno definisane procedure, ali pošto većina naših rukovodilaca sektora ima iskustvo rada u međunarodnim hotelskim lancima, poštujemo i koristimo dobre prakse iz regionala i šire.“¹⁸¹ Njegov kolega iz Srbije takođe je pružio uvid u svoje iskustvo: „Na jednom od mojih prethodnih poslova u privatnom hotelu u Beogradu, prepoznao sam – zahvaljujući svom iskustvu stečenom na Zapadu – da je jedan od naših gostiju, stranac, rezervisao predsednički apartman na 20 dana i da su me dva puta dnevno posećivali dečaci i mladići od 17–20 godina. On ih je seksualno iskorišćavao, a mi smo slučaj prijavili policiji, koja nam je rekla da ne mogu ništa da urade ako je sve urađeno na dobrovoljnoj bazi. Jedino što smo mogli da uradimo je da odbijemo da produžimo njegov boravak uz obrazloženje da apartman više nije dostupan.“¹⁸²

Situacija je nešto drugačija u odabranom broju međunarodnih hotelskih lanaca koji imaju sopstvena interna uputstva i protokole za postupanje sa SECTT-om. Na primer, kompanija Marriott International, kako se izveštava, obezbeđuje obavezne module obuke o identifikovanju i sprečavanju trgovine ljudima za seksualno iskorišćavanje svim zaposlenima. Kompanija je takođe izdala vodič koji uključuje informacije o podizanju svesti i odgovorima na trgovinu ljudima.¹⁸³ Pored prijavljivanja sumnjivih slučajeva

lokalnim vlastima u zemlji, oni takođe zahtevaju od svojih zaposlenih da interno prijavljuju. Procesi nabavke su predmet detaljnog skrininga dobavljača.

Slično tome, Accor Hotels Group je kreirala tzv. WATCH program – We Act Together for Children. Ovaj program je zvanično pokrenut 2014. godine i usmeren je na sprečavanje i što bržu reakciju pri sumnji na slučajeve SECTT-a.¹⁸⁴ Accor Hotels Severna Makedonija zvanično je potpisala Kodeks 2019. godine kao rezultat bliske saradnje sa lokalnom nevladinom organizacijom Otvorena vrata (Open Gate) – La Strada Makedonija i Nacionalnom komisijom za sprečavanje trgovine ljudima i ilegalnih migracija. Obuka je bila obavezna za sve zaposlene i održana je u junu i julu 2019. godine.¹⁸⁵ Zbog COVID-19 pandemije, tokom 2020. godine nisu mogle da se organizuju dodatne aktivnosti niti su zasad planirane u 2021. godini.¹⁸⁶ Zaposleni u Accoru su u svom svakodnevnom radu takođe istakli značaj WATCH programa i Kodeksa.¹⁸⁷

Iako je samo nekoliko slučajeva SECTT-a prijavljeno od strane hotelskog osoblja u Srbiji i Crnoj Gori u proteklim godinama, nekoliko stručnjaka koji su intervjuisani za ovaj izveštaj ukazalo je da je bilo prethodnih incidenata – čak i pod njihovim nadzorom.¹⁸⁸ Jedan radnik u hotelu u Srbiji objasnio je da je nakon obuka kao što je „modul za e-učenje Kodeksa“, hotel prijavio povećanje u identifikaciji počinilaca krivičnih dela, kao i pojačane akcije hotelskog osoblja.¹⁸⁹ Rekao je: „Znakovi upozorenja na te pojave mogu biti suptilni, ali se mogu uočiti ako zaposleni u hotelu znaju gde da traže. To su mali detalji kao kada gost koristi više mobilnih telefona ili kreditnih kartica, prijavljuje se sa malo ili nimalo prtljaga, gosti koji deluju nepoverljivo prema obezbeđenju i mogu da se ponašaju kao da ih neko posmatra itd.“¹⁹⁰

Svi ispitani eksperti se slažu da je potrebna veća pažnja širom Zapadnog Balkana. Predstavnik hotela Marriott u Srbiji opisao je to na sledeći način: „Ako želimo ozbiljno da razmišljamo o Beogradu kao turističkoj destinaciji, takođe moramo to [SECTT] da shvatimo ozbiljno, razgovaramo o tim pitanjima i delujemo preventivno.“¹⁹¹

Iako u Albaniji ne postoji zakon koji kriminalizuje organizaciju putnih aranžmana koji eksplisitno ili implicitno olakšavaju mogućnosti za seksualno iskorишćavanje dece, to ne znači da kompanija ne može biti odgovorna ako se krivična dela (uključujući CSEC) dese u njeno ime ili u njenu korist.¹⁹² Kompanije koje su proglašene krimim za krivično delo prema ovom zakonu mogu biti kažnjene novčanom kaznom ili gubitkom svojog pravnog subjektiviteta.¹⁹³ Do sada u Albaniji nije bilo naznaka da se to ikada desilo, ali je u Severnoj Makedoniji imovina u vlasništvu ugostiteljskog preduzeća zaplenjena 2015. godine, nakon što je nekretnina korišćena za izvršenje CSEC-a.¹⁹⁴

Ostali akteri u privatnom sektoru

Naravno, industrija putovanja i turizma nije ograničena samo na hotele. Moteli, pansioni i platforme kao što je Airbnb takođe su deo ugostiteljske industrije. Pored toga, turističke agencije, industrija zabave, brodske kompanije i brodske linije (između ostalog), igraju ključnu ulogu u identifikovanju, reagovanju i sprečavanju SECTT-a.

Ipak, nijedno preduzeće van ugostiteljstva kojem smo se obratili nije moglo da pruži informacije o tome kako pristupaju toj temi. U Bosni i Hercegovini su se još jednom osvrnuli na međunarodna iskustva, koja su koristili kao primere najbolje prakse.



ZAKLJUČAK

Nevladine organizacije na Zapadnom Balkanu pružaju informacije i organizuju kampanje podizanja svesti o digitalnim opasnostima. © Vladimir Živojinović



Uprkos ograničenom znanju i svesti o CSEC-u u WB6, ovaj izveštaj je pokazao da se CSEC odvija u svim zemljama regionala. On je pružio pregled različitih manifestacija CSEC-a, procenio uticaj pandemije COVID-19 na fenomen i analizirao ulogu počinilaca kao i profil dece ranjive na CSEC širom regionala.

Nalazi ovog izveštaja mogu da sugerisu da je broj slučajeva CSEC-a registrovanih u WB6 nizak. Međutim, nedostatak ažurnih i raščlanjenih podataka, zajedno sa opštom tendencijom da se slučajevi ne prijavljuju, najverovatnije čini brojke predstavljene ovde značajno potcenjenim. Kao što je pokazano, deca se suočavaju sa sličnim rizicima širom WB6, pri čemu su posebno izložene nacionalne manjine i deca iz socijalno-ekonomskih sredina koje su u nepovoljnem položaju. Pored toga, „potražnja“ se poslednjih godina takođe povećava, podstaknuta anonimnošću interneta i porastom turizma. I tako, dok se novi slučajevi CSEC-a, često olakšanog tehnologijom putem društvenih medija ili onlajn komunikacionih platformi, redovno otkrivaju, preduzimaju se male naknadne radnje. Čak i kada su žrtve identifikovane, institucije, privatni sektor i civilno društvo često nemaju kapacitet i znanje da se izbore sa tim fenomenom na efikasan način.

Iako ovaj izveštaj doprinosi našem poznavanju CSEC-a širom regionala i daje nam bolje razumevanje ekosistema u kojem se vrši eksplotacija, on takođe otkriva da je potrebno više informacija, posebno iz zvaničnih izvora. Zapravo, prilikom sprovođenja intervjuja za ovaj izveštaj, bilo je zapanjujuće koliko su vlasti malo znale ili bile spremne da podele. Takođe je bilo iznenadjujuće koliko se malo radi na borbi i sprečavanju CSEC-a u svakodnevnom radu. Deo razloga može biti u tome što CSEC, do sada, nije bio u centru pažnje organa za sprovođenje zakona, jer druge teme (kao što su trgovina drogom i krijumčarenje migranata) privlače više glasova i izazivaju više interesovanja na nacionalnom i međunarodnom nivou.



▲ Deca romskih porodica u Beogradu, Srbija, koriste usluge koje pružaju organizacije civilnog društva kako bi se sklonili sa ulica. © Vladimir Živojinović

Međutim, jedan opšti zaključak ovog izveštaja je da, iako se brojke mogu činiti niske, trenutne slabosti u infrastrukturi za zaštitu dece, ograničeni institucionalni kapaciteti, nedostatak specijalizacije i angažovanosti od strane civilnog društva i niska svest privatnog sektora, izlažu region i čine WB6 ranjivim za CSEC. Zapravo, ove slabosti, pojačane niskim rizikom od otkrivanja i krivičnog gonjenja počinilaca, pružaju otvoren prostor kriminalnim akterima da prošire svoje aktivnosti i da CSEC procveta.

Postoji jasna potreba za većim razumevanjem i kapacitetom u regionu za suočavanje sa CSEC. Imajući u vidu zajedničke ranjive tačke regiona i transnacionalni karakter ovog fenomena, potreban je zajednički regionalni pristup kako bi se osigurao efikasan odgovor. Međunarodna zajednica donatora može da podrži ove napore, ne samo deljenjem svog znanja i ekspertize, već i insistiranjem da se učini više na prilagođavanju, implementaciji i usklađivanju sa već postojećim međunarodnim standardima i najboljim praksama.

Na nacionalnom nivou, potrebno je povećati kapacitete svih zainteresovanih strana i podržati holistički pristup. Potrebno je zagovarati saradnju i razmenu informacija između vlasti, privatnog sektora i civilnog društva. U nastavku je dat kompletan spisak preporuka.

Zaključak je: da bi se sprečio CSEC i odgovorilo na njega, potrebno je više informacija i veća koordinacija na nacionalnom i regionalnom nivou. S obzirom na to da COVID-19 dodatno olakšava i produbljuje mnoge gore opisane ranjivosti, sada je vreme da se reaguje.

▼ Organizacija civilnog društva sa sedištem u Bosni i Hercegovini pruža podršku deci koja su pretrpela nasilje. © Bahrudin Bandić

The website for the Plavi Telefon helpline features a blue header with the text 'PLAVI TELEFON' and the number '080 05 03 05'. Below the header, there are two cartoon characters: one on the left with arms raised and another on the right looking towards the viewer. A large blue speech bubble contains the text 'Imaš problem i treba ti Savjet? Pozovi Plavi telefon'. A pink speech bubble next to it says 'Pozivi su besplatni, anonymni i povjerljivi...'. The main menu includes 'SAZNAJ NEŠTO NOVO...', 'TREBA TI SAVJET?', 'ZOV...' (Call), and 'Piš...' (Write). The 'SAZNAJ NEŠTO NOVO...' section has sub-links for 'EMOCIJE', 'PUBERTET', 'SEKS', and 'NASILJE'. The 'TREBA TI SAVJET?' section has a link 'Kada pozvati Plavi telefon?'. The 'ZOV...' section explains the service is free, available from 09:00 to 17:00 daily, and guarantees confidentiality. The 'Piš...' section encourages users to write if it's easier for them. The monitor sits on a desk with an orange sticky note, a pen, and a laptop.

Na nacionalnom nivou, potrebno je povećati kapacitete svih zainteresovanih strana i podržati holistički pristup. Potrebno je zagovarati saradnju i razmenu informacija između vlasti, privatnog sektora i civilnog društva. U nastavku je dat kompletan spisak preporuka.

Zaključak je: da bi se sprečio CSEC i odgovorilo na njega, potrebno je više informacija i veća koordinacija na nacionalnom i regionalnom nivou. S obzirom na to da COVID-19 dodatno olakšava i produbljuje mnoge gore opisane ranjivosti, sada je vreme da se reaguje.

▼ Organizacija civilnog društva sa sedištem u Bosni i Hercegovini pruža podršku deci koja su pretrpela nasilje. © Bahrudin Bandić

CILJANE REGIONALNE PREPORUKE

Dete iz siromašne zajednice u Bosni i Hercegovini, izloženo riziku od različitih oblika eksploracije. © Bahrudin Bandić



Ovaj izveštaj je procenio trenutne slabosti i ranjivosti na CSEC širom Zapadnog Balkana. S obzirom na jasnu potrebu za većim razumevanjem i kapacitetom u regionu za suočavanje sa CSEC-om, ne samo na nacionalnom već i na regionalnom nivou. Pre svega, predlaže se uspostavljanje regionalne WB6 mreže za prevenciju kako bi se:

- 1.** Omogućio pozitivan ciklus prakse prema istraživanju i istraživanja prema praksi.
- 2.** Podržao rad WB6 na podizanju svesti kreiranjem fokusiranih medijskih kampanja i materijala za obuku.
- 3.** Osnovale radne grupe koje će olakšati razmenu najboljih praksi i raditi na konkretnim inicijativama za stvaranje opipljivih rezultata. Radne grupe bi mogле biti organizovane prema praksi (tj. po profesionalnom poreklu, kao što su zdravstveni radnici, socijalni radnici, obrazovni radnici, organi reda, pravosudni organi, zatvorski organi, kreatori politika i istraživači) i prema programu (tj. prema ciljnoj grupi).

Detaljnije preporuke su dostupne u nastavku, podeljene po ciljnim grupama. Preporuke koje se odnose na pojedinačne zemlje, takođe podeljene po ciljnim grupama, date su u sledećem odeljku. Kao što je prikazano na slici 24, pravni okvir je od presudne važnosti za sprovođenje i krivično gonjenje CSEC-a i krivičnih dela trgovine ljudima koja su omogućena tehnologijom. Ove zakone treba preispitati kako bi se osiguralo da se adekvatno primenjuju na ova krivična dela i da su u skladu sa međunarodnim standardima kako je navedeno u Lanzarot i Budimpeštanskoj konvenciji. Takvi zakoni uključuju krivični zakonik, zakone o krivičnom postupku, pravila o dokazima, zakonodavstvo o trgovini ljudima, zakonodavstvo o visokotehnološkom kriminalu, zakonodavstvo koje reguliše pružaoce internet usluga (uključujući njihove obaveze deljenja podataka) i zakone koji se odnose na tajne operacije i istrage.



SLIKA 24 Ciljne i interesne grupe CSEC-a.

Sistem zaštite dece

Sistem za zaštitu dece,¹⁹⁵ kroz učešće različitih zainteresovanih strana, uključujući organe za sprovođenje zakona, civilno društvo i privatni sektor, mogao bi se suočiti sa birokratskim i organizacionim preprekama kada je u pitanju koordinacija odgovarajućih aktera koji rade na zaštiti dece. Uspešno projektovanje i implementacija usaglašenih operacija, efikasna razmena podataka i održiv prenos znanja ostaju izazov koji zahteva hitnu pažnju. Preciznije, preporučuje se:

Razvijanje nacionalnih strategija za promovisanje i zaštitu prava dece.

- Identifikovati zakonsko telo koje će nadgledati sprovođenje Konvencije o pravima deteta, koordinisano između lokalnih i centralnih nivoa i pružanje adekvatnih usluga socijalne zaštite na lokalnom nivou (lokalni multidisciplinarni timovi, zdravstveni, socijalni, pravni, psihološki itd.), i povezati odgovarajuće nacionalne strategije o zaštiti dece, trgovini ljudima, obrazovanju, socijalnoj inkluziji itd.).
- Razviti ciljane preventivne akcije protiv CSEC-a i CSEC-a olakšanog tehnologijom koje imaju za cilj zaštitu dece kratkoročno i dugoročno.
- Dopuniti nacionalne strategije lokalnim aktionim planovima.
- Angažovati decu, uključujući decu žrtve, u proces izrade i sprovođenja različitih nacionalnih aktionskih planova.

Usresređenost na poboljšanje podataka o CSEC-u.

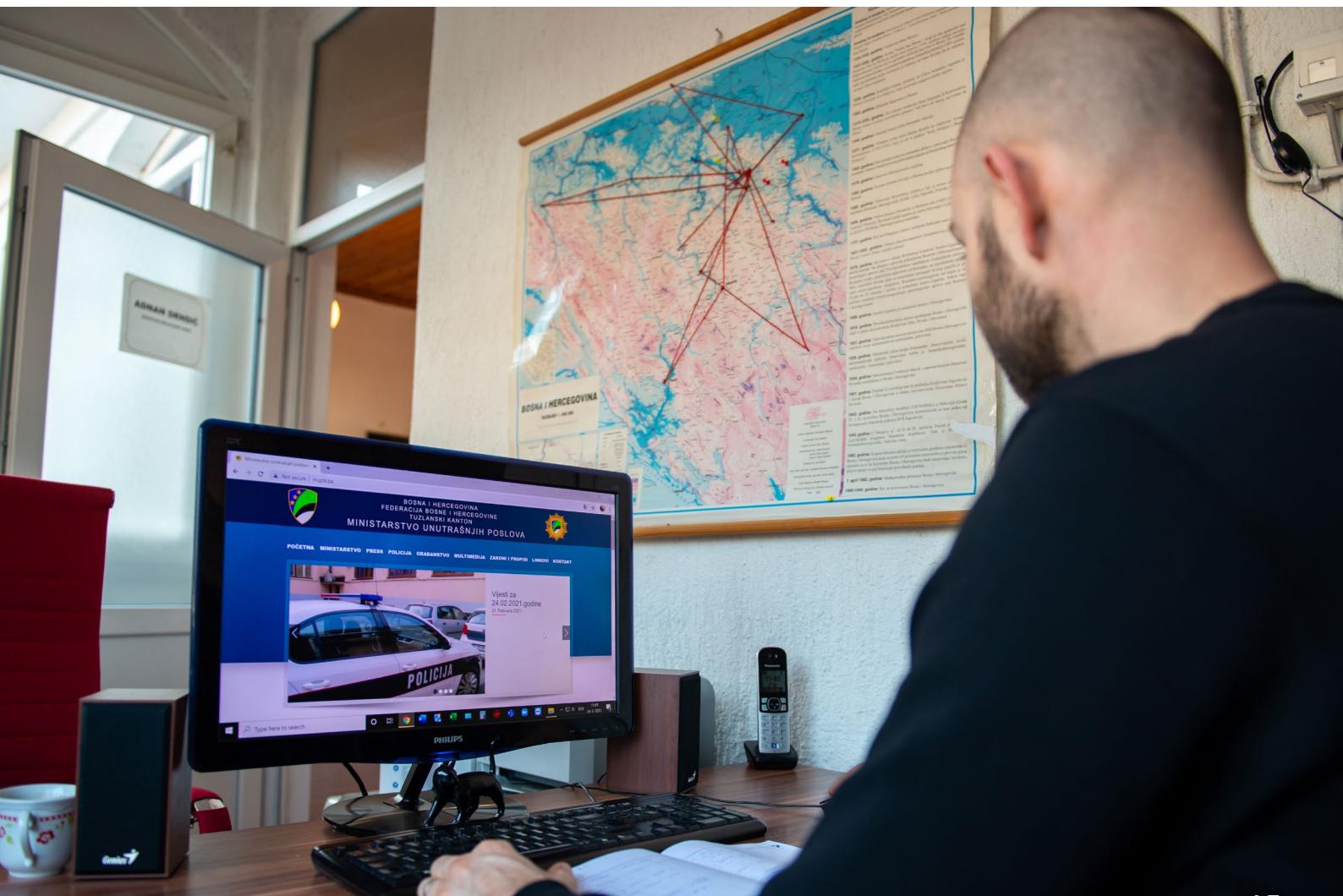
- Pokrenuti i finansirati prikupljanje podataka o istraživanju i osigurati da su svi zainteresovani akteri uključeni u ažuriranje podataka.
- Uspostaviti jedinstvenu bazu podataka sa razvijenim skupom indikatora koji omogućavaju praćenje i analizu (identifikovanje ranjivih kategorija).
 - Identifikujte jedan entitet kao čuvara ili vlasnika ove baze podataka i prvu tačku kontakta za pristup podacima (metapodacima).
 - Razviti sistem jedinstvenih brojeva slučajeva za sve uključene subjekte kako bi se izbegli dvostruki unosi.
- Redovno objavljivati nacionalne statističke izveštaje i deliti informacije.
- Koristite rezultate istraživanja za definisanje i kreiranje mera prevencije.

- Pratiti broj optužbi za trgovinu ljudima, uključujući trgovinu decom za seksualno iskorišćavanje i eksploataciju radne snage, i deliti podatke sa relevantnim akterima iz sistema za zaštitu dece i subjekta za borbu protiv trgovine ljudima.

Poboljšanje mehanizma za koordinaciju više agencija (van konvencionalnog sistema za zaštitu dece).

- Uključiti sve relevantne subjekte koji rade na terenu (posebno nevladine organizacije i međunarodne organizacije na nacionalnom, regionalnom i međunarodnom nivou, kao i jedinice za borbu protiv visokotehnološkog kriminala), naglašavajući ulogu različitih agencija u odgovoru na rastuću potrebu za više informacija, finansiranja i intervencija u vezi sa CSEC-om.
- Koristiti mehanizam za koordinaciju više agencija za razvoj objektivnih standarda dubinske analize i postavljanje ovih standarda kao obaveznih.
 - Akt EU o digitalnim uslugama predstavlja ključnu priliku za postavljanje široko prihvaćenih standarda, ključ za obezbeđivanje da regulatorni okviri odgovaraju svrsi regulisanja ključne uloge pružalaca internet usluga (ISP), uključujući tržište trgovine ljudima.
- Raditi sa partnerima u cilju saradnje sa finansijskim sektorom kako biste podstakli razvoj inicijativa i alata za rešavanje nesvesnog olakšavanja trgovine ljudima omogućene tehnologijom i poboljšali korišćenje finansijskih obaveštajnih podataka za oduzimanje imovine prestupnicima.

▼ Socijalni radnik u Bosni i Hercegovini prati najveće slučajeve seksualnog iskorišćavanja dece na mapi. © Bahrudin Bandić



- Poboljšati saradnju sa pružaocima internet usluga u cilju praćenja i regulisanja nevoljnog izlaganja dece seksualnim sadržajima na mreži i pružanja potrebnih podataka za istragu i procenu.
- Podsticati saradnju između različitih ministarstava, posebno Ministarstva turizma, Ministarstva zdravlja i socijalne zaštite i Ministarstva unutrašnjih poslova na izradi i usvajanju zajedničke strategije sa više zainteresovanih strana za zaštitu dece od seksualnog iskorišćavanja.

Iako je većina preporuka važeća za sprečavanje svih oblika CSEC-a, poseban fokus treba staviti na zaštitu manjina. Konkretno:

- Definisati posebne mere za zaštitu romske i dece u migracijama, uključujući specijalizovane timove koji uključuju organizacije civilnog društva predvođene Romima, sa fokusom na otkrivanju i sprečavanju prinudnog prosjačenja i ranih ili prinudnih brakova.
- Uspostaviti programe reintegracije za nacionalne/strane žrtve trgovine ljudima nakon njihovog boravka u prihvativim centrima.
- Uključiti predstavnike Roma u tela postojećih okvira.

Podsticanje regionalne saradnje između vlasti.

- Jasno definisati odgovornosti i potpisati sporazume sa nevladinim organizacijama (koje treba posmatrati kao partnere, a ne kao pružaoce usluga).
- Inicirati potpisivanje sporazuma između zemalja u regionu o CSEC-u i CSEC-u koji je olakšan tehnologijom.

Uspostavljanje formalnih mehanizama zaštite i praćenja.

- Uspostaviti šeme registracije kako bi se pomoglo da se prate sistemi i identifikuju moguća deca žrtve CSEC-a i CSEC-a olakšanog tehnologijom, posebno oni koji nisu bez pratnje, kako bi se smanjio rizik od eksploatacije.
- Ojačati i finansijski podržati mehanizme telefonskih linija za pružanje pomoći i dežurnih telefona za prijavljivanje neprikladnog sadržaja i pružanje podrške žrtvama, obezbeđujući anonimnost i zaštitu ličnih podataka žrtava.
- Uspostaviti nezavisne mehanizme pritužbi, npr. preko kancelarije ombudsmana.
- Uključiti predstavnike industrije putovanja i turizma u nacionalne mehanizme upućivanja i implementaciju postojećih standardnih operativnih procedura.
- Sprovedi analizu pravilnika o uslugama davanja licence u pogledu licenciranja specijalizovanih usluga za decu. Proveriti da li su izabrane organizacije civilnog društva (OCD) koje pružaju usluge žrtvama adekvatno finansirane.
- Obezbediti da je pomoć žrtvama, kao što su smeštaj, psihosocijalna i pravna pomoć, forenzika i svaka dodatna pomoć prilagođena potrebama dece kako bi im se omogućilo da se potpuno oporave i ponovo uključe u svoje zajednice.



- Osnovati fond za obezbeđivanje naknade deci žrtvama trgovine ljudima i seksualnog iskorišćavanja, u slučajevima kada se takva naknada ne može naplatiti od počinjocu.
- Pojačati napore za konfiskaciju imovine koja je stečena kroz akte vezane za trgovinu ljudima.

Podizanje svesti i jačanje stručnosti.

- Poboljšati i proširiti školske programe uključivanjem obrazovanja o digitalnoj i internet bezbednosti, identifikaciji rizika i zaštitnog ponašanja dece i omladine.
- Razviti informativne kampanje za informisanje roditelja o bezbednosti dece na internetu za određene komunikacione kanale.
- Sprovesti obaveznu obuku o seksualnom iskorišćavanju i zlostavljanju u virtuelnom prostoru za sve kadrove, nastavnike, roditelje, civile i volontere.

Usklađivanje angažovanja donatora u WB6 na temu CSEC-a.

- Poboljšati koordinaciju donatora i prateće inicijative za izgradnju kapaciteta (nema potrebe za generičkom obukom, već za specijalizovanim modulima).
- Podržati pružanje regionalne obuke o CSEC-u, posebno za jedinice za visokotehnološki kriminal, tužioce i pripadnike organa za sprovođenje zakona, umesto da ciljaju pojedinačne zemlje.
- Ohrabriti WB6 da učestvuju u zajedničkim naporima EU i međunarodnim naporima za identifikaciju dece sa Evropskim centrom za visokotehnološki kriminal (EC3) EVROPOL-a ili kroz Međunarodnu bazu podataka seksualnog iskorišćavanja dece (ICSE) koju čuva INTERPOL.

▲ Ovom detetu pomaže nevladina organizacija za zaštitu dece koja pomaže deci u nevolji u Bosni i Hercegovini.

© Bahrudin Bandić

Sprovođenje zakona i krivično pravosuđe

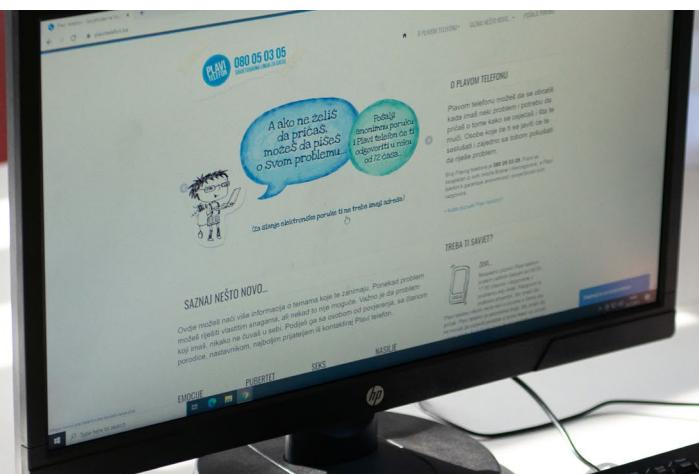
Nacionalna tela za sprovođenje zakona koja su zadužena za istragu i krivično gonjenje krivičnih dela trgovine decom i CSEC-a omogućenih tehnologijom uglavnom su tvrdila da su postojeće definicije u njihovom nacionalnom zakonodavstvu dovoljno široke da se primenjuju na širok spektar konteksta u kojima se vrši eksploracija. Stoga oni nisu smatrali zakonodavstvo preprekom za svoje poslovanje. Međutim, iz operativne perspektive, neophodne su jasne obaveze za otkrivanje i izveštavanje o CSEC-u i eksploraciji omogućenoj tehnologijom kako bi se donela veća jasnoća i sigurnost u radu kako organa za sprovođenje zakona, tako i relevantnih aktera u privatnom sektoru, kao i u borbi protiv zloupotrebe na internetu. Kako je specijalizovana ekspertiza od najvećeg značaja, odgovori za obezbeđivanje održive i efikasne izgradnje kapaciteta prednjače u zahtevima. Preciznije, preporučuje se:

Povećanje obuke i kapaciteta policijskih službenika, tužilaca (i pratećih kadrova), sudija i svih relevantnih aktera koji imaju redovan kontakt sa decom (obrazovni, zdravstveni i socijalni sistemi).

- Uspostaviti specijalizovano policijsko telo za visokotehnološki kriminal, sa posebnim fokusom na CSEC koji je olakšan tehnologijom. Ministarstvo unutrašnjih poslova, preko policijske akademije, treba da uspostavi i obezbedi odgovarajući i specijalizovanu obuku za izgradnju sposobnosti svih relevantnih službenika.
- Fokusirajte se na adekvatnu implementaciju Krivičnog zakonika za decu i na tehničke uslove (npr. za CSEC olakšan tehnologijom).
- Razviti specijalizovane nastavne planove i programe obuke na policijskim akademijama i centrima za obrazovanje sudija i tužilaca.
- Izvršiti procenu potreba za obukom i utvrditi posebne godišnje planove za profesionalni razvoj svih relevantnih zainteresovanih strana uključenih u sistem prevencije i zaštite.
- Razviti protokole o tome kako izvući materijal o zlostavljanju pošto većina regionalnih obaveštajnih podataka dolazi iz spoljnih izvora i ekspertize (EVROPOL, itd.).

▼ Socijalni radnik priprema materijal za podizanje svesti o onlajn rizicima za siromašnu zajednicu u Bosni i Hercegovini.

© Bahrudin Bandić



- Obezbediti da službenici za sprovođenje zakona budu propisno opremljeni za postupanje u slučajevima koji uključuju CSEC, kao što su prethodno iskustvo sa decom, odgovarajuća obuka, iskustvo sa krivičnim delima koja uključuju decu ili krivičnim delima seksualne prirode, itd.

Podsticanje saradnje između subjekata u pravosudnom sektoru i sistema zaštite dece tokom istraživanja slučajeva.

- Unaprediti direktne komunikacione linije između policijskih službenika, tužilaca i laboratorija jedinica za visokotehnološki kriminal.
- Organizovati redovne zajedničke sastanke za predstavnike organa reda i tužilaštva na nacionalnom i regionalnom nivou.
- Jačati saradnju sa inspekcijom rada, posebno u cilju sprečavanja SECTT-a.

Obezbeđivanje adekvatne opreme organima za sprovođenje zakona.

- Redovno ažurirati i opremu i sav neophodan softver.
- Ponovo investirati u strukturu nacionalne kompjuterske laboratorije za bolje tehnološke alate i sredstva za istraživanje slučaja.

Civilno društvo: NVO i međunarodne i multilateralne organizacije

Civilno društvo je bilo veoma aktivno u borbi protiv trgovine ljudima, pružanjem pomoći žrtvama, podizanjem svesti o pitanju trgovine ljudima i zalaganjem za prava žrtava. Poslednjih godina, civilno društvo je takođe sve više uspostavljalo saveze sa privatnim sektorom u različitim industrijama kako bi unapredilo holistički pristup za ublažavanje rizika od eksploatacije dece i trgovine njima u globalizovanim ekonomijama. Takođe, međunarodni kreatori politike ponovili su potrebu za doslednim uključivanjem civilnog društva u razradu i sprovođenje politika za sprečavanje seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja dece i sprovođenje unutrašnjih normi putem samoregulacije ili koregulacije. Preciznije, preporučuje se:

- Jačanje znanja civilnog društva i zajednica o CSEC-u,**
digitalnoj bezbednosti i potencijalnim pretnjama deci u virtuelnom prostoru.
- Olakšati učešće dece i mlađih u kampanjama za podizanje svesti i razmenu informacija o tom fenomenu.
 - Novinari, posebno onlajn mediji i profesionalci, treba da budu edukovani i obučeni za pružanje odgovarajućih informacija koje se odnose na sve oblike seksualnog iskorišćavanja i zlostavljanja dece, uz dužno poštovanje zaštite podataka o ličnosti i privatnosti žrtava.

Razvijanje kapaciteta i otpornosti civilnog društva.

- Usredsrediti se na decu kroz sisteme podrške vršnjaka i programe obrazovanja.
- Mobilisati finansijske i ljudske resurse za nastavak uspešnog primera i mehanizma mobilnih timova u identifikaciji potencijalnih žrtava.
- Saradivati sa drugim akterima civilnog društva, nevladinim organizacijama i IKT kompanijama (posebno pružaocima internet usluga), naročito u pogledu znanja, informacija i razmene dobrih praksi.



Proširivanje usluga i aktivnosti civilnog društva.

▲ © Bahrudin Bandić

- Učiniti usluge dostupnim i pristupačnim za svu decu, posebno onu u ruralnim i ekonomski i društveno izazovnim sredinama.
- Usredosrediti se i razviti dugoročan, strateški pristup u rešavanju tog pitanja, uključujući sprovođenje praćenja i evaluacije završenih projekata i programa.
- Zalagati se za regulisanje digitalnih zaštitnih mera i odgovornosti među zainteresovanim stranama u njihovim sektorima, uključujući pružaoce internet usluga, roditelje, obrazovne institucije (kao što su škole) i agencije za sprovođenje zakona.
- Pružiti podršku državama koje daju kadrove u mirovne operacije u uspostavljanju zaštitnih mera protiv CSEC-a i protokola prijavljivanja, kao i u detaljnom i brzom istraživanju navoda CSEC-a.

Privatni sektor

Postoji nedostatak državne moći da primora kompanije da regulišu svoje odgovornosti. Stoga je potrebno delovanje politike kako bi se zatvorile razlike u nadležnostima u regulatornim okvirima. Samoregulacija privatnog sektora poštuje se u različitim stepenima. Međutim, kreatori politika izražavaju zabrinutost da je samoregulacija neefikasna u izolaciji, jer postoji mali nadzor ili sprovođenje

dobrovoljnih obaveza i nedovoljna predvidivost, i pozivaju na jasne regulatorne okvire. U tehnološkom sektoru, iako su izabrane platforme društvenih medija usvojile samoregulaciju kako bi se smanjio jaz između nacionalnih jurisdikcija koje su odlučile da ne intervenišu u toj oblasti, uloga posrednika ostaje značajno neuređena u mnogim kontekstima. Sektor putovanja i turizma je slično svestan svoje uloge i odgovornosti, mada implementacija smernica specifičnih za sektor i dalje predstavlja izazov. Privatni sektor treba da proaktivno zabrani korišćenje seksualizovanih slika i poruka koje uključuju decu u svojim proizvodima i uslugama. To uključuje dostupnost i promociju proizvoda namenjenih za seksualizaciju devojčica u mладом uzrastu u časopisima, filmovima, kompjuterskim igram, odeći, igračkama, šminki i drugim proizvodima koji se plasiraju i odraslima i deci. Slede detaljne preporuke za određene sektore.

Preporuke za IKT industriju:

- Poboljšati njihov režim ograničene odgovornosti posredničkih pružalaca usluga, zajedno sa neregulisanim područjem procedura obaveštavanja i uklanjanja. IKT kompanije treba da uspostave protokole i jasne procedure i politike u vezi sa uklanjanjem nezakonitog ili neprimerenog materijala sa platformi i usluga koje pružaju.
- Uspostaviti ovlašćenje za praćenje i prijavljivanje nedozvoljenih sadržaja koji se prenose preko njihovih mreža, platformi i/ili elektronskih komunikacionih uređaja i usluga.
- Proaktivnije saradivati sa lokalnim nevladinim organizacijama, posebno u pogledu razmene znanja, iskustava i informacija, podizanja svesti među zaposlenima u IKT, zaštitnih mera i mehanizama zaštite žrtava.

Preporuke za informacionu-tehnološku industriju:

- Obezbediti da onlajn platforme imaju pojačane mere bezbednosti i zaštite; promovisati i olakšati usluge upućivanja na bezbednost dece i telefonske linije za pružanje pomoći.
- Investirajte resurse kako biste osigurali adekvatan broj ljudskih moderatora za praćenje nekih od najosetljivijih kategorija sadržaja, uključujući materijal sa seksualnim zlostavljanjem i iskorišćavanjem dece.

Preporuke za industriju putovanja i turizma:

- Povećati izgradnju kapaciteta i obuku o SECTT-u i CSEC-u za turooperator.
- Povećati angažovanje turooperatora sa Kodeksom.
- Razviti operativne protokole u zaštiti i identifikaciji žrtava i prijavljivanju slučajeva i učiniti ih obaveznim.
- Organizovati medijske kampanje, praviti video snimke, TV spotove, letke, bilborde i sl. i učiniti ih vidljivim u turističkim objektima.
- Unaprediti saradnju sa snagama reda i lokalnim nevladinim organizacijama, na primer uspostavljanjem protokola za obaveštavanje policije kada se zaposleni susretu sa nedoličnim ponašanjem ili sumnjivim slučajevima i kada lokalne nevladine organizacije za borbu protiv trgovine ljudima sprovode obuku zaposlenih.
- Međunarodne, regionalne i veće kompanije se podstiču da pruže podršku i podele svoja iskustva i protokole zaštite i prijavljivanja sa manjim, lokalnim kompanijama u industriji.



PREPORUKE

ZA POJEDINAČNE ZEMLJE

Nevladina organizacija za zaštitu dece u Albaniji, koja pomaže deci u uličnim situacijama, deci žrtvama trgovine ljudima, deci u sukobima i maloletnicima bez pratnje. © Besart Cani

Albanija

Sistemi zaštite dece

- Unaprediti metode prikupljanja podataka kako bi se steklo bolje razumevanje razmera i obima CSEC-a koji je olakšan tehnologijom, što bi omogućilo ciljanije pristupe prevenciji i zaštiti. Nastaviti istraživanje i prikupljanje podataka za izdavanje nacionalnih statističkih izveštaja o tom pitanju.
- Uspostaviti formalne mehanizme zaštite i praćenja, uključujući šeme registracije za pomoć i identifikaciju potencijalnih žrtava koji su deca, posebno deca bez pratnje, čime se smanjuju rizici od eksploracije.
- Unaprediti mehanizam koordinacije kako bi uključio sve relevantne subjekte koji rade na terenu.
- Nacionalni savet za prava i zaštitu deteta treba da naglasi ulogu različitih agencija u odgovoru na rastuću potrebu za više informacija o CSEC-u, finansiranju i intervenciji u vezi sa CSEC-om.
- Kreirati specifične kratkoročne i dugoročne akcije prevencije i zaštite od CSEC-a u nacionalnim akcionim planovima i strategijama.
- Angažovati decu, uključujući decu žrtve, u proces izrade i sprovođenja različitih nacionalnih akcionih planova koji utiču na decu i omladinu.

CSEC olakšan tehnologijom

- Rešiti problem nedostatka komponente CSEC-a koji je olakšan tehnologijom u Nacionalnom akcionom planu.
- Saradivati sa pružaocima internet usluga i IKT kompanijama u cilju praćenja i regulisanja nevoljnog izlaganja dece seksualnim sadržajima na mreži.
- Uspostaviti jasne procedure o saradnji između različitih institucija i aktera na procesu uklanjanja nezakonitog ili neprimerenog materijala iz onlajn prostora.
- Dati prioritet politikama i kampanjama informisanja roditelja o digitalnoj bezbednosti dece.
- Uspostaviti mehanizam koordinacije za angažovanje svih zainteresovanih strana, uključujući policiju i tužioce, glavne pružaoce internet usluga, Uprave za elektronske i poštanske komunikacije (AKEP) i predstavnike pravosudnih sistema i sistema za zaštitu dece.
- Dalje jačati saradnju pružalaca internet usluga sa državnim strukturama i drugim zainteresovanim stranama u pružanju potrebnih podataka za istrage i procene.

SECTT

- Vlada Albanije, posebno na lokalnom nivou, trebalo bi da izradi akcione planove i preduzme mere za zaštitu dece od SECTT-a, što je posebno važno jer se turizam vraća na visok nivo na kom je bio pre pandemije.
- Organi za sprovodenje zakona i turistički operateri treba da budu informisani o CSEC-u i o tome kako zaštiti decu od eksploracije.
- Potrebno je obezbediti veća sredstva za obezbeđivanje adekvatnih usluga brige o deci, zaštite, obrazovanja i srodnih pitanja na lokalnom nivou.
- Poboljšati koordinaciju između lokalnih subjekata i centralne vlasti, posebno u okviru nove Nacionalne strategije za dečja prava 2021-2025.
- Državna agencija za prava i zaštitu deteta mora da obezbedi da su osobe koje su doživele CSEC zaštićene i da im se pruže adekvatne usluge socijalne zaštite na lokalnom nivou.
- Ministarstvo turizma, u saradnji sa drugim ministarstvima nadležnim za dobrobit dece kao što su Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite i Ministarstvo unutrašnjih poslova treba da rade na implementaciji zajedničkog pristupa (podizanje svesti za putničke i turističke subjekte, politike informativnih kampanja itd.) za zaštitu dece od seksualnog iskorišćavanja u industriji putovanja i turizma.

Sprovodenje zakona i krivično pravosuđe

- Sprovesti ciljanu obuku za izgradnju kapaciteta kako bi se pomoglo jačanju efikasnosti policijskih službenika, tužilaca, sudija i svih relevantnih aktera na terenu.
- Unaprediti saradnju između različitih subjekata koji učestvuju u istraživanju slučajeva i obezbediti direktnе komunikacione linije između policijskih službenika, tužilaca i laboratorije jedinice za visokotehnološki kriminal.
- Organi za sprovodenje zakona treba da blisko sarađuju sa sistemom za zaštitu dece kako bi se odgovorilo na potrebe osoba koje su doživele CSEC. Iz tog razloga, potrebno je obezbediti obuke i radionice za izgradnju kapaciteta kako bi se podigao nivo znanja o ovom fenomenu, načinima za podršku žrtvama, a istovremeno odgovorilo na njihovu potrebu za zaštitom.
- Investirati u strukturu Nacionalne kompjuterske laboratorije za bolje tehnološke alate i sredstva za istraživanje slučaja.
- Ministarstvo unutrašnjih poslova, preko Policijske akademije, treba da uspostavi i obezbedi odgovarajući i specijalizovanu obuku za izgradnju sposobnosti svih relevantnih službenika.
- Uključiti pristupe krivičnopravnim merama koji su prilagođeni deci i žrtvama, kao odgovor na krivična dela u vezi sa CSEC-om, SECTT-om i CSEC-om. Ovi pristupi treba da imaju za cilj sprečavanje ponovne viktimizacije i ponovne traumatizacije deteta.
- Obezbediti da nacionalni istražitelji budu propisno opremljeni i obučeni za postupanje u slučajevima koji uključuju CSEC, kao što su prethodno iskustvo sa decom i krivičnim delima seksualne prirode, itd.

Civilno društvo, NVO i međunarodne organizacije

- Olakšati učešće dece i mlađih u kampanjama za podizanje svesti i razmenu informacija u vezi sa tim pitanjem, kako bi se povećala delotvornost ciljanih napora za prevenciju i zaštitu od CSEC-a i CSEC-a koji je podržan tehnologijom.
- Podizati svest među decom i roditeljima, negovateljima i praktičarima o CSEC-u i njegovim manifestacijama, uključujući CSEC olakšan tehnologijom, kao i o mehanizmima prijavljivanja za obaveštavanje organa za sprovodenje zakona kada postoji sumnja na CSEC ili kada je on počinjen.
- Informisati roditelje, negovatelje, staratelje i druge praktičare o revidiranim nastavnim planovima i programima o IKT koji su uvedeni u državnim školama kako bi uključili smernice za bezbednost na internetu za školsku decu od četvrtog do devetog razreda.
- Obezbediti da deca koja su bila izložena bilo kakvim manifestacijama CSEC-a dobiju odgovarajuće usluge kako bi im se omogućilo da se potpuno oporave i ponovo uključe u svoje zajednice.
- Jačati sposobnost zajednica da kontrolišu i štite decu na internetu i poboljšati njihovo znanje o potencijalnim digitalnim pretnjama i rizicima.
- Razviti kapacitete i otpornosti dece kroz sisteme podrške vršnjaka i programe obrazovanja.

Privatni sektor

- Pružaoci internet usluga i IKT kompanije treba da poboljšaju režim ograničene odgovornosti posredničkih pružalaca usluga, kao i da uspostave procedure za identifikaciju, obaveštavanje i uklanjanje nedozvoljenih CSEC materijala.

Bosna i Hercegovina

Sistemi zaštite dece

- Uspostaviti efikasne socijalne programe i strukture kako bi se osigurala neophodna podrška žrtvama, njihovim bliskim rođacima i starateljima. Takvi programi treba da obezbede zaštitu ličnih podataka žrtava, kao i da pruže odgovarajuću podršku žrtvama i deci u riziku.
- Ojačati mehanizme telefonskih linija za pružanje pomoći i dežurnih telefona za prijavljivanje neprikladnog sadržaja i podrške žrtvama, obezbeđujući anonimnost i zaštitu ličnih podataka žrtava.
- Podizati svest o pitanjima zaštite dece i dečijim pravima među zaposlenima koje ima redovan kontakt sa decom u obrazovanju, zdravstvu, socijalnoj zaštiti, pravosuđu i policiji, posebno u oblastima koje se odnose na sport, kulturu i aktivnosti u slobodno vreme. Opremiti ove stručnjake znanjem o CSEC-u, kako ga identifikovati i prijaviti službama za zaštitu dece, kao i kako prepoznati svaku situaciju u kojoj imaju opravdane razloge da veruju da je dete žrtva CSEC-a.
- Unaprediti saradnju između vlada i nevladinih organizacija na prevenciji CSEC-a. Nevladine organizacije treba posmatrati kao partnere, a ne kao pružaoce usluga.
- Pratiti i primenjivati dobre prakse iz drugih zemalja iz regionala i sveta.
- Unaprediti regionalnu saradnju u borbi protiv CSEC-a i njegovih manifestacija, posebno u vezi sa: primenom relevantnih međunarodnih i regionalnih instrumenata protiv CSEC-a; zaštitom i pomoći žrtvama; istragama ili sudskim

postupcima u vezi sa krivičnim delima CSEC-a i drugim oblicima nasilja nad decom u digitalnom okruženju.

- Podsticati i podržavati saradnju između nadležnih državnih organa, civilnog društva i privatnog sektora radi boljeg sprečavanja i borbe protiv seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja dece.

Sprovodenje zakona i krivično pravosuđe

- Uspostaviti specijalizovano telo zaduženo za obradu visokotehnološkog kriminala, uključujući CSEC olakšan tehnologijom.
- Povećati broj specijalizovanih tužilaca sa timovima saradnika za rešavanje specifičnih krivičnih dela CSEC-a. Ovlašćeni profesionalci treba da budu edukovani o obradi ovog krivičnog dela i senzibilisani za postupanje sa žrtvama, povećanje identifikacije i krivičnog gonjenja i da služe kao prva tačka kontakta za krivična dela CSEC-a.
- Obrazovati i obučavati sudije, tužioce i advokate o pravima dece i seksualnom iskorišćavanju i seksualnom zlostavljanju dece.
- Rešiti problem nedostatka profesionalnih službenika i zaposlenih zaduženih za otkrivanje, istragu i obradu slučajeva CSEC-a, zbog političkog imenovanja neadekvatnih kadrova u tužilačkim agencijama i organima za sprovodenje zakona.
- Poboljšati informativnu pismenost i obezbediti specijalizovanu obuku i obrazovanje za policijske službenike, tužioce i sudije o obradi digitalnih krivičnih dela, posebno na policijskim akademijama i centrima za obrazovanje sudija i tužilaca.
- Preduzeti neophodne mere kako bi se osiguralo da se istrage i krivični postupci vode u najboljem interesu i uz poštovanje prava deteta, uključujući usvajanje zaštitnog pristupa žrtvama, obezbeđujući da istrage i krivični postupci ne pogoršavaju traumu deteta i da nakon odgovora krivičnog pravosuđa sledi pomoć, po potrebi.
- Definisati termin „žrtva“ u nacionalnom zakonodavstvu.
- Obezbediti da prava i interesi žrtava budu zaštićeni u svakom trenutku, uključujući i njihove posebne potrebe kao svedoka, u svim fazama istrage i krivičnog postupka. Žrtve moraju imati pristup nadležnim organima i informacije o relevantnim sudskim i upravnim postupcima, kao i besplatnu pravnu pomoć i pravno zastupanje u sudskim postupcima.

Civilno društvo, NVO i međunarodne organizacije

- Integrисати обавезне sadržaje koji se odnose na bezbednost dece u digitalnom okruženju u IKT studije i školske programe.
- Edukovati decu svih uzrasta o svim oblicima nasilja i zlostavljanja nad decom, kako u stvarnom tako i u virtualnom svetu.
- Dodeliti budžetska sredstva za finansiranje aktivnosti i mehanizama za sprečavanje CSEC-a koji je olakšan tehnologijom, kao što je Centar za bezbedniji internet.

Privatni sektor

- Mediji, posebno onlajn mediji i profesionalci, treba da budu edukovani i obučeni za pružanje odgovarajućih informacija koje se odnose na sve oblike CSEC-a, uz dužno poštovanje zaštite podataka o ličnosti i privatnosti žrtava.

KOSOVO

Sistemi zaštite dece

- Unaprediti saradnju između državnih institucija i nevladinih organizacija, u skladu sa najnovijim normativnim međunarodnim standardima.
- Unaprediti kapacitete i specijalizaciju svih zainteresovanih strana u rešavanju CSEC-a i njegovih manifestacija.
- Unaprediti regionalnu i međunarodnu saradnju sa drugim državnim akterima u cilju razmene informacija i dobrih praksi.
- Sprovesti kampanje podizanja svesti kako bi se sve zainteresovane strane informisale o CSEC-u i rizicima koji proizilaze iz aktivnosti dece na mreži.
- Informisati širu javnost o zakonodavstvu vezanom za CSEC, mehanizmima prijavljivanja i posledicama na živote žrtava.
- Edukovati decu o rizicima i opasnostima digitalnog sveta.
- Razviti zaštitne mere i mehanizme praćenja u lokalnim internet kafićima.
- Pokrenuti i finansirati centre i institute koji prikupljaju podatke i sprovode istraživanja po ovom pitanju.
- Ulagati u alate za filtriranje koji identifikuju, regulišu, blokiraju i uklanjaju nedozvoljene CSEC materijale; primeri uključuju Nacionalnu platformu za bezbedan internet u Albaniji koja je zatvorila 74 veb sajta vezana za CSEC 2020. godine.
- Poboljšati nacionalne dežurne telefonske linije, posebno one na koje se prijavljuju ilegalni CSEC materijali na internetu.
- Jačati institucionalnu saradnju na nacionalnom i lokalnom nivou.
- Uspostaviti nacionalni akcioni plan o zaštiti dece, uključujući akcije koje se odnose na aktivnosti i ranjivosti dece na mreži.

Sprovođenje zakona i krivično pravosuđe

- Unaprediti saradnju sa privatnim sektorom, posebno pružaocima internet usluga i IKT kompanijama, u borbi protiv CSEC-a koji je olakšan tehnologijom.
- Obezbediti specijalizovanu obuku za sudije, tužioce i policiju o CSEC-u, posebno u pogledu postupanja u slučajevima CSEC-a, digitalne forenzike i zaštite dece žrtava.

Civilno društvo, NVO i međunarodne organizacije

- Obučiti novinare i reportere o temama vezanim za CSEC za unapređivanje poslovanja i etičkih standarda medijskih kuća.

Privatni sektor

- Unaprediti saradnju sa agencijama za sprovođenje zakona u borbi protiv CSEC-a koji je olakšan tehnologijom.
- Turooperatori i ugostiteljske kompanije sa sedištem na Kosovu bi trebalo da povećaju angažovanje sa Kodeksom, inicijativom više zainteresovanih strana za podizanje svesti i kapaciteta u identifikovanju, prijavljivanju i sprečavanju CSEC-a u putničkoj i turističkoj industriji.

CRNA GORA

Sistemi zaštite dece

- Definisati posebne mere za zaštitu ranjivih grupa, uključujući romsku i decu u migracijama.
- Razviti mehanizme za identifikaciju žrtava.
- Uspostaviti stalnu saradnju sa drugim službama bezbednosti i usvojiti multidisciplinarni pristup u: prevenciji, edukaciji i delovanju, vođenju odgovarajuće evidencije u ovoj oblasti i protoku informacija između službi.
- Ojačati odgovore na CSEC, uključujući CSEC olakšan tehnologijom, na opštinskom nivou putem lokalnih multidisciplinarnih timova.
- Razviti specijalizovane usluge namenjene samo deci, za smeštaj, psihosocijalnu i pravnu pomoć, forenziku i svaku dodatnu pomoć.
- Dati prioritet i poboljšati reintegraciju žrtava i praćenje potencijalnih žrtava.
- Uključiti sve zainteresovane strane u razvoj i dosledno ažuriranje zajedničke baze podataka prijavljenih slučajeva CSEC-a, sa fokusom na zaštitu podataka i privatnosti žrtava.
- Razviti skupove indikatora koji omogućavaju sistematsko praćenje i analizu, uključujući identifikovanje indikatora ranjivosti i CSEC rizika.
- Pripremiti lokalne akcione planove i izdvojiti resurse za rad sa kategorijama korisnika.
- Uključiti pravne zastupnike da pruže pravnu pomoć u regulisanju pravnog statusa dece migranata.
- Unaprediti saradnju svih relevantnih tela i institucija, međunarodnih i domaćih organizacija, organizacija civilnog društva jasnim definisanjem odgovornosti i potpisivanjem memoranduma o saradnji
- Sprovesti istraživanje radi ispitivanja i praćenja svesti i mišljenja javnosti o CSEC-u, uključujući CSEC olakšan tehnologijom i aktivnosti i ranjivosti dece na mreži.
- Osmisliti preventivne mere zasnovane na istraživanju/nalazima, uključujući mere protiv socijalne diskriminacije i stigmatizacije osoba koje su doživele CSEC.
- Pružiti podršku obrazovnim programima u školi i zajednici (formalnim i neformalnim) sa fokusom na razvoj preventivnih programa za prepoznavanje uzroka i faktora rizika.
- Učiniti prevenciju doslednom i proširiti je dalje od programa zasnovanih na projektima koje vode samo nevladine organizacije.
- Opremiti organizacije civilnog društva specijalizovanim uslugama i podrškom.

Sprovodenje zakona i krivično pravosuđe

- Kontinuirano praćenje sprovođenja zakonodavnog okvira i definisanje praznina koje je potrebno rešiti izmenama i dopunama.
- Poboljšati sprovođenje relevantnih politika i zakonodavstva.
- Nastaviti rad na identifikaciji slučajeva CSEC-a i kreiranju timova na lokalnom nivou.
- Procesuirati prijavljene slučajeve u skladu sa relevantnim članovima krivičnog zakona.
- Razviti standarde ponašanja unutar i između nadležnih organa u slučajevima CSEC-a, što bi učinilo odgovorne organe i službe odgovornijim za preuzimanje neophodnih mera u okviru njihovih nadležnosti za pomoć detetu.

- Uspostaviti i poboljšati međunarodnu i regionalnu saradnju sa drugim policijskim agencijama i tužiocima, radi efikasnog praćenja i borbe protiv CSEC-a.
- Obučiti policijske službenike i relevantne kadrove u identifikovanju počinilaca i potencijalnih žrtava.
- Uključiti sve zainteresovane strane u napore za podsticanje identifikacije i prijavljivanja slučajeva.
- Razviti i obezbediti programe obuke o radu sa ranjivim grupama dece.
- Sprovesti zajedničku obuku svih relevantnih aktera na opštinskom nivou kako bi ih upoznali sa međusobnim odgovornostima.
- Podići svest u relevantnim državnim institucijama i odeljenjima odgovornim za pružanje podrške i pristupa pravima na nacionalnom i lokalnom nivou.
- Sprovesti redovnu zajedničku obuku nadležnih policijskih službenika, posebno službenika granične policije, aerodromskih službenika i predstavnika prekršajnih organa, kako bi se poboljšalo poznavanje standarda međunarodnog humanitarnog prava i prepoznavanje potrebe za zaštitom ranjivih grupa.
- Organizovati specijalne timove koji uključuju organizacije civilnog društva predvođene Romima u otkrivanju i sprečavanju prinudnog prosjačenja i ranih ili prisilnih brakova.
- Davanje prioriteta identifikaciji i podršci deci bez pratnje i deci u migracijama.

Civilno društvo, NVO i međunarodne organizacije

- Ojačati kapacitete organizacija civilnog društva za licenciranje njihovih usluga.
- Analizirati pravilnik o uslugama davanja licence u pogledu licenciranja specijalizovanih usluga za decu.
- Koristiti participativni pristup u kreiranju usluga namenjenih podršci deci sa odobrenom zaštitom.
- Dodeliti finansijska sredstva za pružanje usluga od organizacija civilnog društva svim korisnicima u sistemu pružanja podrške deci.
- Promovisati usluge koje pružaju organizacije civilnog društva.
- Obezbediti blagovremeni pristup ranjivih grupa službama OCD-a.
- Unaprediti saradnju sa drugim organizacijama civilnog društva, nevladinim organizacijama i međunarodnim organizacijama u zemlji i regionu.

Privatni sektor

- Razviti adekvatne, obavezne operativne protokole za identifikaciju i prijavljivanje CSEC-a u putničkoj i turističkoj industriji (hoteli, privatni smeštaj, privatne kompanije, agencije itd.)
- Obučiti zaposlene u putovanjima i turizmu o protokolima i preventivnim merama.
- Organizovati medijske kampanje za podizanje svesti, praviti video snimke, letke, bilborde i sl. i učiniti ih vidljivim u turističkim objektima.
- Ojačati saradnju sa policijom i inspektorima rada.

SEVERNA MAKEDONIJA

Sistemi zaštite dece

- Ojačati pomoć za reintegraciju i zaštitu dece žrtava.
- Unaprediti obuku, saradnju i svest o ulozi svake od nadležnih institucija i obezbediti odgovarajuće praćenje institucionalnog odgovora u slučajevima CSEC-a.
- Dati prioritet sprovođenju usvojenih zakona, politika i strategija o pravima dece.
- Razviti nacionalne strategije za promovisanje i zaštitu prava dece.
- Uspostaviti strateški pristup i plan za profesionalni razvoj kadrova iz različitih institucija koje su deo sistema zaštite dece.
- Izvršiti procenu potreba za obukom i utvrditi posebne godišnje planove za profesionalni razvoj svih relevantnih zainteresovanih strana uključenih u sistem prevencije i zaštite.
- Revidirati zakonsko telo zaduženo za nadzor nad sprovodenjem Konvencije UN o pravima deteta.
- Sprovedi preporuke Grupe eksperata za borbu protiv trgovine ljudima (GRETA), uključujući pružanje adekvatnih mera pomoći, kao što su smeštaj i adekvatna identifikacija muških žrtava trgovine ljudima.
- Dati prioritet identifikaciji i krivičnom gonjenju slučajeva trgovine ljudima i CSEC-a, umesto povećavanju pažnje na pitanje krijumčarenja migranata.
- Intenzivirati napore za konfiskaciju imovine i kriminalne imovinske koristi stečene kroz kriminalne radnje vezane za CSEC.
- Uspostaviti snažan okvir za praćenje, uključujući javni pristup nezavisnim mehanizmima za žalbe.
- Poboljšati podršku i usluge usmerene na decu migrante i one koji su vraćeni kao neuspešni azilanti, kao i LGBT omladinu, s obzirom na to da su u visokorizičnim grupama.
- Izmeniti trenutnu statističku bazu kako bi se omogućilo pravilno i adekvatno planiranje i praćenje usluga za sve visokorizične grupe.
- Uvesti posebne programe i mere pomoći za romsku decu, razvijene u saradnji sa romskim porodicama i zajednicama.
- Obezbediti pristup skloništu svim žrtvama trgovine ljudima i CSEC-a, bez obzira na njihov pravni ili stambeni status. U slučaju da to nije moguće, a žrtve koje su strani državljanji i koje borave u zemlji ilegalno budu smeštene od strane MUP-a - Jedinice za borbu protiv trgovine ljudima i krijumčarenja migranata u prihvatnom centru za strane državljanje, onda zaposleni u prihvatnom centru treba da budu adekvatno obučeni za pružanje pomoći i podrške žrtvama.
- Uvesti i/ili ojačati programe reintegracije u skloništima i prihvatnom centru za strane državljanje, tako da žrtve mogu biti bolje opremljene za uspešnu reintegraciju u društvo.
- Povećati finansiranje organizacija civilnog društva koje sprovode preventivne aktivnosti i pružaju usluge žrtvama trgovine ljudima i seksualnog nasilja.
- Uključiti decu i mlade u javnu raspravu o rizicima na internetu, digitalnoj bezbednosti i mogućnostima.
- Obezbediti da adekvatne usluge podrške budu dostupne onima koji dožive nešto loše na mreži i da deca budu svesna kako da pristupe tim uslugama.

Sprovođenje zakona i krivično pravosuđe

- Povećati napore na otkrivanju i rešavanju slučajeva CSEC-a i usvojiti odgovarajuće mere za krivično gonjenje počinilaca.
- Izdvojiti dovoljna sredstva za sprovođenje nacionalnih strategija i akcionih planova za suzbijanje CSEC-a.
- Nacionalni komitet treba da revidira i poboljša trenutni pristup i sistem za prikupljanje podataka i da učini informacije javno dostupnim kako bi se mogle koristiti za praćenje napretka koji je zemlja postigla u rešavanju CSEC-a. Takođe, razmotrite povećanje njegovog nivoa transparentnosti i odgovornosti.
- Povećati izgradnju kapaciteta sektora za visokotehnološki kriminal u MUP-u i stvoriti okruženje za učenje koje će doprineti unapređenju razumevanja i znanja CSEC-a olakšanog tehnologijom.
- Nastaviti praćenje onlajn sadržaja, obuku za digitalnu pismenost i preferencije i politike društvenih medija, kako bi se povećali kapaciteti za rano otkrivanje i sprečavanje CSEC-a olakšanog tehnologijom i distribucije nedozvoljenih sadržaja onlajn.
- Povećati kapacitete za rane preventivne akcije, usvojiti dobre prakse iz aktivnosti mobilnih timova i obezbediti institucionalnu finansijsku podršku za njihov kontinuirani rad.
- Ojačati podršku komisije, socijalnih radnika, policije i zdravstvenog osoblja.
- Dati prioritet obuci kadrova koji rade na dečjem sistemu prevencije.
- Sprovesti smernice za kreatore politika o zaštiti dece na mreži od strane Međunarodne unije za telekomunikacije (ITU).¹⁹⁶

Civilno društvo, NVO i međunarodne organizacije

- Mobilisati resurse za nastavak uspešnog rada mobilnih timova, koji obezbeđuju efikasne mehanizme za identifikaciju potencijalnih žrtava CSEC-a.
- Podići svest o CSEC-u među mladima.
- Promovisati mehanizme prijavljivanja kod šire javnosti: slučajeve kada se sumnja na CSEC treba prijaviti MUP-u na broj policije za hitne slučajeve (192), dežurnu liniju za trgovinu ljudima (0800 111 11) ili na onlajn aplikaciji redbutton.mvr.gov.mk.
- Promovisati i dati prioritet preventivnim mehanizmima, kao što su upotreba *block cyber trafficking* heštoga i uspostavljanje aktivne telefonske linije za povećanje nivoa svesti i kapaciteta za prijavljivanje.
- Izrada edukativnog materijala za roditelje, nastavnike i socijalne radnike.
- Ažurirati mapiranje postojeće infrastrukture (institucija i organizacija) koje rade na zaštiti prava dece i dece žrtava.
- Saradivati sa privatnim sektorom, posebno ugostiteljskim kompanijama, putničkim agencijama, lokalnim hotelima i IKT kompanijama.

Privatni sektor

- Osmisliti koordinisane programe obuke za zaposlene u javnom sektoru.
- Uspostaviti regionalni centar za internet kulturu i svest u različitim sektorima društva kako bi se olakšalo podizanje svesti i brže reagovanje na stalno promenljive uslove bezbednosti na internetu.
- Pomoći drugim zainteresovanim stranama u identifikovanju ranjivih grupa i visokorizičnog ponašanja širom javnosti, posebno dece i žena, kako bi ih informisali putem ciljanih, koordinisanih kampanja za podizanje svesti.
- Saradivati sa nevladinim organizacijama u razvoju preventivnih programa i pružanju podrške postojećim naporima za suzbijanje CSEC-a.
- Promovisati dostupne mere za zaštitu privatnosti i omogućiti korisnicima da donose informisane odluke o tome kada i kako dele svoje lične podatke na mreži.
- Razviti mehanizam saradnje sa MASIT-om, privrednom komorom za informacione i komunikacione tehnologije, koja može dodati vrednost i uticaj na razvoj podrške za podizanje svesti, otkrivanje i prijavljivanje potencijalnih žrtava CSEC-a.¹⁹⁷
- Dati prioritet obuci o ranom otkrivanju i prepoznavanju potencijalnih žrtava CSEC-a.
- Ojačati saradnju između telekomunikacionih jedinica i organa za sprovođenje zakona.

SRBIJA

Sistemi zaštite dece

- Uključiti u školske programe obavezne teme o CSEC-u i njegovim manifestacijama, kao što su CSEC olakšan tehnologijom i CSEC u ugostiteljstvu.

Sprovođenje zakona i krivično pravosuđe

- Izdvojiti budžet za borbu protiv CSEC-a i njegovih manifestacija, posebno CSEC-a olakšanog tehnologijom.
- Nastaviti obuke za predstavnike organa reda i pravosuđa.
- Inicirati potpisivanje memoranduma o saradnji između zemalja u regionu o CSEC-u.
- Prevazići pravne i administrativne prepreke za korišćenje dostupnih platformi koje se bave CSEC-om i podržavaju istrage (npr. Bolji internet za decu).
- Ojačati ljudske resurse organa za sprovođenje zakona, pravosuđa i pružalaca usluga kako bi se sprečilo izgaranje zaposlenih koji rade na slučajevima CSEC-a.
- Podsticati razmenu informacija i iskustava između profesionalaca u različitim zemljama u regionu i šire.
- Organizovati redovne sastanke i obuke za predstavnike organa reda i tužilaštva na nacionalnom i regionalnom nivou.

Civilno društvo, NVO i međunarodne organizacije

- Povećati kapacitete OCD na CSEC-u.
- Razviti i podržati usluge i programe reintegracije za žrtve CSEC-a.
- Učiniti usluge dostupnim za svu decu, posebno onu u ruralnim i ekonomski i društveno ugroženim sredinama.
- Uključiti decu u razvoj usluga i preventivnih mera.

- Razviti preventivne programe za roditelje o CSEC-u, posebno CSEC-u koji je olakšan tehnologijom i o digitalnim rizicima dece.
- Prilagoditi preventivne aktivnosti da biste ciljali jezičke i IT alate koje deca najčešće koriste.
- Unaprediti kapacitete i podstićati medije da izveštavaju o slučajevima CSEC-a, u skladu sa kodeksom ponašanja.

Privatni sektor

- Promovisati Kodeks protiv CSEC-a u sektoru ugostiteljstva i IKT-a.
- Sprovesti izgradnju kapaciteta i preventivne aktivnosti na suzbijanju CSEC-a u putničkom i turističkom sektoru i sektoru IKT-a.
- Učiniti postupke identifikacije i prijavljivanja transparentnim.
- Uključiti predstavnike privatnog sektora u nacionalne mehanizme upućivanja i implementaciju postojećih standardnih operativnih procedura.

▼ Mesta Iskorišćavanja
u Albaniji. © Besart Cani



MATRICA PREPORUKA

	Opšte	CSEC olakšan tehnologijom	SECTT	Romi
Pravni okvir	<p>1. Ratifikovati ili pristupiti relevantnim konvencijama, protokolima i regionalnim instrumentima i sprovoditi obaveze koje proizilaze iz međunarodnih dokumenata i konvencija.</p> <p>2. Jasno prepoznati CSEC, uključujući CSEC olakšan tehnologijom, u strateškim dokumentima.</p> <p>3. Usklađivanje nacionalnog zakonodavstva sa međunarodnim i regionalnim zakonodavstvom, potpisanim konvencijama i protokolima i definicijama širom svih zakona i strateških dokumenata.</p> <p>4. Usvojiti nacionalno zakonodavstvo koje zabranjuje, sprečava i reaguje na CSEC i CSEC olakšan tehnologijom u svim njihovim manifestacijama, i razviti podzakonske akte, propise i procedure.</p> <p>5. Usaglasiti zakonodavstvo koje se odnosi na krivična dela CSEC-a i CSEC-a olakšanog tehnologijom i namerno nepropisno ponaranje: pravljenje, nuđenje ili stavljanje na raspolažanje; distribucija ili prenos; nabavka CSAM-a za sebe ili za drugo lice; posedovanje CSAM-a; svestan pristup CSAM-u putem IKT-a.</p> <p>6. Terminološke smernice za zaštitu dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja treba koristiti kao vodeće principe.</p> <p>7. Uključiti i definisati CSEC, uključujući CSEC olakšan tehnologijom, kao zasebna krivična dela u okviru krivičnog zakona.</p> <p>8. Preispitati definiciju deteta u okviru krivičnog zakona i uskladiti ga sa ustavom, zakonom o socijalnoj i dečjoj zaštiti i porodičnim pravom, kao i sa UNCRC-om.</p> <p>9. Podići uzrast saglasnosti za legalan seksualni odnos.</p> <p>10. Preispitivanje izuzetaka koji se odnose na brak moguć pre punoletstva, sa 16 godina.</p> <p>11. Promovisanje pristupa prilagođenog deci u zakonodavnem okviru i praksi.</p> <p>12. Usvojiti zakon o novčanoj naknadi za žrtve krivičnih dela u okviru zakonodavstva i pronaći izvore za njegovo sprovođenje.</p> <p>13. Uključiti svesno prisustvo seksualnom zlostavljanju sa učešćem dece kao krivično delo u krivični zakonik.</p> <p>14. Krivičnim zakonom treba kao otežavajuće okolnosti propisati činjenicu da je izvršilac, namerno ili iz nehata, ugrozio život deteta ili da je krivično delo uključivalo teško nasilje ili nanelo ozbiljnu štetu detetu.</p>	<p>1. Usvojiti formalnu definiciju materijala za seksualno zlostavljanje dece i kriminalizovati druge oblike onlajn seksualnog iskorišćavanja dece kao što su onlajn gruming i seksualno iznuđivanje.</p> <p>2. Termin „dečja pornografija“ treba zameniti terminom „materijal seksualnog zlostavljanja dece“.</p> <p>3. Termin „dečja pornografija“ u krivičnom zakoniku treba definisati kako bi se osigurala dekriminalizacija samostalno napravljenih seksualnih slika dece koje ova deca poseduju uz sopstvenu saglasnost i isključivo za sopstvenu privatnu upotrebu.</p> <p>4. Periodična revizija zakonodavstva je neophodna zbog evoluirajuće i visokotehnološke prirode CSEC-a olakšanog tehnologijom.</p>		<p>1. Definisati posebne mere za zaštitu ranjivih grupa, uključujući romsku i decu u migracijama.</p>

	Opšte	CSEC olakšan tehnologijom	SECTT	Romi
Sistem zaštite dece	<p>1. Unaprediti mehanizam koordinacije više agencija kako bi uključio sve relevantne subjekte, naglašavajući ulogu različitih agencija za dobijanje više informacija i finansiranje i intervenciju u vezi sa seksualnim iskorišćavanjem i zlostavljanjem dece.</p> <p>2. Obezbediti učešće civilnog društva i nevladinih organizacija u proces izrade politika i donošenja odluka.</p> <p>3. Razviti mehanizme za povezivanje odgovarajućih nacionalnih strategija o zaštiti dece, trgovini ljudima, obrazovanju, socijalnoj inkluziji itd.</p> <p>4. Razviti nacionalnu strategiju za promovisanje i zaštitu prava dece i zakonsko telo zaduženo za nadzor nad realizacijom UNCRC-a, koordinirane između lokalnog i centralnog nivoa i pružanjem usluga socijalne zaštite na adekvatan način na lokalnom nivou.</p> <p>5. Saradnja između vlada i nevladinih organizacija/organizacija (domaćih, regionalnih i međunarodnih) mora biti unapređena u oblasti prevencije, jasnim definisanjem odgovornosti i potpisivanjem memoranduma o saradnji.</p> <p>6. Inicirati potpisivanje memoranduma o saradnji između zemalja u regionu o CSEC-u i posebno CSEC-u koji je olakšan tehnologijom.</p> <p>7. Pokrenuti i finansirati istraživačke centre i institute koji prikupljaju podatke i podržavaju poboljšane metode prikupljanja podataka, omogućavajući ciljanje pristupe prevenciji i zaštiti.</p> <p>8. Sve zainteresovane strane treba da budu uključene u ažuriranje podataka u jedinstvenoj bazi podataka sa razvijenim skupom indikatora koji omogućavaju praćenje i analizu i dele važne informacije, uključujući pružanje javno dostupnih podataka.</p> <p>9. Identifikovati jedan entitet kao „čuvara/vlasnika“ jedinstvene baze podataka i prvu tačku kontakta za pristup podacima (metapodacima); za međunarodnu istragu, INTERPOL treba da bude prva tačka kontakta.</p> <p>10. Razviti sistem jedinstvenih brojeva slučajeva za sve uključene subjekte kako bi se izbegli dvostruki unosi.</p> <p>11. Sprovesti dalja istraživanja za obezbeđivanje nacionalnih statističkih izveštaja o tim pojavama.</p> <p>12. Razviti nacionalne akcione planove (NAP) i strategije o CSEC-u i CSEC-u olakšanom tehnologijom, koji treba da budu namenske akcije koje imaju za cilj da spreče i zaštite decu u kratkoročnom i dugoročnom periodu.</p> <p>13. Uspostaviti formalne mehanizme zaštite i praćenja, uključujući šeme registracije za pomoć i sisteme za identifikaciju i praćenje kako bi se otkrila moguća deca žrtve CSEC-a i CSEC-a olakšanog tehnologijom, posebno ona koja su bez pratnje, kako bi se smanjio rizik od eksploracije.</p> <p>14. Razviti mehanizme za identifikaciju žrtava i prepoznavanje i tretiranje žrtava CSEC-a kao takvih.</p> <p>15. Vlada treba da ojača i finansijski podrži mehanizme telefonskih linija za pružanje pomoći i dežurnih telefona za prijavljivanje neprilagodnog sadržaja i podrške žrtvama, obezbeđujući anonimnost i zaštitu ličnih podataka žrtava.</p> <p>16. Obezbediti da je pomoć žrtvama, kao što su smeštaj, psihosocijalna i pravna pomoć, forenzika i svaka dodatna pomoć prilagođena potrebama dece kako bi im se omogućilo da se potpuno oporave i ponovo uključe u svoje zajednice.</p> <p>17. Sprovesti analizu pravilnika o uslugama davanja licence u pogledu licenciranja specijalizovanih usluga za decu.</p> <p>18. Dodeliti finansijska sredstva za pružanje usluga od strane organizacija civilnog društva svim korisnicima u sistemu pružanja podrške deci.</p> <p>19. Osnovati fond za obezbeđivanje naknade deci žrtvama trgovine ljudima i seksualnog iskorišćavanja, u slučajevima kada se navedena naknada ne može naplatiti od počinioца.</p> <p>20. Intenzivirati napore za konfiskaciju imovine koja je stečena kroz akte vezane za trgovinu ljudima.</p> <p>21. Uspostaviti pristup nezavisnim mehanizmima pritužbi, npr. ombudsmanu.</p> <p>22. Koristiti rezultate istraživanja za definisanje i kreiranje mera za sprečavanje socijalne netolerancije na prijavljene slučajeve ili stigmatizacije žrtava.</p> <p>23. Pružiti podršku formalnim i neformalnim obrazovnim programima u školama i zajednicama sa fokusom na razvoj preventivnih programa za prepoznavanje uzroka i faktora rizika.</p>	<p>1. NAP-ovi treba da preduzmu namenske akcije protiv CSEC-a olakšanog tehnologijom.</p> <p>2. Poboljšana saradnja sa pružocima internet usluga u cilju praćenja i regulisanja nevoljnog izlaganja CSAM-u i pružanja potrebnih podataka za istragu i procenu.</p> <p>3. Razviti informativne kampanje za informisanje roditelja o bezbednosti dece na internetu na određenim komunikacionim kanalima.</p> <p>4. Ministarstvo unutrašnjih poslova, preko policijske akademije, treba da uspostavi i obezbedi odgovarajući i specijalizovan obuku za izgradnju sposobnosti svih relevantnih službenika.</p> <p>5. Uspostava specijalizovanog tela za visokotehnološki kriminal, sa posebnim fokusom na CSEC koji je olakšan tehnologijom.</p> <p>6. Razviti mehanizme za praćenje aktivnosti internet kafea i sadržaja koji se gleda u ovim internet kafeima na Kosovu.</p> <p>7. Za implementaciju treba uzeti u obzir smernice za kreatore politika o zaštiti dece na mreži za 2020. godinu od strane Međunarodne unije za telekomunikacije (ITU).²⁹</p> <p>8. Razviti objektivne standarde dubinske analize, dogovorene kroz konsultacije sa više zainteresovanih strana.</p> <p>9. Raditi sa partnerima u cilju saradnje sa finansijskim sektorom.</p>	<p>1. Razviti, posebno na lokalnom nivou, akcione planove i preduzeti mере за заштиту dece od ulaska u CSEC.</p> <p>2. Ministarstva turizma, u saradnji sa drugim ministarstvima nadležnim za dobrobit dece, kao što su ministarstva zdravlja i socijalne zaštite i unutrašnjih poslova, treba da rade na implementaciji zajedničke strategije sa više zainteresovanih strana (podizanje svesti za putničke i turističke subjekte, politike informativnih kampanja itd.) za zaštitu dece od seksualnog iskorišćavanja u putovanjima i turizmu.</p> <p>4. Uključiti predstavnike putovanja i turizma u nacionalne mehanizme upućivanja (NRM) i implementaciju postojećih standardnih operativnih procedura.</p>	<p>1. Definisati posebne mere za zaštitu romske i migrantske dece.</p> <p>2. Organizovati specijalne timove koji uključuju organizacije civilnog društva predvođene Romima u otkrivanju i sprečavanju prisilnog prosaćenja i ranih ili prisilnih brakova.</p> <p>3. Podsticati aktivnosti identifikacije i prevencije za pružanje podrške deci migrantima i maloletnicima bez pratnje o CSEC-u.</p> <p>4. Uspostaviti programe reintegracije za nacionalne i strane žrtve trgovine ljudima nakon boravka u prihvatnom centru kako bi se žrtvama omogućila uspešna integracija u društvo.</p> <p>5. Uključiti predstavnike Roma u tela postojećih okvira.</p>
Sprovodenje zakona i krivično pravosude	<p>1. Povećan broj obuka za izgradnju kapaciteta za policijske službenike, tužioce, sudije i sve relevantne aktere koji imaju redovan kontakt sa decom o ovoj pojavi i o tome kako adekvatno sprovesti krivično pravo za decu i u tehničkim uslovima (npr. za CSEC olakšan tehnologijom).</p> <p>2. Razvoj specijalizovanih nastavnih planova i programa obuke na policijskim akademijama i centrima za obrazovanje sudija i tužilaca.</p> <p>3. Izvršiti procenu potreba za obukom i utvrditi posebne godišnje planove za profesionalni razvoj svih relevantnih zainteresovanih strana, uključujući sistem prevencije i zaštite.</p> <p>4. Redovno ažurirati opremu i softver.</p> <p>5. Bliska saradnja između subjekata u pravosudnom sektoru i sistema zaštite dece tokom istraživanja slučajeva, uključujući direktnе komunikacione linije između policijskih službenika, tužilaca i laboratorijskih jedinica za visokotehnološki kriminal.</p> <p>6. Organizovati redovne zajedničke sastanke za predstavnike organa reda i tužilaštva na nacionalnom i regionalnom nivou.</p> <p>7. Prati broj optužbi za trgovinu ljudima, uključujući trgovinu decom za seksualno iskorišćavanje i eksploraciju radne snage i deliti podatke sa relevantnim akterima iz sistema za zaštitu dece i subjektima za borbu protiv trgovine ljudima.</p>	<p>1. Ponovo investiranje u strukturu nacionalne kompjuterske laboratorije za bolje tehnološke alate i sredstva za istraživanje slučajeva.</p> <p>2. Razviti protokole o tome kako izvući materijal o zlostavljanju – većina regionalnih obaveštajnih podataka dolazi iz spoljnih izvora i ekspertize (EVROPOL, itd.).</p>	<p>1. Organi za sprovodenje zakona i turistički operatori treba da budu informisani o CSEC-u i o tome kako zaštiti decu od eksploracije.</p> <p>2. Jačati saradnju sa inspekcijom rada.</p>	

	Opšte	CSEC olakšan tehnologijom	SECTT	Romi
Organizacije civilnog društva i međunarodne organizacije	<p>1. Olakšati učešće dece i mlađih u kampanjama za podizanje svesti i razmenu informacija o ovom fenomenu, jer će se time povećati delotvornost ciljanih napora za prevenciju i zaštitu od CSEC-a i CSEC-a koji je podržan tehnologijom.</p> <p>2. Jačanje znanja zajednica o digitalnoj bezbednosti i potencijalnim pretnjama deci u virtualnom prostoru.</p> <p>3. Razviti kapacitete i otpornosti dece kroz sisteme podrške vršnjaka i programe obrazovanja.</p> <p>4. Zalagati se za poboljšanje i proširenje školskih programa kako bi uključili obrazovanje o digitalnoj i internet bezbednosti, identifikaciji rizika i zaštitnom ponašanju dece i omladine.</p> <p>5. Angažovati decu, uključujući decu žrtve, u proces izrade i sprovođenja različitih nacionalnih akcionih planova.</p> <p>6. Podići svest među relevantnim zainteresovanim stranama i olakšati ili sprovesti obaveznu obuku o seksualnom iskoriščavanju i zlostavljanju u virtualnom prostoru za celokupne kadrove, policijske službenike, nastavnike, roditelje, civile i volontere.</p> <p>7. Pružiti podršku državama koje daju kadrove u mirovne operacije u uspostavljanju zaštitnih mera protiv CSEC-a i protokola prijavljivanja, kao i u detaljnem i brzom istraživanju navoda CSEC-a.</p> <p>8. Obezbediti da nacionalni istražitelji budu propisno opremljeni za postupanje u slučajevima koji uključuju CSEC, kao što su prethodno iskustvo sa decom, odgovarajuća obuka, iskustvo sa krivičnim delima koja uključuju decu ili krivičnim delima seksualne prirode, itd.</p> <p>9. Mobilisati finansijske i ljudske resurse za nastavak uspešnog primera i mehanizma mobilnih timova u identifikaciji potencijalnih žrtava.</p> <p>10. Učiniti usluge dostupnim i pristupačnim za svu decu, posebno onu u ruralnim i ekonomski i društveno izazovnim sredinama.</p> <p>11. Zalagati se za regulisanje digitalnih zaštitnih mera i odgovornosti među zainteresovanim stranama u njihovim sektorima, uključujući pružaocu internet usluga, roditelje, obrazovne institucije (kao što su škole) i agencije za sprovođenje zakona.</p> <p>12. Saradivati sa drugim akterima civilnog društva, nevladinim organizacijama i IKT kompanijama (posebno pružaocima internet usluga), naročito u pogledu znanja, informacija i razmene dobrih praksi.</p> <p>13. Usredstviti se i razviti dugoročan, strateški pristup u rešavanju tog pitanja, uključujući sprovođenje praćenja i evaluacije završenih projekata i programa.</p>			
Privatni sektor	<p>1. Mediji i novinari, posebno onlajn mediji, i profesionalci, treba da budu edukovani i obučeni za pružanje odgovarajućih informacija koje se odnose na sve oblike seksualnog iskoriščavanja i zlostavljanja dece, uz dužno poštovanje zaštite podataka o ličnosti i privatnosti žrtava.</p> <p>2. Privatni sektor ne treba da bude saučesnik u tome i treba da proaktivno zabrani korišćenje seksualizovanih slika i poruka koje uključuju decu u svojim proizvodima i uslugama. To uključuje dostupnost i promociju proizvoda namenjenih za seksualizaciju devojčica u mladom uzrastu u časopisima, filmovima, kompjuterskim igrama, odeći, igračkama, šminki i drugim proizvodima koji se plasiraju i odraslima i deci.</p>	<p>1. IKT internet industrija i kompanije treba da poboljšaju režim ograničene odgovornosti posredničkih pružalaca usluga, zajedno sa neregulisanim područjem obaveštenja i procedura uklanjanja. IKT kompanije treba da uspostave protokole i jasne procedure i politike u vezi sa uklanjanjem nezakonitog ili neprimerenog materijala sa platformi i usluga koje pružaju.</p> <p>2. IKT kompanije treba da uspostave ovlašćenje za praćenje i prijavljivanje nedozvoljenih sadržaja koji se prenose preko njihovih mreža, platformi i/ili elektronskih komunikacionih uređaja i usluga.</p> <p>3. IKT kompanije treba da proaktivnije sarađuju sa lokalnim nevladnim organizacijama, posebno u pogledu razmene znanja, iskustava i informacija, podizanja svesti među zaposlenima u IKT i uspostavljanju zaštitnih mera i mehanizama zaštite žrtava.</p> <p>4. Industrija informacija i tehnologije treba da obezbedi da onlajn platforme imaju pojačane mere bezbednosti i zaštite, kao i da promovišu i olakšavaju usluge upućivanja na bezbednost dece i telefonske linije za pružanje pomoći.</p> <p>5. Tehnološke kompanije treba da ulažu resurse u obezbeđivanje adekvatnog broja ljudskih moderatora za praćenje nekih od najosetljivijih kategorija sadržaja, uključujući materijal sa seksualnim zlostavljanjem i iskoriščavanjem dece.</p>	<p>1. Povećati izgradnju kapaciteta i obuku o SECTT-u i CSEC-u za turooperatore.</p> <p>2. Povećati angažovanje turooperatora sa Kodeksom.</p> <p>3. Razviti operativne protokole u zaštiti i identifikaciji žrtava i prijavljivanju slučajeva u industriji putovanja i turizma i učiniti ih obaveznim.</p> <p>4. Organizovati medejske kampanje, praviti video snimke, TV spotove, letke, bilborde i sl. i učiniti ih vidljivim u turističkim objektima.</p> <p>5. Unaprediti saradnju sa snagama reda i lokalnim nevladnim organizacijama, na primer uspostavljanjem protokola za obaveštavanje policije kada se zaposleni susretnu sa nedoličnim ponašanjem ili sumnjivim slučajevima i kada lokalne nevladine organizacije za borbu protiv-trgovine ljudima sprovode obuku zaposlenih.</p> <p>6. Međunarodne, regionalne i veće kompanije se podstiču da pruže podršku i podele svoje zaštitne mere, iskustva i protokole prijavljivanja sa manjim, lokalnim kompanijama u industriji.</p>	

NAPOMENE

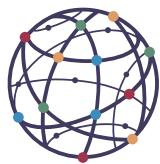
- 1 Iako se „dečja pornografija” i dalje široko koristi kao pravna definicija u mnogim zemljama, uključujući SAD i mnoge zemlje Zapadnog Balkana, njegova upotreba je uglavnom obmanjujuća i netačna. Termin „pornografija” se koristi za materijale kao što su slike, video snimci, knjige i drugi mediji koji imaju za cilj da izazovu seksualno uzbudjenje. S obzirom na to da deca još nisu psihički ili fizički zrela, ne mogu biti potpuno svesna aktivnosti u koje su možda primorana. Uključivanje dece u takve materijale stoga ne treba definisati kao „pornografiju”, već kao „seksualno zlostavljanje ili iskoriščavanje dece”. Netačna upotreba terminologije može umanjiti eksplatacionu prirodu ovog fenomena, kao i implicirati određeni stepen legitimite sa strane počinjoca i pristanak sa strane deteta žrtve
- 2 Reference na Kosovo u ovom izveštaju vrše se ne dovodeći u pitanje stavove o statusu i u skladu su sa Rezolucijom Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija 1244/1999 i savetodavnim mišljenjem Međunarodnog suda pravde o proglašenju nezavisnosti Kosova
- 3 Međunarodna organizacija rada, Globalne procene dečijeg rada, 2017, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/publication/wcms_575541.pdf.
- 4 Savet Evrope, Pravilo donjeg veša - Kiko i ruka, 2021, <https://www.coe.int/en/web/children/underwear-rule>.
- 5 Zakoni o starosnom pragu, međutim, zavise od nacionalnog zakonodavstva i variraju od zemlje do zemlje.
- 6 ECPAT International, Oblici komercijalne seksualne eksplatacije dece, 2016, https://www.ecpat.org/wp-content/uploads/2016/04/ECPAT_brochure_2005_ENG_2nd-Edition.pdf.
- 7 Generalna skupština UN-a, Konvencija o pravima deteta, novembar 1989, <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CRC.aspx>.
- 8 Međunarodna organizacija rada, Konvencija o najgorim oblicima dečijeg rada, 1999 (br. 182), https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:P12100_ILO_CODE:C182.
- 9 Generalna skupština UN-a, Protokol za sprečavanje, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudima posebno ženama i decom, novembar 2000, <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/protocoltraffickinginpersons.aspx>.
- 10 Međutim, nije sva trgovina decom CSEC, jer se decom može trgovati i za radnu eksplataciju.
- 11 Chase i Statham, Commercial and sexual exploitation of children and young people in the UK—a review, Child Abuse Review, 2005, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/car.881>.
- 12 Ellen Wright Clayton, Richard D Krugman i Patti Simon (urednici), Confronting commercial sexual exploitation and sex trafficking of minors in the United States. Institut za medicinu i Nacionalni istraživački savet, Vašington, DC: The National Academies Press, 2013, <https://ojdp.ojp.gov/sites/g/files/xyckuh176/files/pubs/243838.pdf>.
- 13 Komercijalna seksualna eksplatacija dece i trgovina seksom, Development Services Group, Inc., Vašington, DC: Kancelarija za maloletničku pravdu i prevenciju delinkvencije, 2014, <https://www.ojjdp.gov/mpg/litreviews/CSECSexTrafficking.pdf>.
- 14 Megan Annitto, Consent, Coercion, and Compassion: Emerging Legal Responses to the Commercial Sexual Exploitation of Minors, Yale Law and Policy Review, 30, 1, <https://digitalcommons.law.yale.edu/ylpr/vol30/iss1/2>.
- 15 Lucia Bird i drugi, Transformative technologies: How digital is changing the landscape of organized crime, Global Initiative Against Transnational Organized Crime, June 2020, <https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2020/06/Transformative-Technologies-WEB.pdf>.
- 16 Instagram je najveći za gruming dece na mreži - NSPCC nalazi, BBC News, 1. mart 2019. godine, <https://www.bbc.com/news/uk-47410520>.
- 17 How People Use the Internet to Sexually Exploit Children and Teens, Stop It Now, <https://www.stopitnow.org/ohc-content/how-people-use-the-internet-to-sexually-exploit-children-and-teens>.
- 18 Livia Vagner i Thi Hoang, Aggravating circumstances: How coronavirus impacts human trafficking, Global Initiative Against Transnational Organized Crime, maj 2020., <https://globalinitiative.net/analysis/human-trafficking-covid-impact/>.
- 19 Nikita Malik, When it comes to Child Sexual Exploitation, we cannot ignore the Darknet, Forbes, 4. septembar 2018., <https://www.forbes.com/sites/nikitamalik/2018/09/04/when-it-comes-to-child-sexual-exploitation-we-cannot-ignore-the-darknet/#62708606de6a>.
- 20 Evropska komisija, strategija EU za efikasniju borbu protiv seksualnog zlostavljanja dece, COM (2020) 607 finalno, 24. jul 2020, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-security/20200724_com-2020-607-commission-communication_en.pdf.

- 21 Lucia Bird i drugi, Transformative technologies: How digital is changing the landscape of organized crime, Global Initiative Against Transnational Organized Crime, June 2020, <https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2020/06/Transformative-Technologies-WEB.pdf>.
- 22 Generalna skupština UN-a, Izveštaj specijalnog izvestioca o prodaji dece, dečijoj prostituticiji i dečjoj pornografiji, A/HRC/12/23, Savet za ljudska prava, 13. jul 2009, <https://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/12session/A.HRC.12.23.pdf>.
- 23 Michael H Keller i Gabriel JX Dance, The internet is overrun with images of child sexual abuse. What went wrong? The New York Times, 28. septembar 2019, <https://www.nytimes.com/interactive/2019/09/28/us/child-sex-abuse.html>.
- 24 Evropska komisija, strategija EU za efikasniju borbu protiv seksualnog zlostavljanja dece, COM (2020) 607 finalno, 24. jul 2020, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-security/20200724_com-2020-607-commission-communication_en.pdf.
- 25 Measuring Organized Crime in the Western Balkans, UNODC, 2020, <https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/OC/Measuring-OC-in-WB.pdf>.
- 26 Trafficking in human beings in and through Southeast Europe – A qualitative analysis, Balkan Criminology, <https://www.balkan-criminology.eu/projects/trafficking-in-human-beings-in-and-through-southeast-europe-a-qualitative-analysis/>.
- 27 NODC, Global Report on Trafficking in Persons 2020, januar 2021, https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/tip/2021/GLOTIP_2020_15jan_web.pdf. Jugoistočna Evropa se odnosi na sledeću grupu suverenih država i teritorija: Albanija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Hrvatska, Grčka, Kosovo, Crna Gora, Severna Makedonija, Rumunija, Srbija, i Istočna Trakija (deo Turske). Ponekad su uključene i Moldavija i Slovenija
- 28 US Department of State, 2020 Trafficking in Persons Report, jun 2020, <https://www.state.gov/reports/2020-trafficking-in-persons-report/>.
- 29 Ibid.
- 30 Ibid.
- 31 Komercijalna seksualna eksploracija dece i trgovina seksom, Development Services Group, Inc., Vašington, DC: Kancelarija za maloletničku pravdu i prevenciju delinkvencije, 2014, <https://www.ojjdp.gov/mpg/litreviews/CSECSexTrafficking.pdf>
- 32 ECPAT International, Borba protiv dečijeg seksa turizma: Pitanja i odgovori, 2008, 6, https://www.ecpat.org/wp-content/uploads/legacy/cst_faq_eng.pdf
- 33 ECPAT International, Oblici komercijalne seksualne eksploracije dece, 2005, https://www.ecpat.org/wp-content/uploads/2016/04/ECPAT_brochure_2005_ENG_2nd-Edition.pdf.
- 34 Republički zavod za statistiku Crne Gore, Dolasci turista i noćenja u kolektivnom smeštaju, pristupljeno 22.02.2021., <https://www.monstat.org/eng/page.php?id=1454&pageid=1454>.
- 35 Freddie Nickolds i Mark McKillop, **Country Overview - A report on the scale, scope and context of the sexual exploitation of children**, ECPAT International Albania, avgust 2020, 2, <https://www.ecpat.org/wp-content/uploads/2020/08/ECPAT-Country-Overview-Report-Sexual-Exploitation-of-Children-Albania-August-2020-ENGLISH.pdf>.
- 36 ECPAT International, Borba protiv dečijeg seksa turizma: Pitanja i odgovori, 2008, 6, https://www.ecpat.org/wp-content/uploads/legacy/cst_faq_eng.pdf.
- 37 ECPAT International, Oblici komercijalne seksualne eksploracije dece, 2005, https://www.ecpat.org/wp-content/uploads/2016/04/ECPAT_brochure_2005_ENG_2nd-Edition.pdf.
- 38 Republički zavod za statistiku Crne Gore, Dolasci turista i noćenja u kolektivnom smeštaju, pristupljeno 22.02.2021., <https://www.monstat.org/eng/page.php?id=1454&pageid=1454>.
- 39 Freddie Nickolds i Mark McKillop, Country Overview - A report on the scale, scope and context of the sexual exploitation of children, ECPAT International Albania, avgust 2020, 2, <https://www.ecpat.org/wp-content/uploads/2020/08/ECPAT-Country-Overview-Report-Sexual-Exploitation-of-Children-Albania-August-2020-ENGLISH.pdf>.
- 40 Kosovska agencija za statistiku, serija: 3 – Ekonomika statistika, Statistika hotela K3 2020, decembar 2020, <https://ask.rks-gov.net/media/5851/hoteleria-q3-2020.pdf>.
- 41 Svetski savet za putovanja i turizam, Izveštaji o ekonomskim uticajima za Albaniju, Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru, Severnu Makedoniju i Srbiju, 2020. godišnje godišnje istraživanje: ključni događaji, <https://wttc.org/Research/Economic-Impact..>
- 42 Evropska komisija, Liberalizacija viznog režima: Izveštaji Komisijske o stalnom ispunjavanju zahteva zemalja Zapadnog Balkana i Istočnog partnerstva, 10. jula 2020. godine, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_1327. ECPAT International, Offenders on the move: Global study on sexual exploitation of children in travel and tourism, maj 2016, <https://protectingchildrenintourism.org/wp-content/uploads/2018/10/Global-Report-Offenders-on-the-Move.pdf>.
- 43 Intervju sa predstavnikom civilnog društva u Severnoj Makedoniji, novembar 2020. godine. Ovo je potvrđeno i na sajtu Javnog tužilaštva Republike Severne Makedonije, Поднесен Обвинителен акт и продолжена мерка – притвор за пет лица обвинети за Трговија со дете, 19. jun 2019., <http://jorm.gov.mk/podnesen-obviniteljen-akt-i-prodolzen/>.
- 44 Intervju sa predstavnikom javnih institucija u Albaniji, decembar 2020. godine.
- 45 Paul Lewis, Albanian court finds British paedophile guilty of sex abuse, The Guardian, 19 November 2008, <https://www.theguardian.com/society/2008/nov/19/david-brown-paedophile-trial-albania>.
- 46 Intervju sa stručnjakom civilnog društva 11. maja 2020. godine putem Zoom-a.
- 47 ECPAT International, Thematic Notice: Sexual Exploitation of Children & Voluntourism, 2019. godine, https://protectingchildrenintourism.org/wp-content/uploads/2019/06/SECTT_Thematic-Paper_Voluntourism.pdf.
- 48 Intervju sa predstavnikom civilnog društva iz Crne Gore, novembra 2020. godine preko Zoom -a
- 49 OHCHR, Child, early and forced marriage, including in humanitarian settings, <https://www.ohchr.org/en/issues/women/wrgs/pages/childmarriage.aspx>.
- 50 UNICEF, 25 million child marriages prevented in last decade due to accelerated progress, according to new UNICEF estimates, Saopštenje za javnost, 2. mart 2018., <https://www.unicef.org>.

- unicef.org/eca/press-releases/25-million-child-marriages-prevented.
- 51 Ibid.
- 52 Merita Meće, Child marriage in the Western Balkan region: Where does the best interest of the child stand?, Journal of Social Policy, 13, 9–52, https://www.researchgate.net/publication/339417032_Child_marriage_in_the_Western_Balkan_region_Where_does_the_best_interest_of_the_child_stand.
- 53 Intervju sa organizacijom civilnog društva koja radi sa romskom zajednicom, novembar 2020. godine
- 54 Ibid.
- 55 Ibid.
- 56 Intervju sa predstavnikom civilnog društva koji radi u sistemu zaštite dece u Skoplju, novembar 2020. godine.
- 57 Republičko javno tužilaštvo Republike Srpske, Specijalno odeljenje za suzbijanje korupcije, organizovanog i najtežih oblika privrednog kriminala Banja Luka, Žalba broj: T12 1 KT 0000873 19 od 6. avgusta 2020
- 58 Intervju sa predstavnicima civilnog društva koji rade sa romskim zajednicama u Tirani i sa etničkim manjinama na Kosovu, novembar 2020. godine
- 59 Intervju sa predstavnikom civilnog društva koji radi sa devojkama u Nišu, novembar 2020. godine,
- 60 Intervju sa predstavnikom civilnog društva koji radi u sistemu zaštite dece u Skoplju, novembar 2020. godine.
- 61 Intervju sa predstavnicima civilnog društva koji rade sa romskim zajednicama u Tirani i sa etničkim manjinama na Kosovu, novembar 2020. godine
- 62 Zana Vathi, Children and Adolescents Engaged in Street Work in FYROM: Mobilities, Vulnerabilities and Resiliencies, Mario projekat, Budimpešta, decembar 2014, http://lastrada.org.mk/wp-content/uploads/2019/04/Mario_Macedonia_Web.pdf
- 63 Intervju sa predstavnicima civilnog društva koji rade sa romskim zajednicama u Tirani i sa etničkim manjinama na Kosovu, novembar 2020. godine
- 64 Ibid.
- 65 Milovan Matić, Trgovina djeecom postala unosan biznis u BiH i cijelom regionu, eTrafika, 26. jul 2015., <https://www.etratika.net/djeca-imaju-pravo/29471/trgovina-djecem-postala-unosan-biznis-u-bih-i-cijelom-regionu/>.
- 66 Opservatorija civilnog društva za borbu protiv organizovanog kriminala u Jugoistočnoj Evropi Bilten rizika- izdanje 6, Globalna inicijativa protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, april 2021, 8, <https://globalinitiative.net/analysis/seeobs-risk-bulletin-6/>.
- 67 Regionalna procena pretnje od teškog i organizovanog kriminala (SOCTA), Ministarstvo unutrašnjih poslova Srbije, 2019, <https://bit.ly/3ILICQ5>.
- 68 David Gvineria i drugi, The Lost Cases: Findings and recommendations from an in-depth assessment of gaps in the investigation of online child sexual abuse cases in Albania, UNICEF Albanija, avgust 2020, <https://www.unicef.org/albania/media/3361/file/The%20lost%20Cases.pdf>.
- 69 Američka međunarodna organizacija koja prima izveštaje o seksualnom zlostavljanju i eksploraciji dece i stavlja resurse i informacije na raspolaganje agencijama za sprovođenje zakona širom sveta kako bi zaštitila decu od online seksualne eksploracije i zlostavljanja. Pogledajte <https://www.missingkids.org/>.
- 70 A Dunja, O Gjergji, D Gvineria, E Hallkaj i I Verzivoll, One Click Away: Children's Experience of Internet Use in Albania, UNICEF Albanija, 2019, https://www.unicef.org/albania/media/2481/file/one_click.pdf.
- 71 Elmedin Muratbegović i Srdan Vujović, Ponašanje i navike djece na internetu: stavovi djece, roditelja i nastavnika informatike, Save the Children za Severozapadni Balkan, decembar 2016. <https://nwb.savethechildren.net/sites/nwb.savethechildren.net/files/library/lzvjestaj-ponasanje-djece-na-internetu.pdf>.
- 72 Ministarstvo bezbednosti Bosne i Hercegovine, Državni izvještaji o trgovini ljudima u Bosni i Hercegovini, http://www.msb.gov.ba/anti_trafficking/dokumenti/godisnji_izvjestaj/Archive.aspx?langTag=bs-BA&template_id=104&pageIndex=1.
- 73 Ministarstvo bezbednosti Bosne i Hercegovine, Informacije o sigurnosti u Bosni i Hercegovini u 2018. i 2019. Godinu, novembar 2020, <http://www.msb.gov.ba/PDF/250220211.pdf>.
- 74 Dobrinka Kuzmanović i drugi, Internet and digital technology use among children and youth in Serbia, EU kids online Survey Results, 2018, Beograd: Institut za psihologiju, Filozofski fakultet, 2019, https://www.unicef.org/serbia/media/12526/file/Internet_and_Digital_Technology_Use_among_Children_and_Youth.pdf.
- 75 Odeljenje za suzbijanje visokotehnološkog kriminala Ministarstva unutrašnjih poslova, u saradnji sa Specijalnim odeljenjem za borbu protiv visokotehnološkog kriminala u Beogradu, sprovodi trajnu operaciju „Armagedon“: Centar za zaštitu žrtava trgovine ljudima, Osnovni statistički izveštaj o identifikaciji žrtava trgovine ljudima, 2019, http://www.centarztlj.rs/images/statistika/19/2019_Statisticki_izvestaj.pdf.
- 76 MBP презема активности за расчистување на случајот „Јавна соба“, Akademik, 29 January 2020, <https://akademik.mk/mvr-prezema-aktivnosti-za-raschistuvane-na-sluchajot-javna-soba>.
- 77 Nikola Kojić, Slučaj „Telegram“: Za deljenje pornografskog materijala i do 10 godina zatvora, N1, 10. mart 2021, <https://rs.n1info.com/vesti/slucaj-telegram-za-deljenje-pornografskog-materijala-i-do-10-godina-zatvora/>.
- 78 DJECA NA INTERNETU – MOGUĆNOSTI, RIZICI I BEZBEDNOST, Unicef i Ipsos, jul 2016. godine, <https://www.unicef.org/montenegro/media/3106/file/MNE-media-MNEpublication55.pdf>.
- 79 Svi intervjuji su sprovedeni u novembru i decembru 2020. godine u Albaniji, Bosni i Hercegovini, Kosovu, Crnoj Gori, Severnoj Makedoniji i Srbiji
- 80 Challenges in identification, protection and reintegration of victims of human trafficking, Open Gate/La Strada, 2020, <https://drive.google.com/file/d/1UILBODADHztZO-IgF5oNBKRjYFcQj90K/view>.
- 81 Američko ministarstvo rada, Nalazi iz 2018. godine o najgorim oblicima dečijeg rada, septembar 2019, 902, [https://www.dol.gov/sites/dolgov/files/ILAB/child_labor_reports/tda2018/ChildLaborReportBook.pdf..](https://www.dol.gov/sites/dolgov/files/ILAB/child_labor_reports/tda2018/ChildLaborReportBook.pdf)
- 82 ECPAT International, Offenders on the move: Global study on sexual exploitation of children in travel and tourism, maj 2016. godine, 29, <https://www.ecpat.org.uk/Handlers/Download.ashx?IDMF=2ead9526-6b4f-402a-aa23-821c0274ddfe>.
- 83 Analiza stanja dece u migraciji – Kosovo, Mario projekat, Evropska komisija, 2014, <https://ec.europa.eu/research-roma-children/?publications/178/>.

- 84 Većina popisa stanovništva je stara i politički sporna; ljudi se često ne identifikuju kao deo etničke grupe u popisu i u nekim zemljama romska zajednica nije bila uključena u popis kao posebna etnička grupa. Međutim, stručnjaci se uglavnom slažu da je broj romskog stanovništva širom Zapadnog Balkana grubo potcenjen.
- 85 Margaret Mbogoni, Albania 2011 Census – a new urban-rural classification of Albanian population, UN Statistics Division, <https://unstats.un.org/unsd/censuskb20/KnowledgebaseArticle10728.aspx>; Statistički godišnjak Crne Gore, Monstat, 2020, <http://monstat.org/uploads/files/publikacije/godisnjak%202020/4.pdf>; Zavod za statistiku Republike Srbije, Попис становништва, домаћинстава и станови 2011. у Републици Србији, саопштење за штампу, 29. новембар 2012. године, <https://publikacije.stat.gov.rs/G2012/Pdf/G201218001.pdf>.
- 86 Stephan Müller i drugi, Roma: Europe's neglected Coronavirus victims, BIRN, 1 April 2020, <https://balkaninsight.com/2020/04/01/roma-europes-neglected-coronavirus-victims/>.
- 87 Ibid.
- 88 T Ahmed, The Many Vulnerabilities of the Roma and the European Legal Framework, u F Ippolito i S Sanchez (urednici), Protecting Vulnerable Groups. Oxford: Hart Publishing, 2015.
- 89 Sunčica Macura-Milovanović, Pre-Primary Education of Roma Children in Serbia: Barriers and Possibilities, Center for Educational Policy Studies Journal, 3, 9-28, https://www.researchgate.net/publication/288371172_Pre-Primary_Education_of_Roma_Children_in_Serbia_Barriers_and_Possibilities.
- 90 Bosnia and Herzegovina – Multiple Indicator Cluster Survey 2011 – Roma Settlements, UNICEF Office for Bosnia and Herzegovina, Ministry of Human Rights and Refugees of Bosnia and Herzegovina and the Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina, 12. novembar 2013, <https://microdata.worldbank.org/index.php/catalog/1774>.
- 91 Ibid.
- 92 BIRN, Kosovo Expels Roma Child Beggars, Balkan Insight, 9. februar 2009., <https://balkaninsight.com/2009/02/09/kosovo-expels-roma-child-beggars/>. Haris Rovcanin, Bosnia Struggles to Address Child Begging Problem, 8. februar 2017. godine, <https://balkaninsight.com/2017/02/08/bosnia-struggles-to-address-child-begging-problem-02-07-2017/>.
- 93 A typology of child trafficking in Albania, OSCE, 17 July 2020, <https://www.osce.org/presence-in-albania/457546>.
- 94 Intervju sa predstavnikom nacionalnog mehanizma za zaštitu dece i predstavnikom Ministarstva zdravlja i socijalne zaštite u Tirani, novembar 2020.
- 95 Intervju sa predstavnikom vladine jedinice za zaštitu, predstavnikom nacionalnog mehanizma za zaštitu dece i predstavnikom Ministarstva zdravlja i socijalne zaštite u Tirani, novembar 2020. godine.
- 96 Anette Brunovskis i Rebecca Surtees, Vulnerability and exploitation along the Balkan route: Identifying victims of human trafficking in Serbia, Fafo, 2017, <https://www.fafo.no/images/pub/2017/20620.pdf>.
- 97 UNHCR, Jugoistočna Evropa, <https://www.unhcr.org/see/>.
- 98 Roberto Forin i Claire Healy, Trafficking along Migration Routes to Europe: Bridging the Gap between Migration, Asylum and Anti-Trafficking, ICMPD, 2018, https://childhub.org/sites/default/files/webinars/bridging_the_gap_between_migration_asylum_and_anti-trafficking.pdf.
- 99 Ibid.
- 100 'Bacha bāzī' je sleng termin u nekim delovima Avganistana i Pakistana za običaj koji uključuje seksualno zlostavljanje dece između starijih muškaraca i mladih adolescentnih muškaraca ili dečaka, koji se zovu „dečaci plesači“
- 101 Intervju sa predstavnikom civilnog društva koji radi u sistemu zaštite dece u Srbiji, novembar 2020. godine.
- 102 Intervju sa predstavnikom Centra za zaštitu žrtava, Srbija, novembar 2020. godine.
- 103 Ellen Wright Clayton, Richard D Krugman i Patti Simon (urednici), Confronting commercial sexual exploitation and sex trafficking of minors in the United States. Institut za medicinu i Nacionalni istraživački savet, Vašington, DC: The National Academies Press, 2013, <https://ojjdp.ojp.gov/sites/g/files/yxckuh176/files/pubs/243838.pdf>.
- 104 N Busch-Armendariz, M Nsonvu i L C Heffron, Understanding human trafficking: Development of typologies of traffickers phase II, paper presented at First Annual Interdisciplinary Conference on Human Trafficking, 30. oktobar 2009. godine, Linkoln, NE, <https://core.ac.uk/download/pdf/188058212.pdf>.
- 105 D Siegel i S de Blank, Women who traffic women: The role of women in human trafficking networks—Dutch cases, Global Crime, 11, 4, 436-447, <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/17440572.2010.519528?journalCode=fglc20>.
- 106 Ellen Wright Clayton, Richard D Krugman i Patti Simon (urednici), Confronting commercial sexual exploitation and sex trafficking of minors in the United States. Institut za medicinu i Nacionalni istraživački savet, Vašington, DC: The National Academies Press, 2013, <https://ojjdp.ojp.gov/sites/g/files/yxckuh176/files/pubs/243838.pdf>
- 107 Ibid.
- 108 P Shivelid, K Klioris, K Viler i D Hunt, A national overview of prostitution and sex trafficking demand reduction efforts, final report. Cambridge, MA: Abt Associates, jun 2012., <https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/grants/238796.pdf>.
- 109 Ibid.
- 110 The Schapiro Group, Men who buy sex with adolescent girls: A scientific research study, 2009, <https://multco.us/file/24357/download..>
- 111 Angela Hawke, Alison Raphael, Offenders on the move: Global study on sexual exploitation of children in travel and tourism, ECPAT, 2016, 29, <?><https://www.ecpat.org.uk/Handlers/Download.ashx?IDMF=2ead9526-6b4f-402a-aa23-821c0274ddfe>.
- 112 Intervju sa civilnim društvom i agencijama za sprovodenje zakona u Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini i Severnoj Makedoniji u novembru i decembru 2020. godine.
- 113 Angela Hawke, Alison Raphael, Offenders on the move: Global study on sexual exploitation of children in travel and tourism, ECPAT, 2016, 29, <?><https://www.ecpat.org.uk/Handlers/Download.ashx?IDMF=2ead9526-6b4f-402a-aa23-821c0274ddfe>.

- 181 Intervju sa zaposlenim u hotelu u Srbiji, decembar 2020. godine.
- 182 Marriott International, Our Commitment to Human Rights, novembar 2012. godine, <https://marriott.gcs-web.com/static-files/74ff6a6e-2de9-41b6-acff-3b2abed805ce>.
- 183 ECPAT, Expert Paper WATCH Program, 2016, <https://www.ecpat.org/wp-content/uploads/2016/10/4.1-Expert-Paper-ACCOR-Hotels.pdf>.
- 184 Open Gate – La Strada Macedonia, Потпишување на кодекс за соработка, <http://lastrada.org.mk/potpisuva-e-na-kodeks-za-sorabotka/>.
- 185 Intervju sa La Strada-om, februar 2021. godine.
- 186 Intervju sa zaposlenim u hotelu u Srbiji, decembar 2020. godine.
- 187 Intervju sa zaposlenim u hotelu u Budvi, Crna Gora, decembar 2020. godine. Takođe je поменуо ситуацију у којој је човек покушао да изнади собу са малинетном девојком и полиција је позвана да интервенише. Слична искуства поделио је и зaposleni u hotelu u Srbiji u decembru 2020. godine.
- 188 Ibid.
- 189 Ibid.
- 190 Ibid.
- 191 Republika Albanija, Zakon o krivičnoj odgovornosti pravnih lica, član 3, 2007. godine.
- 192 Council of Europe, ПРАВАТА НА ЖРТВИТЕ НА ТРГОВИЈА СО ЛУЃЕ ВО СУДСКИТЕ ПОСТАПКИ, July 2020, 82, <https://rm.coe.int/hf29-research-thb-mkd/16809f035d>.
- 193 Prema presudi po Članu 418-d trgovina decom.
- 194 Međunarodna telekomunikaciona unija, Guidelines for policy-makers on Child Online Protection, 2020, https://www.itu.int/en/ITU-D/Cybersecurity/Documents/COP/Guidelines/2020-translations/S-GEN-COP.POL_MAKERS-2020-PDF-E.pdf.
- 195 Međunarodna telekomunikaciona unija, Guidelines for policymakers on child online protection, 2020, https://8a8e3fff-ace4-4a3a-a495-4ea51c5b4a3c.filesusr.com/ugd/24bbaa_b5fec426d50d4a21b721489099b5781f.pdf.
- 196 Privredna komora za informacione i komunikacione tehnologije (MASIT) predstavlja македонску IKT индустрију и промовиše i predstavlja poslovne интересе IKT компанија.
- 197 Međunarodna telekomunikaciona unija, Guidelines for policymakers on child online protection, 2020, https://www.itu.int/en/ITU-D/Cybersecurity/Documents/COP/Guidelines/2020-translations/S-GEN-COP.POL_MAKERS-2020-PDF-E.pdf.



GLOBAL INITIATIVE

AGAINST TRANSNATIONAL
ORGANIZED CRIME

O GLOBALNOJ INICIJATIVI

Globalna inicijativa protiv transnacionalnog organizovanog kriminala je globalna mreža od preko 500 stručnjaka širom sveta.

Globalna inicijativa pruža platformu za promociju šire debate i inovativnih pristupa, koji su gradivni elementi inkluzivne globalne strategije protiv organizovanog kriminala

www.globalinitiative.net